

קונטרס

יורנו בדרך

הלכות המצוות בנסיעות וטיולים

תמוז ה'תשע"ז, בני ברק יצ"ו

להערות והארות

בדוא"ל 3165035@gmail.com

בימי בין הזמנים בפל' 053-3165035

תוכן הענינים

א.....	ההכנות לנסיעה והמסתעף.....
ב.....	איסור יציאה לדרך קודם התפילה.....
ג.....	דיני תפילת הדרך והנסיעה.....
ה.....	הנהגות המיול עצמו.....
ו.....	ענייני נט"י וסעודה במיולים.....
ז.....	ענייני תפילה במיולים.....
י.....	ברכות הראיה - דינים כלליים.....
יד.....	ברכת הימים והנהרות.....
טו.....	ברכת הקברות.....
טז.....	דיני כמה מברכות הראיה.....
יז.....	הליכה לים ולבריכה (וענייני צניעות).....
כ.....	גילוי הראש בים ובבריכה.....
כא.....	פעילויות ואתרים שונים.....
כד.....	הליכה לקברי צדיקים.....
כו.....	הליכה לכותל המערבי, ודיני קריעה בראיית מקום המקדש.....
לג.....	איסור יציאה מאר"י לחו"ל.....
לו.....	גבולות ארץ ישראל.....

וזאת למודעי

כי הדברים נכתבו לעורר לב המעיינים בלבד,
ולא לפסוק הלכה למעשה, ובפרט בעניינים
אשר בכגון אלו אמרו חז"ל פוק חזי מאי
עמא דבר.

ההכנות לנסיעה והמסתעף

א. בשבת וביו"ט, אסור לומר לחבירו שעתיד ליסע השבוע למקום פלוני¹, וכן לתכנן הנסיעה והמסתעף, אך מותר לומר לו שעתיד 'ללכת' השבוע למקום פלוני².

ב. אבל תוך י"ב חודש על אביו ואמו או תוך ל' על שאר קרובים, לא ילך לטיול עם אחרים, אלא לצורך בריאות וכדו'³.

ג. נכון לכל יר"ש שבעת יציאתו לדרך יקח עמו את הטלית ותפילין, ואפי' אם נוסע למקום קרוב ודעתו לחזור באותו היום, פן יהיה עיכוב בדרך⁴. ואף בימינו שאי"ז מצוי שמתעכבים בדרך יום שלם, ראוי לנהוג כן⁵.

ד. מנהג טוב ליתן צדקה קודם שיצא לדרך⁶. וכן טוב ללמוד קודם יציאתו לדרך⁷. וראה בהערה עניינים נוספים⁸.

ה. היוצא לדרך, לא יאמרו לו לך או סע 'בשלום', אלא לך או סע 'לשלום'⁹.

ו. ע"פ צוואת ר"י החסיד, לא ימשח אדם מנעליו ביום שדעתו לילך לדרך¹⁰. וי"א שהקפידא רק בהולך ברגליו ולא בנוסע¹¹. ויש שהקילו שאדם אחר ימשח לו מנעליו, דהקפידא רק שהוא עצמו לא ימשח¹².

הגמ' הנ"ל. עו"כ בכה"ח שם (בשם חסד לאלפים קי,ה), דטוב לצאת לדרך ביום ג'. כ' במדרש תלפיות (ענף ברכת הלבנה), דטוב לקדש הלבנה קודם שיצא לדרכו, והיא סגולה להנצל מכל סכנה; וע"ע באה"ט (תרב,ד) בשם אור חדש, ששמע שמי שיקדש הלבנה לא ימות באותו החודש, ע"ש. כ' באה"ט (רצט,יד), במוצ"ש קודם שיצא לדרך, טוב לומר פר' וישלח עד הפסוק 'ויצב שם מזבח', (בראשית לב,ד עד לג,כ), וע"ע שם שאין לומר פרשה זו אם אינו יוצא לדרך; ובסידור יעב"ץ כ' לומר ג"כ פרק קכא בתהלים, וכ' לומר זאת קודם מלוה מלכה; וע"ע מש"כ בזה בחסד לאלפים (שם), ובבצה"ח (ד,מד,ט), ובאהלך באמיתך (ו,א). כ' בבאה"ל (קלו ד"ה בשבת), דנהגין לקרות לתורה בשבת מי שעתיד לצאת לדרך אחר השבת; ואולי נהגו כן רק במי שיוצא לזמן רב, ולא במי שיוצא לטיול או למנוחה, וצ"ע. 9. ברכות (סד). ומו"ק (כט), והובא בפוסקים (סי' קי, ובמ"ב סק"ז). 10. צוואת ריה"ח (אות לט), והוב"ד גם בכמה פוסקים (כה"ח קי,כב ועוד). ואם משח ואין לו מנעלים אחרים, כ' בפירוש מילי דחסידותא (על צוואת ריה"ח) דיכול לצאת לדרכו, והוב"ד בדרכי תשובה (יו"ד קטז,סד) ובשו"ת באר שרים (מהדו' חדשה, או"ח א,לז,י), וע"ע שבט הקהתי (ד,שכה). וע"ע באריכות בעניינים אלו בס' צוואת ריה"ח (שע"י מכון אוצר הפוסקים). 11. כ"כ במילי דחסידותא הנ"ל, והובא נמי בדרכ"ת ובבאר שרים הנ"ל. אכן, בכת"י מינכן של צוואת ריה"ח (אות מג) אי' להדיא, 'לא ימשח אדם מנעליו ביום שדעתו ליסע'. 12. ע' מילי דחסידותא הנ"ל, וע"ע

1. ע' שו"ע (שז,א) ומ"ב (שם). וע"ע שו"ת בנין שלמה (ח"ב או"ח סי"ח, שכ' להתיר אמירה בל' נסיעה, ע"ש). 2. שו"ע (שם ס"ח) ומ"ב (סק"ל). 3. ע' שו"ע יו"ד (שפ,כה), וכ"כ ביוסף אומץ (עמ' 330), ובגשר החיים (ח"א פכ"א ס"ז אות ט'); והגר"ש"א (קובץ תשובות ב,סג,ה) כ' שהדבר תלוי באופי הטיול. 4. מ"ב (קי,כ). ובכה"ח (קי,כג) כ' שיקח עמו ג"כ רצועות של תפילין וחוטמים של ציצית, שמא יפסלו מה שבידו ויתבטל מהמצוה, ולא נהגו כן. 5. כ"כ הגר"ח"ק (נקיות וכבוד בתפילה עמ' רז אות רכה), והוסיף דהיינו דווקא בנסיעה מחוץ לעיר, דבזה צריך להקפיד אף אם המקום קרוב. 6. שנא' (תהלים פה,יד) צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו. סמ"ג (עשין יט דף קא:), סמ"ק (ח"א עמ' עז), ס"ח (תתרונו), של"ה (חולין פרק נר מצוה אות סז), א"ר (קי,ח), ועוד. ובשבט מוסר (פ"כ אות כה) כ', שמן הראוי שיפרע הנדרים שחייב, קודם שיצא לדרך. 7. א"ר (שם), כה"ח (קי,כד). וע"ע קב הישר (פכ"ד). 8. נוהגים ליטול רשות מהגדולים ולהתברך מהם קודם היציאה לדרך, (מ"ב קי,כח), ודווקא בדרך המחייבת תפילת הדרך, (הערות ביצחק יקרא על המ"ב בשם הגר"ש"א). אי' בפסחים (ב). ובתענית י'. ובב"ס:), לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב, והובא במג"א (קי,י), והיינו דיש לצאת לדרך ביום ולא בלילה; אך בלקט הקמח החדש (קי,ו) כ' דבזמנינו שרבים הנוסעים ויש אור בדרכים, אפשר דאין להקפיד ע"ז; ובכה"ח (קי,ל) כ' דעדיף לצאת לדרך קודם חצות היום שהשמש עדיין אינה נוטה לשקוע, משום דברי

ז. ע"פ צוואת ר"י החסיד, אם יצא לדרך ונזכר ששכח דבר מה, לא יחזור לביתו לקחתו¹³. וי"א שהקפידא דווקא בנוסע למקום רחוק¹⁴.

ח. הנוסע בער"ש, יקפיד לשוב למקומו הרבה מבעו"י, כדי שלא יגיע ח"ו לידי חילול שבת, ושיהא לו זמן להכין צרכי שבת¹⁵.

ט. מצות לוויה להיוצא לדרך: היוצא לדרך ישתדל שילוו אותו, שכל המתלווה אינו ניזוק¹⁶.

י. מצוה ללוות למי שיוצא לדרך, ויש בה משום מצות גמ"ח בגופו, והיא גם בכלל מצות ואהבת לרעך כמוך¹⁷. ולא"ד אורח המתארח אצלו, אלא כל אדם מבני עירו או משפתחו היוצא לדרך, צריך ללוותו¹⁸.

יא. אפשר לקיים מצות לוי"ג עם ע"י שלוחו, ומ"מ מצוה בו יותר מבשלוחו¹⁹.

יב. גם אם יש כבר אדם המלווהו, מצוה על כ"א להצטרף וללוות גם הוא את היוצא לדרך²⁰.

יג. רבים היוצאים לדרך יחד, י"א שא"צ ללוותם, וי"א שצריך²¹.

יד. שיעור מצות לווית אדם לחבירו, עד תחום שבת של העיר שיוצא ממנה²². ואם א"א לו ללוותו עד שם, ילווהו עכ"פ ד"א, דג"ז מועיל שלא ינזק המתלווה²³.

טו. לא יאמר המתלווה להמלוין שיחזרו ממנו, אך יכול לרמז להם²⁴.

טז. המלוה את חבירו צריך שיעמוד המלוה במקום שליווהו לשם עד שחבירו היוצא לדרך יעלה מעיניו²⁵.

יז. מה שלא נהגו בזמנינו במצוה זו, ע' בהערה²⁶.

איסור יציאה לדרך קודם התפילה

א. אסור לצאת לדרך מזמן עלות השחר קודם שיתפלל תפלת שחרית, אף אם במקום שיגיע אליו יוכל להתפלל בזמנה ובציבור¹. ואף חצי שעה קודם עלוה"ש, אסור². ובמקום הצורך יש להקל אף לאחר עלוה"ש אם אמר ברכות השחר³.

בשם החזו"א. אך בבצה"ח (ד, לד) האריך להוכיח דאיכא חיוב לוי"ג אף לרבים היוצאים לדרך. 22. רמב"ם (שם ה"ג), וע"ע ברמב"ם שם שיעור מצות לווית תלמיד לרבו ורב לתלמידו. 23. אהלך באמיתך (ז, כג ובהערות). 24. שם (ז, לב ובהערות). 25. א"ר (ק"טו) בשם חזקוני. 26. הנה יל"ע אמאי לא נהגו בזמנינו בקיום מצוה זו, אשר היא מדינא דגמ' וכמשנת. וככל הנראה סמכו על דברי הערוה"ש (הנ"ל הע' 21) דאין חיוב לוי"ג לרבים היוצאים לדרך, וכיון שבימינו הדרכים מלאות בכלי רכב ובאנשים היוצאים לדרכם, ליכא חיוב ללוות את היוצא לדרך.

1. שו"ע (פ"ט, ג). 2. ע' מ"ב (שם סק"ז ועוד). 3. כ' הרמ"א (שם), דיש מקילין בזה אם אמר ברכות השחר, אך כ' דטוב להחמיר לכתחילה. ואף בחצי שעה שקודם עלוה"ש, כ' המ"ב (סק"ז, בשם א"ר) דצריך לומר קודם

אהלך באמיתך (פ"ד הע' עח והע' פג). 13. צוואת ריה"ח (אות לח), והוב"ד גם בכמה פוסקים (כה"ח ק"כ, וכע"ז). וע"ע באריכות בעניינים אלו בס' צוואת ריה"ח הנ"ל. 14. כ"כ בכה"ח (יו"ד קטז, קסב), דדווקא אם הולך למרחוק כגון לנוסע לעיר אחרת, אך למקום קרוב לית לן בה. 15. מ"ב (רמט"ג), וערוה"ש (רמט"ג). 16. שו"ע (ק"א). וע' סוטה (מו"ז), אמר ר"י משום ר"מ, כל שאינו מלוה ומתלווה כאילו שופך דמים, וע' באריכות באהלך באמיתך (פ"ז הע' א'). 17. רמב"ם (אבל יד, א). 18. האריך בזה בשו"ע בצה"ח (ד, לה), דדי"ז אינו דווקא באורח. וכן מבואר בדברי דעת זקנים לבעלי התוס' (בראשית לב, לג), ע"ש. 19. אהלך באמיתך (ז, יב), ע"ש. 20. אהלך באמיתך (ז, יח). 21. בערוה"ש (חו"מ תכ"ב), כ' דרבים היוצאים לדרך ביחד, א"צ ללוותם, וכ"כ בס' עמק ברכה (עמ' קלה)

- ב. אם כבר התחיל בנסיעה, אי"צ להפסיק הנסיעה אף כשהגיע זמן תפילה, אא"כ יעבור זמן תפילה אם לא יפסיק כדי להתפלל, אך אם התחיל באיסור צריך להפסיק לק"ש אך לא לתפילה.⁴
- ג. אסור לצאת לדרך מחצי שעה קודם שיגיע זמן תפילת מנחה או זמן תפילת ערבית, עד שיתפלל.⁵ ויש מקילים לצאת לדרך קצרה.⁶ ואם התחיל בנסיעה, דינו כדלעיל אות ב'.

דיני תפילת הדרך והנסיעה

- א. היוצא לדרך צריך שיאמר תפילת הדרך.¹ ואין לאומרה אא"כ יש לו לילך שיעור פרסה מחוץ לעיר,² וראה בהערה כמה פרטים במדידת שיעור פרסה.³
- ב. כשבכל משך הנסיעה יש ישובים בתוך פרסה הסמוכה לדרך, נסתפק הביאה"ל אי י"ל תפיה"ד.⁴ ולמעשה יש לנקוט שיאמר בלא שו"מ. ואם סמוך למקום ישוב רק בקו אוירי ולא בדרכים הסלולות, צ"ל תפיה"ד.⁵
- ג. במקום סכנה, י"ל תפיה"ד אף בנסיעה של פחות מפרסה,⁶ אך בנסיעה בתוך העיר, אף שיש חשש מתאונות דרכים, הורו הפוסקים דאין לומר תפיה"ד,⁷ ויכול לאומרה בלא שו"מ.
- ד. בין אם הולך ברגליו, או נוסע בכלי רכב, ואף באופניים, ואף השטים בים או בנהר⁸ (ואף בשיט ב'קייאקים'), כשיש בזה שיעור פרסה צ"ל תפיה"ד.

שהכביש מפותל ומתארך בכך לשיעור פרסה, י"א שצ"ל תפיה"ד (א"א בוטשאטש תניינא קי"ז), וי"א שאצ"ל (שבילי דוד שם).⁴ שם ס"ז ד"ה ואין, אי היינו דווקא בפרסה הסמוכה לעיר שיוצא ממנה, או אף בפרסה הסמוכה לעיר אחרת. ובתהלה לדוד (סי' קי סק"ג וד') כ' דבכהא"ג אצ"ל תפיה"ד, ומאידך, בשו"ת ברכות שמים (או"ח סי' מח) נקט די"ל אף בכהא"ג שעובר בכל הדרך בסמוך למקום ישוב, ע"ש. והגרשז"א (הערות 'ביצחק יקרא' על המ"ב) חשש לדברי התהל"ד, והי' אומר בכהא"ג ב'שומע תפלה'. וע"ע שו"ת ישכיל עבדי (ח"ז קונט"א ס"ג אות א')⁵. דהא למעשה הרי הוא רחוק פרסה ממקום הישוב והר"ז בגדר מקום סכנה, ומה בכך שבקו אוירי איכא פחות מפרסה, וצ"ע.⁶ ט"ז (סק"ו) ומ"ב (סק"ל).⁷ כ"ד הגרנ"ק (חור"ש ברכות הודאה עמ' קפז), משום שאין ע"ז שם דרך', וע"ע ארחור"ר (א, סב) דהאומר תפיה"ד בכהא"ג אין מזניחין אותו. וכ' בחור"ש שם, דמהא"ט י"ל תפיה"ד בנסיעה מירושלים לב"ב וכיו"ב, אע"פ שלאורך כל הדרך יש ישובים בתוך פרסה, משום דעכ"פ הוי מקום סכנה מחמת החשש לתאונות. אכן, הגרשז"א לא הי' אומר תפיה"ד בנסיעה מירושלים לב"ב מחמת הישובים הסמוכים לדרך, (הליכו"ש תפלה כא, ג).⁸ מ"ב (קי"ל), דאף הנוסע בספינה צ"ל תפיה"ד, וכן בערוה"ש (קי"א) כ' דהשטים בנהרות צריכים לומר, וכ"כ

ברכות השחר. וכ"ז היינו דווקא כשיוכל להתפלל במקום שיגיע אליו בזמנה ובציבור.⁴ מ"ב (עכג), ע"ש.⁵ מ"ב (פט, יט).⁶ בשבה"ל (ח, יח) למד בטעם האיסור משום שיוכל להתעכב בדרכו ולהמנע מלהתפלל, ואין הטעם משום עשיית צרכיו קודם התפילה. ולפ"ז לכאור' יש מקום להקל כשהדרך אינה ארוכה אלא קצרה.

1. ברכות (כט:), שו"ע (קי"ד). ובזה סגי מדינא, ויש הנוהגים לומר פסוקים נוספים, וכנדפס בסידורים.² ברכות (ל), שו"ע (שם ס"ז). ושיעור פרסה, לדע' החזו"א הוא 4608 מ', ולדע' הגר"ח נאה הוא 3840 מ'. וטעם הדבר, משום שפחות משיעור פרסה סמוך לעיר, בדר"כ אינו מקום סכנה, (רא"ש ברכות פ"ד סי"ח, מ"ב שם סק"ל).³ יש שנקטו (כן צידד בשו"ת זכרון יהודה גרינוולד סי' מב, וכ"כ אול"צ ב, זכז), דאם אינו נוסע במשך ע"ב דק' שהוא זמן הילוך פרסה ברגליו, אצ"ל תפיה"ד, ואע"פ שבנסיעתו עובר כמה פרסאות. אך בני אשכנז אין נוהגים כן, אלא כיון שבנסיעתו עובר שטח של פרסה צ"ל תפיה"ד, וכ"ג מפשטות ל' השו"ע, וכ"ג קצת מדברי המ"ב (סק"ל - 'ולפ"ז גם הנוסע' כו'), וכ"פ הגריש"א (אשרי האיש א, כב, א), וראה באריכות בס' מאיר נתיבים (עמ' 280 ואילך). אם מטפסים בהרים שיעור פרסה, כ' בשבילי דוד (קי"ג), שי"ל תפיה"ד, אע"פ שאם הי' מישור לא הי' בכך שיעור פרסה. ואם השטח ישר אלא

ה. אין אומרים תפיה"ד אלא פעם אחת ביום, אף כשנוסע שוב באותו היום⁹. ולענין זה הלילה הולך אחרי היום¹⁰. והכל תלי' בהיסח הדעת, דאם לא ישן בלילה אינו יכול לאומרה בבוקר שוב בשו"מ¹¹.

ו. אומר אותה רק אחר שיצא מהעיר ומעיבורה של עיר¹². ובדיעבד יכול לאומרה אף בתוך העיר אם כבר גמר בלבו והכין עצמו לצאת¹³.

ז. לכתחילה יאמר אותה בפרסה ראשונה שנוסע, ובדיעבד יש לאומרה במשך כל הדרך. ואם כבר נמצא בתוך פרסה הסמוכה לעיר שנוסע אליה, יאמרנה בלא שו"מ¹⁴.

ח. לכתחילה י"ל תפיה"ד בעמידה, וכשנוסע באוטובוס ויכול לעמוד תוך כדי הנסיעה לכתחיל' יעשה כן, ואף כשנוסע ברכב לכתחיל' יעצור הרכב ויצא ויעמוד לומר תפיה"ד אם יכול לעשות כן¹⁵.

ט. יש להסמיך תפיה"ד לברכה אחרת, שתהא ברכה הסמוכה לחברתה¹⁶. ויש להסמיכה דווקא לברכה אחרונה, ולא לברכה ראשונה¹⁷. ואם אינו יכול, יסמיכה לברכה ראשונה¹⁸.

י. צריך לומר תפיה"ד בל' רבים¹⁹, ובדיעבד אם אמר בל' יחיד יצא²⁰. ובמ"ב כ', דתיבת 'ותנני' יאמר בל' יחיד²¹.

יא. צ"ל בתפיה"ד 'ותחזירנו לשלום'²². וי"א שיוסיף תיבות אלו רק אם דעתו לחזור באותו היום²³.

יב. יכול להוסיף בקשות פרטיות בתפילת הדרך²⁴.

יג. אם לא אמר תפיה"ד ל' יום, ואינו אומרה מתוך הסידור, צריך להסדיר התפילה מקודם²⁵.

מהדור"ק ח"ב סי' קי ומהדור' תליתאה סי' קי. 22. אע"פ שבסוגי' דברכות שם לא נזכרו תיבות אלו, מכ"מ בדברי רבים מן הראשונים נזכרו. וכ"ה ברי"ף (ברכות שם), ובבב"ג (הל' תפלה), ובר"י מלוניל ובספר המאורות וברשב"א וברא"ה ובמאירי (ברכות שם), וברא"ש (ברכות פ"ד ס"ח), ובספר הבתים (ח"ג עמ' סח), ובספר הרוקח (הל' ברכות סי' שמז), ובסמ"ג (עשין יט דף קא:), ובסמ"ק (ח"א עמ' עו), ובפסקי ריא"ז (ברכות פ"ד ה"ג אות ו'), ובאור זורע (ק"ש סי' מח), ובמחזור ויטרי (סי' מא), ובראבי"ה (ברכות סי' פו), ובספר היראה לרבינו יונה (אות רז), ובארחות חיים (הל' ברכות סי' סא), ובכל בו (הל' ברכות), ובאבודרהם (תפילת הדרך), ועוד. אכן הטור לא גרס תיבות אלו. וחלקם הביאו תיבות אלו לאחר תיבות 'ותסמכנו לשלום' וכמנהגנו, אך חלקם הביאו זאת סמוך לחתימה. 23. מסתימת כל הראשונים הנ"ל נראה די"ל תיבות אלו בכל גווני ואף אם אין דעתו לחזור באותו היום, אך בסידור הרב בעל התניא כ' לומר זאת רק כשדעתו לחזור באותו היום, ובליקוטי מהרי"ח (ח"א דף קח). כ' כן בדרך 'אפשר'. והאומר תיבות אלו אף כשדעתו לחזור באותו היום, לא הפסיד. 24. כ"ד הגרשז"א (הליכו"ש תפלה כא, א) והגרש"א (מאיר נתיבים ע' 279). 25. כמב'.

בנימוקי או"ח (סי' קי). 9. שו"ע (שם ס"ה). 10. ע' מ"ב (סקכ"ו) ודו"ק. 11. מ"ב (שם). 12. שו"ע (ס"ז), דאומר אותה אחר שהחזיק בדרך, ובמ"ב (סקכ"ט) כ' דלא יאמרנה אלא לאחר שעבר גם את עיבורה של עיר שהוא ע' אמה ושיריים לאחר שכלו כל בתי העיר. 13. כן הכריע במ"ב (שם), דדע' הט"ז דיכול לומר אף בתוך העיר אם גמר בלבו והכין עצמו לצאת, ורוב האחרונים חלקו עליו, ובדיעבד יש לסמוך על דבריו. 14. שו"ע ורמ"א (שם ס"ז). ובמקו"ח (סי' קי) ס"ל להלכה כדע' רש"י (ברכות שם) דאין לאומרה כי אם בפרסה ראשונה. 15. עיין שו"ע (שם ס"ד) ובמ"ב שם. וכ"פ לנידוד, באול"צ (במה, לה) ובתשו"ה (ג, עו), וע' אהלך באמיתך (ט, כא). 16. שו"ע (שם ס"ו). 17. מ"ב (סקכ"ח). וע' אשי ישראל (פ"ג הע' יד). וי"א שיכול לעשות צרכיו קודם שיצא מביתו, וימתין מלברך אשר יצר, ולאחר מכן בשעת הנסיעה יברך אשר יצר ויסמיך לה את תפיה"ד. 18. אורח נאמן (ק, כח), לקט הקמח החדש (קי, יב). 19. שו"ע (שם ס"ד). 20. מ"ב (סקי"ח). 21. במ"ב (סקי"ט) הביא מש"כ מג"א (סק"י) בשם ספר הקנה, דע"פ הסוד י"ל תיבה זו בל' יחיד. וההמשך יאמר בל' רבים, ואף תיבות 'בעיני כל רואינו' יאמר בל' רבים, (ויעו' מה שהאריך בזה בס' בירור הלכה

יד. יש לעסוק בלימוד התורה בדרך²⁶. ויזהר שלא להפסיק מלימודו, ואף כדי לראות בנסיעה את נפלאות הבריאה, וע' בהערה²⁷.

מזו. כשממתינים לעלות לאוטובוס, וא' מן האנשים מחזיק בידו ספר קודש, יש לכבדו שיעלה הראשון²⁸.

הנהגות הטיול עצמו¹

א. כשרואה נוף מיוחד וכדו', יראה בזה מעשי ה' ויתבונן בנפלאות הבריאה שברא².

ב. יזהרו מאד לא ללכת למקומות שיש בהם בעיות של צניעות³.

ג. אין ללכת בטיולים למקומות סכנה, משום 'ונשמרתם מאד לנפשותיכם'⁴. וכשהוא בגדר דבר בלתי מצוי, מדינא אין איסור ללכת לשם⁵.

בזה עוד. 28. כ"כ בליקוטי מהרי"ל (אות פ'), וז"ל, כשהלך הנושא ספר אצלו אמר לו ליכנס או לצאת לפניו בפתח, עכ"ל, וע"ע יומא (לז). אמר רב יהודה המהלך לימין רבו ה"ז בור. והנושא טו"ת בידו, קודם להנושא ספר בידו, (עבודת שלמה עמ' שעג בשם הגר"ק).

1. וראה עוד לקמן לגבי ביקורים באתרים מסויימים.
2. ז"ל הרמב"ם (יסוה"ת ב,ב), והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו, בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים והגדולים ויראה מהם חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאווה תאוה גדולה לידע השם הגדול, עכ"ל. וכן ע"י הטיול ניתן להכיר את גבולות אר"י, ועוד עניינים. 3. דלכאו' חשיב דאיכא דרכא אחרינא, כיון שיכול ללכת לטייל במקום אחר. ואולי יש להקל בגוונא שרוצה ללכת למקום מסוים שאין אחר כמוהו, אך גם א"כ ודאי דצריך לשמור עצמו מאד שלא להכשל בראיות אסורות. ויעז' באריכות בס' שלהי דקייטא (סי' כד). וע"ע כתר ראש למוהר"ח מוואלווין (אות קלה), דקודם הטיול יכין שלא ינזק, וכן שינצל ולא יכשל באיסורים. 4. ע' ברכות (לב): מעשה בחסיד אחד כו', והובא שם כן מקרא ד'ונשמרתם מאד לנפשותיכם' (דברים ד,טו) ומקרא ד'השמר לך ושמור נפשך' (שם ט'). וכ' מהרש"א (שם), דאע"פ דהאי קרא לא איירי גבי שמירת הנפש, מכ"מ שפיר יכלו חז"ל לדרוש כן, יעו"ש, וכע"ז כ' במנח"ח (תקמו,יא), וע"ע ח' מהרי"ץ (ברכות שם). ובאמת בבאר הגולה (חו"מ תכז אות ע') כ' דאינו אלא איסור דרבנן ואסמכיהו רבנן אקראי. ומכ"מ די"ז נפסק ברמב"ם (רוצח יא,ד) ושו"ע (חו"מ תכז,ח), וע' באה"ג (שם אות ח'); וכ"כ הרמ"א (יו"ד קטז,ה). ולכן פשיטא שאין ללכת לטיולים במקומות מסוכנים, כגון מקומות שיש בהם סכנת החלקה ונפילה, או להכנס למדבריות או למערות כשאינו מכיר הדרך, או למקומות

בשו"ע ורמ"א (ק,א). 26. של"ה (שבועות פרק נר מצוה אות קד), ח"א (סד,ה), מ"ב (ק,כ), והביאו מה שאמרו חז"ל (ע' אבות ג,ד ושינויי נוסחאות שם) המהלך בדרך ומפנה לבו לבטלה הר"ז מתחייב בנפשו. וע"ע מה שאמרו בסוטה (מט.), ב' ת"ח המהלכין בדרך ואין ביניהן ד"ת ראוין לישרף. וע"ע במ"ב שם, דמה שאמרו (תענית י'): שלא יעיין בהלכה בנסיעתו דלמא אתי לאטרודי, היינו דווקא במנהיג הקרון, אך היושבים בקרון שפיר יכולים לעיין בהלכה, דליכא האי חששא. 27. תנן באבות (ג,ז), המהלך בדרך ושונה ומפסיק ממשנתו, ואומר מה נאה אילן זה מה נאה ניר זה, מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו. ואמרו (חגיגה יב: ע"ז ג:), כל הפוסק מד"ת ועוסק בדברי שיחה מאכילין לו גחלי רתמים. ובס' בנין עולם (מהדו' חדשה עמ' יז) הביא בשם ס' שיח יצחק למוהר"א מני, דאף הפוסק מלימודו לשמוע דברי חולין, הר"ז בכלל האיסור, אע"פ שאינו מדבר. ואגב אורחא אכתוב בזה כמה פרטי דינים, יען כי הדברים נוגעים מאד למעשה, ואין איש שם על לב. דיעו'י שעה"צ (רפה,יא) דמבו' מדבריו דהיינו דווקא באמצע הענין, אך כשסיים הענין שרי להפסיק, וכבר קדמו בס' יוסף אומץ (עמ' 268), והוסיף שם דאפי' הספר עדיין פתוח לפניו. ובס' בתורתו יהגה (ח"א עמ' פא הע' 11) העלה להחזיר כשאינו מפסיק לשיחה ממש אלא לדיבור קצר בעלמא, דומי' דמאי דכ' המ"ב (קלא,א) אהא דאסור להפסיק בשיחה בין תפילה לנפ"א, דמכ"מ בדיבור בעלמא שרי, וכן יש לדייק מל' הגמ' ('ועוסק'), והביא שהגר"ח"ק כתב לו שלצורך יש להקל בדיבור קצר. ומה שבעלמא נהוג עלמא להקל בזה, אפשר דסמכו על המפרשים מתני' דאבות הנ"ל, דהיינו דווקא בהולך בדרך, (ע' רשב"ץ ותויו"ט ומדרש שמואל שם), אך יש מן הראשונים שפירשו דנקט דרך לריבותא, ע' מאירי שם. ומכ"מ סוגי' דע"ז לכאו' איירי אף באינו בדרך. ואכמ"ל

ד. הרואה את חבריו שעושה דברים מסוכנים, חייב למונעו⁶.

ה. אין לעבור תחת סוסים וגמלים וחמורים ושאר בע"ח. וכן לא יעברו תחת גשר שתחתיו זורמים מים אם לא עברו בו מים מ' יום⁷.

ו. רכיבה על בע"ח מותרת רק כשיש עליהם אוכף⁸.

ענייני נט"י וסעודה במיולים

א. י"א שכוס חד פעמית אינה נחשבת כלי לנט"י¹, ויש מקילים בזה², וראוי להחמיר להביא עמו כלי הראוי לנט"י³.

ב. יכול ליטול ידיו ע"י טבילה במעין גם כשאין בו מ' סאה⁴, ומברך על נטילת ידיים⁵. ואם אין המים ראויים לשתיית כלב מחמת לכלוך או מריחות, פסולין לנטילה⁶, אך יכול לטבול בהם ידיו ולברך על טבילת ידיים⁷.

ג. בשעה שמברך ברכהמ"ז צריך לשבת⁸, ואף בברכת מעין ג' יש להחמיר ולשבת⁹, וטוב לזהר בכל הברכות לברכם מיושב¹⁰.

ד. האוכל בשוק¹¹ דומה לכלב, וי"א שפסול לעדות, וה"מ כשאוכל פת¹². ות"ח יחמיר אף בשאר מאכלים¹³, וילה"ס אי גם שתי' בשוק אסורה¹⁴.

תורה (א, מט) הסכים לדברי שרגא המאיר. 2. שו"ת באר משה (ג, נה; ה, מא) כ' דכשר לנט"י ולקידוש, (אלא שבקידוש ראוי להחמיר). וכן בשו"ת אנ"ד (ו, נה) היקל בזה. וע"ע שו"ת אנ"מ (או"ח ג, לט) לגבי קידוש, אך לא דיבר שם לענין נט"י. 3. כמשנ"ת. וע"ע ספר האורה לרש"י (עמ' 228) שכ', דהיוצא לדרך יטול עמו כלי שיטול ידיו הימנו, (רצ"ע אמאי לא סגי שיטבול ידיו במים). 4. שו"ע (קנט, יד). 5. הכרעת המ"ב (שם סקצ"ז). 6. שו"ע (קס, ט). ומי ים חשיבי ראויים לשתיית כלב, כיון שראויים ע"י רתיחה, (פמ"ג א"א שם סקל"א). 7. מ"ב (קס, מ). 8. שו"ע (קפג, ט). ובמשנ"ב (סקי"א) כ', דיר"ש לא יברך ברכהמ"ז ללא כובע, ויש הנוהגים ללבוש גם המעיל העליון דהיינו החליפה. 9. שו"ע (שם ס"י) ד"א דאף בברכת מעין ג' יש לשבת. והמ"ב (סקל"ה) הכריע, דבאכל מה' מיני דגן לכו"ע צריך לשבת. 10. בא"ח (א' חוקת ד'), כה"ח (קפג, נא). ובשעת הצורך יש להקל בזה. 11. וילה"ס אי שרי לאכול בשוק בגוונא שאין אנשים הרואים אותו, וכגון בלילה, ויעזי' שו"ת שיח יצחק (וייס, סי' תעט) שנסתפק בזה, וע' שדה צופים (קידו' מ:). 12. קידושין (מ:), וכ"פ הרמב"ם (עדות יא, ה) ושו"ע (חומ"ל ד, יח) דהאוכל בשוק פסול לעדות. והתוס' (שם) כ' ג' פירושים אימתי פסול לעדות, ד"א דווקא כשחוטף ואוכל (ואיירי כשחוטף פחות משו"פ דאל"ה פסול מדין גולן).

שמצויים שם בע"ח מזיקים, או ירידה מצוקים ע"י חבלים באופן מסוכן, ועוד כיוצא באלו; וכשהולכים במקומות חשוכים יש להדליק פנסים משום האי דינא. וכמו כן יש להקפיד על שתי' מרובה ועל שאר כללי הבטיחות, משום 'ונשמרתם מאד לנפשותיכם'. (וכששותה מים שלא לצמאו אלא כדי לשמור על לחות גופו, אינו מברך, (ע' דעת תורה רד, וס' וזאת הברכה עמ' 114), וע"ע קובץ צהר (חי"ב עמ' קס) בשם הגר"ח, שיתכן שיכול לברך כיון שלמעשה נהנה מכך; וע"ע חו"ש (ברכות עמ' קצד), דאם נהנה קצת מהשתי' מברך; וע"ע שו"ת אנ"ד (יא, ה, ג). 5. אג"מ (חומ"מ א, קד), והאריך בזה בס' משנת פיקו"נ (סי' א' ב'). ואפשר, דמכ"מ ראוי להתרחק ולא להכנס כלל לחשש פיקו"נ. 6. שו"ע (חומ"מ תכו, א), ואם לא הצילו עובר בלאו ד'לא תעמוד על דם רעך'. 7. הוריות (יג:). 8. שו"ע (אהע"ז כג, ו). מלבד רכיבה על פיל שמותרת בכל גווני, משום שעורו קשה ואינו מחמם.

1. בשו"ת מנח"י (י, כג) כ', דכוס חד פעמית ל"ח כלי לגבי קידוש, ומסוף דבריו משמע דה"ה לענין נט"י. וכן באול"צ (ב, יא), כ', דאי"ז כשר לנט"י, אא"כ ייחד אותה לשימוש קבוע. ובס' שרגא המאיר (על הל' נט"י, נדפס בסו"ס פתחא זוטא, עמ' טו) כ', דרק בשעה"ד יש להתיר, אך לכתחילה אין ליטול ידיו בכוס חד פעמית, וע"ע באורך בשו"ת שרגא המאיר (ב, מט). וכן בשו"ת קנין

ה. אכילה ושתי' בגינות, וכן על שפת הים, וכיו"ב, ל"ח כאוכל בשוק, כיון שהרגילות לאכול שם¹⁵.

ו. אכילה באוטובוס, אינה ראוי' לבן תורה, ובאוטובוס שכולו בחורי ישיבות או אברכים יש להקל¹⁶.

ז. לא יאכל ולא ישתה מעומד¹⁷.

ח. מותר לאכול מאכלים שהיו בתא המטען של האוטובוס, אע"פ שישנו מעליהם, כיון דחשיב רשות נפרדת.

ענייני תפילה במיולים

א. אסור ליסע למקום שלא יהא לו שם מנין לתפילה, או ס"ת לקריה"ת, אם הוא להרווחה בעלמא, אא"כ הוא לצורך פרנסה או לרפואה דשרי¹.

ב. אם אין לו עשרה להתפלל עמם, צריך ללכת עד מיל לכל צד כדי להתפלל בציבור. ואם עתיד לילך באותה דרך, צריך ללכת עד מהלך ד' מילין בשביל כך². ואם יודע שבאותו מקום שנמצא כעת יהי' מנין אח"כ, צריך להמתין להם אף יותר מי"ח דק', עד חצי שעה³.

דבחופה נהגו שאין המסדר קידושין שותה מהכוס, וטעם הדבר משום שבדרך"כ החופה נעשית ברחוב, וגנאי הוא לת"ח לאכול ולשתות בשוק. וחזינן דפשיט"ל דשתי' בכלל אכילה לענין זה. 15. ובקובץ שואל ומשיב (ג' סי' סו) האריך בזה. 16. דרך שיחה (עמ' תקצו) בשם הגר"ח ק. ובקונט' בכל דרך (עמ' צד) הביא בשם הגר"ש דבליצקי, דאכילה באוטובוס עירוני אסורה, ובאוטובוס בין עירוני מותרת, וכ"כ בשו"ת שבט הקהתי (ו, תסא). 17. כמב' בגיטין (ע). דג' דברים מתיזין (וי"ג מתישין) גופו של אדם, ואלו הן, אכל מעומד ושתה מעומד ושימש מטתו מעומד. וכ"פ הרמב"ם (דעות ד, ג), אלא שהזכיר רק אכילה ולא שתי', וכ"ה ברוקח (סי' שט) ובא"ר (קע, כג) ובבאה"ט (קע, טז) ובקצש"ע (מב, ב) ובמ"ב (רצו, ו) ובבאה"ח (א' בהר"א), דלא"ד ת"ח, אלא כ"א צריך ליהדר בזה שלא יאכל ולא ישתה בעמידה. וכ"כ במחצה"ש (רצו, ד) שכל אדם יעשה עצמו ת"ח לענין זה. מאידך, במס' ד"א זוטא (ה, א), מי שהוא ת"ח לא יאכל ולא ישתה מעומד, וכ"ה בשו"ת מהרי"ל (סי' ח'), ובשל"ה (שבת פרק נר מצוה אות נז) ובערוה"ש (קע, ז). ובמטה אפרים (תר, ב), כ', דלא ישתה בעמידה, וכ"ש אם הוא ת"ח. ומה שכיום לא נהגו להקפיד בזה, כ' בשו"ת רב פעלים (או"ח ב, מה), דאפשר דיי"ז הי' נוהג רק בזמן התלמוד, ונשתנו הטבעים, (וכ' שמשו"ה הרמב"ם השמיט דיי"ז, וצ"ע דהא לכאור' הרמב"ם הביא דיי"ז וכמשנ"ת), ומכ"מ כ' דהיכא דליכא טירחא בהכי טוב להקפיד.

1. כ"כ להדרי' בשב"ה"ל (ו, כא, ג) ובתשו"ה (ב, ג). וע' מ"ב (צ, כט). וע"ע דברי מלכיאלי (ה, קט). 2. שו"ע (צ, טז).

וי"א כגון שהולך אצל המוכרים וטועם משל כולם מעט מעט כאילו רוצה לקנות מהם, ושי' ר"ת דהיינו דווקא באוכל פת דזהו גנאי יותר, אך באכילת שאר דברים אינו נפסל לעדות, ומכ"מ לת"ח ה"ז גנאי, (ויל"ע אי דווקא פת או אף פת הבאה בכיסנין); וכ"ה במסכת כלה רבתי (פ"י), דה"מ בנהמא ובמילי דרעבתנותא אבל במידי אחרינא לא; וע"ע מתני' מעשרות (ב, א) ודו"ק. והרא"ש (קידו' שם סי' סה) הביא דברי ר"ת באופ"א, דהיינו דווקא באוכל סעודתו בשוק, ולא הזכיר 'פת'. וע"ע ב"ח (חומ"מ שם) בדע' רש"י. 13. כמשנ"ת בהערה הקודמת, וכן נראה מדברי הרמב"ם (דעות ה, ב) שכ' גבי ת"ח שלא יאכל בשוק, אע"פ שבהל' עדות (שם) כ' גבי כל אדם האוכל בשוק דפסול לעדות, ומב' דיש לחלק בין ת"ח לשאר בנ"א, וכשי' ר"ת; ובעיקר הסתירה בדברי הרמב"ם, יעוי' שו"ת הרב"ז (או"ח כא) ושו"ת אפרקסתא דעניא (א, קעז) שכ' דפסול לעדות רק בכהא"ג שאוכל תוך כדי הליכתו, ומכ"מ גנאי הוא לת"ח בכל גווני לאכול בשוק. 14. ילה"ס גבי ת"ח דראוי לו להחמיר ולא לאכול בשוק אף שאר דברים, אי היינו דווקא באכילה או אף בשתי'. וע' ב"י (חומ"מ שם) שהשווה שתיית יין שרף לאכילת עראי, ואולי יש לדייק דהיינו דווקא שתיית יין אך שאר משקאות ודאי שרי. ואין להוכיח ממעשה דמר בריה דרבינא (ברכות נד). דשתה בשוק, דשאני התם שהי' שעת סכנה. ובבכורות (מד:) משמע, שאין שותין מים בפני רבים, ופירש"י הטעם מפני שדרך ת"ח להיות צנוע באכילה ושתי', וצ"ע. וע' שו"ת שיח יצחק (וייס, סי' תעט) שנסתפק בזה. והנה בשו"ת מאזנים למשפט (להגר"ז סורוצקין, סי' יב) כ',

ג. לא יתפלל במקום פרוץ כמו בשדה⁴. ובדיעבד יתפלל גם במקום פרוץ, וטוב שיעמוד בין אילנות⁵.
ומקום המוקף מחיצות ל"ח כפרוץ, ויכול להתפלל שם⁶.

ד. כשמתפללים בדרך באיזה מקום, אף אם הם מפוזרים מצטרפים למנין, ובלבד שלא יהא שביל או דרך לרבים מפסיק ביניהם⁷.

ה. כשמתפללים בדרך באיזה מקום, יעמוד במקום אחד ולא יסתובב אנה ואנה⁸.

ו. קודם שנעמד להתפלל יבדוק את המקום שהוא נקי, שלא תהא תפלתו תועבה⁹.

ז. צריך להתפלל עם כובע על ראשו¹⁰ ומעיל עליון (חליפה) על גופו¹¹, ולא סגי בכובע שמש וכיו"ב אלא צריך שילבש כובע מכובד¹².

ח. צריך ליטול ידיו לפני כל תפילה, אף אם אינו יודע שידייו אינם נקיות¹³. ולענין אם צריך נטילה בכלי, ראה בהערה¹⁴.

ט. ה' עליו תיק או מצלמה וכדו', צריך להורידו ולהניחו לצדו, ואם אין לו מקום להניחו מפשילו לאחוריו¹⁵.

י. בתפילת שמו"ע לא יעמוד ע"ג סלע וכדו' כשיש חשש שיפול ממנו אף כשאינו גבוה ג"ט, וכן לא יעמוד עליו אם גבוה ג"ט אף כשאין חשש שיפול ממנו¹⁶.

יא. אסור לומר דברים שבקדושה כנגד שיער אשה שראשה צריך להיות מכוסה¹⁷, ובשעת הצורך יש להתפלל כנגדה בעצימת עיניים¹⁸.

יב. במקום שיש לחוש שלא יספיקו לסיים מנחה קודם שקיעת החמה, לא יאמרו אשרי, אלא יאמרו ג' פסוקים וקדיש, ויתפללו שמו"ע. ואם גם זה לא יספיקו, יתחיל הש"צ מיד בקול רם ויאמרו קדושה, וימשיך עד אחר הקל-הקדוש, ואח"כ יתפללו כ"א בלחש. ואם השעה דחוקה מאד, יתחילו הציבור יחד עם הש"ץ, והש"צ יאמר בקול עד לאחר הקל-הקדוש, והציבור יתפללו עמו מלה במלה ויאמרו קדושה¹⁹.

לתפילה בכלי, אך מסתימת המחבר משמע שא"צ. ובביהגרא (ד,ט) כ' דבעינן נט"י לתפילה בכלי, וכ"כ במעשה רב (ס"ג) דלכתחילה יש להקפיד בזה. ובשיח תפלה (עמ' רפה) כ', דאפשר דזהו דוקא לשיטתו דמברכים על נטילה זו, אך לדידן דאין מברכים א"צ ליטול בכלי. ומ"מ כ' בשו"ת ושב הכהן (סוס"א) דנט"י לתפילה צריכה כלי מדינא, וכ"ד הגרשז"א (מעדני שלמה מהדו' חדשה עמ' כ'); אכן דע' האול"צ (ב,א,טו) דמעיקה"ד א"צ אך טוב להחמיר. 15. בשו"ע (צ,ה) כ' דמפשילו לאחוריו, ובערוה"ש (שם ס"ז) כ' דהיינו דווקא כשמתירא מחמת גניבה או שאין לו מקום להניחו, אך בלא"ה צריך להניחו בשעת התפילה. 16. שו"ע ורמ"א (סי' צ' ס"א וב', וע' מ"ב שם). 17. שו"ע (ע,ה) ומ"ב (סק"י). 18. מ"ב (שם סק"ה), וע' שו"ת אנ"ד (יב,כז). 19. רמ"א (קכד,ב) ומ"ב (סק"ח). ובכה"ג שהציבור מתפללים יחד עם הש"צ מלה במלה עד לאחר הקל-הקדוש, כ' המ"ב (סק"ט) שיאמרו עמו ג"כ ברכת 'לדור ודור' ולא 'אתה קדוש'. ועדיף

ושיעור הליכת מיל הוא י"ח דק' לרוב הדעות. 3. מקור"ח (סי' צ'). 4. שו"ע (צ,ה), ומקורו בברכות (לד:), ושם א' דהמתפלל שם נקרא חצוף. ובפסקי ריא"ז (ברכות פ"ה ה"ד אות ז') כ' דהיינו דווקא ביחיד, אבל בציבור שרי להתפלל במקום פרוץ, וכ"פ בתו"ח (סופר, צ,ז) ובכה"ח (צ,לא) דלציבור שרי להתפלל במקום פרוץ. ובשע"ת (צ,ג) משמע קצת דאף בציבור אין להתפלל במקום פרוץ. 5. מ"ב (שם סק"א). 6. מ"ב (סק"ב). 7. שו"ת משנה שכיר (א,יב), שו"ת מנח"י (ב,מד), והוסיף במשנה שכיר שם דבעינן נמי שישמעו את הש"צ. 8. דאי"ז מכבוד התפילה. וע' בס' שיח תפלה (עמ' יח). 9. כה"ח (צ,כז). 10. מ"ב (צא,יב). ומכאן תוכחה לאותם היוצאים לטיולים ללא כובעים וחליפות, על דעת שיתפללו באופן זה. 11. שו"ע (צא,ו) ע"ש, וע"ע אשי ישראל (פ"י הע' יא). 12. שמעתי מחכ"א שליט"א גבי לבישת כובע בברכהמ"ז, ולכא"ה ה"נ הכא. 13. שו"ע (צב,ה). 14. מדברי הרמב"ם (פ"ו מהל' ברכות, ע"ש ה"ב וה"ו) משמע דבעינן נט"י

יג. כשיכולים להספיק לגמור התפילה עד סוף זמנה, אסור להתפלל 'מנחה קצרה' כסדר הנ"ל, אלא יש להתפלל תחילה בלחש, ואח"כ הש"צ יחזור התפילה, וכעיקר תקנת חז"ל²⁰.

יד. כשמתפללים 'מנחה קצרה', מסתבר שאין לתפילת הש"צ דין חזרת הש"צ²¹. וראה בהערה²² עוד פרטי דינים בענין זה.

טו. כשמתפללים במקום שאין שם ס"ת יאמרו תחנון בלא נפילת אפים²³. ואם יש שם ספרי קודש, נחלקו האחרונים אם עושים נפ"א, ונוהגים ליפול בכהא"ג²⁴. ולענין מנהג ירושלים ראה בהערה²⁵. וכשאומרים תחנון בלא נפ"א יכולים לאומרו מעומד²⁶.

טז. בערי הצפון, ישנם מקומות הנוהגים שלא לישא כפים כי אם בשבת ויו"ט²⁷. והמתארח במקום זה יש לו לנהוג כמנהג המקום. אך קבוצת אנשים המגיעה ממקום שנוהגים בו לישא כפים בכל יום, ומתארחים בערי הצפון ומתפללים בפני עצמם, יש להם לישא כפים אף שם²⁸.

וכמב' בתשו"ה (ג,מא), וע"ע שלהי דקייטא (ס"ה). ובפשטות נראה דאין לזה דין של חזרת הש"צ, ומכ"מ נראה דאין ראוי לרבר באותה שעה, דאי"ז מכבוד התפילה. וראה באריכות בסה"ז שירת מרים (עמ' תרכט ואילך). 22. בפשטות נראה, דבכהא"ג שהציבור מתחילים רק לאחר שהש"צ מסיים הק-ל הקדוש, דתפילת הש"צ ל"ח כתפילה בציבור, שהרי עד הק-ל הקדוש הוא מתפלל לבדו. אך יעוי' בשו"ת אנ"ד (ז,טז,ג) שכ' ב' טעמים אמאי חשיב שמתפלל בציבור, וכן באשי ישראל (פכ"ד הע' לו) בשם הגר"ק אמאי חשיב תפילה בציבור, והטעמים שכתבו צריכים ביאור. 23. רמ"א (קלא,ב). 24. במ"ב (שם סק"א) הביא בזה מח' אחרונים. והמנהג ליפול בכהא"ג, כמב' בשו"ת אג"מ (או"ח ה,כה) ובחשו"ש (הל' יו"ט עמ' שלא). והיינו דווקא במקום שיש שם ספרים בדרך קבע, אך אם מתפללים בשדה וכיו"ב לא יאמרו תחנון אף שיש עמם ספרים, כיון דאין קדושה במקום זה, (חו"ש שם). 25. בירושלים עיה"ק נהגו ליפול אף כשאין ספרים, מפני קדושת המקום. וכן הביאו בקצוה"ש (כד,ד) ובס' עיר הקודש והמקדש (ג,כה). ובשו"ת משנ"י (ה,לא) כ' דיש לנהוג כן אף בירושלים החדשה, אך בתשו"ה (ב,עט) הביא שנוהגים ליפול בכהא"ג אף בירושלים החדשה ואינו יודע על מה סמכו. ומכ"מ ככ"ז היינו דווקא כשמתפללים בירושלים, אך בני ירושלים המתפללים במקום אחר שאין בו ספרים, אין לעשות נפ"א, כיון דתלי' בקדושת המקום. 26. א"ר (קלא,ד), פמ"ג (שם א"א סק"ה), דה"ח (שם ס"ה). אכן, בכה"ח (סקל"ח) כ' לאומרו אף בכהא"ג בשיבה. 27. כבר נשתברו הרבה קולמוסים במקור מנהג זה שאין נושאים כפים בערי הצפון והגליל כי אם בשבת ויו"ט, וכמו בחו"ל שנוהגים כן, והרבה גדולים טענו שיש להחזיר עטרה ליושנה ולישא

להתפלל מנחה קצרה מאשר להתפלל עם חזרת הש"צ ולסיים את חזרת הש"צ לאחר השקיעה, (תורת חיים, הנהגות ופסקים הגר"ח זוננפלד, תפילת מנחה אות ט'; קונט' עלי שיח עמ' קיט בשם הגר"ח ק). וע' ערוה"ש (רלב,ו). 20. מ"ב (סק"ו), וכן משמע מדברי הרמ"א שם דכ' דיש לעשות כן רק בשעה"ד כגון שירא שיעבור זמן תפלה. ומכאן תוכחה להמקילים בזה, ונוהגים להתפלל 'מנחה קצרה' פעמים רבות. אמנם נהגו בכמה ישיבות להתפלל מנחה קצרה, והוא ע"פ גדולי ראשי הישיבות מדורות שעברו, וטעמם ונימוקם עמם. ובס' אמת ליעקב (להגר"י קמינצקי, סי' קכד הע' 152) ביאר, כיון שעיקר תקנת חזרת הש"צ היתה בשביל עמי הארץ, ולכן בישיבות שלא שייך טעם התקנה א"צ לעשות חזרת הש"צ, ומכ"מ בשחרית לא נהגו כן משום שיש להסמיך גאולה לתפילה; וצ"ע, חדא, והלא אע"פ שסיבת התקנה היתה לשם כך, אך מכיון שתקנו כן חז"ל יש לנהוג כן אף כשל"ש סיבת התקנה, ועוד, דאף בשחרית יכולים לעשות כן באופן שהציבור יתחילו להתפלל בלחש יחד עם הש"צ, ועוד, דא"כ אמאי במנחה בתענית ציבור וכדו' אין נוהגים להתפלל מנחה קצרה. ובשו"ת אנ"ד (יב,כג) כ', שבתחילה רצה לבטל מנהג זה, אך לבסוף שינה את דעתו, ע"ש, וע"ע בס' פאת שדך (תפילה עמ' קיד) שהביא, שדע' הגר"א דושניצר לא היתה נוחה ממנהג זה, וע"ע שו"ת קנין תורה (ד,ז). ושמעתי שאומרים, שהחזו"א לא היתה דעתו נוחה מזה, וכ"כ בס' מעשה איש (ח"ה עמ' יא). 21. והיינו באופן שהש"צ מתחיל בקו"ר, והציבור אינם מתחילים עד שיסיים הק-ל הקדוש, ונפק"מ אי שרי ללמוד באותה שעה, והאם צריך לעמוד, ועוד. ואין להוכיח מהא דאומר 'לדור ודור', דהא הטעם שאומר בנוסח זה אינו משום חזרת הש"צ אלא משום דהוי כהמשך הקדושה,

ברכות הראיה - דינים כלליים

- א.** ברכות הראי' חובה גמורה הם¹. ואף אמירת הפסוקים בראיית קברי עכו"ם וכדו', חובה הם². ומי שעבר ולא בירך ברכות אלו, ביטל מצות חכמים ופורץ גדר ישכנו נחש³.
- ב.** אע"פ שעיקר תקנת ברכות אלו הוא משום ההתפעלות שיש בראייתם, מכ"מ אף אם אינו מתפעל מהם חייב לברך⁴.
- ג.** כל ברכות אלו צריך לברך בשם ומלכות⁵. ומכ"מ, אף שבשאר ברכות אין תועלת לברך בלא שו"מ כיון שאינה ברכה⁶, בברכות הראי' יש תועלת בכך, ולכן במקום ספק יש לברך בלא שו"מ⁷. ויש לדון לגבי חיוב עניית אמן על ברכה שאין בה שו"מ⁸.
- ד.** וכשמברך בלא שו"מ, פשטות ל' הפוסקים שאומר 'ברוך עושה מעשה בראשית' וכיו"ב⁹, וי"א שיאמר 'ברוך אתה השם אלוקינו מלך העולם עושה' וכו'¹⁰.
- ה.** לכתחילה צריך לזהר שלא לראות דבר המחייב ברכה אם אינו יכול לברך באותה שעה מחמת שאין ידיו נקיות וכדו'¹¹.

כמה מתפעל מראייתו, היאך קבעו חז"ל שיעור לכך. וע"ע כמה וכמה הוכחות לדי"ז בטוטו"ד, בס' שעה"ע (עיונים סי' ט'). וע"ש עוד (פ"ב הע' ה') דכ"ד הגריש"א והגרש"ו והגר"ח, דיש לברך אף אם למעשה אינו מתפעל. 5. כדע' רוב הראשונים (רמב"ם ברכות פ"י, רא"ש ברכות פ"ט ס"א, שו"ע ריח"א, ועוד) דיש לברכם בשו"מ, ודלא כדע' הראב"ד (בהשגותיו על המאור שם) דיש לברכם בלא שו"מ, וע"ע בא"ר (רכג), שהאריך דאין לחשוש לשי' הראב"ד. 6. כמב' בשו"ת הריב"ש (סי' פב), והוב"ד בב"י (אהע"ז לד, ג). [ומה שנהגו לסיים ברכת בורא נפשות בלא שו"מ, היינו משום שכבר יש שו"מ בתחילתה]. 7. וכדמצינו בפוסקים בכמוכ"מ מקומות, שו"ע (ריח"ט, ריט"ג; ט), רמ"א (רכה, ב), מ"ב (רכד, יא; יב; יד, רכה, ל), ועוד רבים. ויעו' באריכות בעניינים אלו בס' שעה"ע (עיונים סי' ב' ה'). 8. בשו"ת בצע"ח (ה, פט; צ), האריך בזה, והעלה, דברכה שעיקר תקנתה לברך בלא שו"מ עונין אחריה אמן, וכמש"כ מג"א (רטו, ג) ומ"ב (קפט, ה) גבי 'הרחמן', משא"כ כשאין עיקר התקנה לברך באופן זה; וע"ע בס' הנהגות ופסקים הגר"ח זוננפלד (דיני חזרת הש"צ אות ה'), ואפשר דפליג על הבצה"ח. 9. כן משמע בפמ"ג (פתיחה להלכות ברכות), וע' בית שמואל אהע"ז (לד, ו), וכן נוהגין לענין ברכת בורא נפשות וברוך שפטרני. 10. כ"כ בשו"ת הריב"ש (שם), והוב"ד בב"ש (שם). 11. ע"י מתני' תרומות (א, ו) דערום לא יתרום, ופי'

כפים בערי הצפון אף בימות החול, ואכמ"ל בזה; ויעו' בס' תשובות הפוסקים (כץ, עמ' נ-קב) שהביא כמה וכמה תשובות מגדולי ישראל בענין זה. 28. ועכ"פ לנידו"ד, כשמתארחים ומתפללים בביהכ"נ של המקום, ודאי דאין לשנות ממנהג המקום, משום דאיכא בזה משום 'לא תתגודדו', אך כשמתפללים בפני עצמם, וכגון ישיבות הנוסעות לכמה ימים לצפון הארץ ומתפללים שם בנפרד, דיש להם לישא כפים.

1. כמב' מלש' הגמ' ברכות נז: ('הרואה בבל הרשעה צריך לברך', ובפשטות ה"ה לכל ברכה"ר). וכן מב' בטוש"ע (ריח"ג), שהעתיקו דברי הרא"ש, דכל אלו הברכות אינן אלא כשרואה אותן מל' יום לל' יום ואז הם חובה כמו בפעם ראשונה. ודלא כדעת הראב"ד (בהשגותיו על המאור, ברכות מד. מדפי הרי"ף, הוב"ד בטור שם) דאינם חובה אלא בפעם ראשונה שרואה אותם, ואח"כ אינם אלא רשות. 2. כ"נ מסתימת הפוסקים שכתבו דינים אלו באותו לשון כדיני הברכות, 'אומר' וכו'. 3. ע"פ לשון ספר החינוך (סוף מצוה תל). 4. הרבה טוענים להקל בברכות אלו שאין לברך אא"כ מתפעל מראייתו. והנה ז"ו דעיקר התקנה היתה מחמת ההתפעלות שיש בכך, אך לאחר שחז"ל תקנו כן י"ל דחייב לברך אף כשאינו מתפעל. ויש להוכיח כן מהא דקבעו זמן דאינו מברך אלא אחת לל' יום, והיינו משום שבתוך ל' יום לראייתו הקודמת אינו מתפעל מכך, וא"נ דתלוי הדבר בכאו"א

ו. כל ברכות הראי', אם חזר וראה אותו דבר בתוך ל' יום, אינו חוזר ומברך¹². ואחר ל' יום חייב לברך כמו בפעם הראשונה¹³. וצריך שיעברו ל' יום חוץ מיום שראה ויום שעומד בו עכשיו¹⁴.

ז. די"ז דאינו מברך בתוך ל' יום, היינו אף אם בפעם הא' שראה לא בירך, כיון דסו"ס אי"ז חדש בעיניו¹⁵.

ח. וכו"ז היינו דווקא בדברים הקבועים כגון ימים ונהרות, אך על דברים המתחדשים כגון ברכים ורעמים וכיו"ב, חייב לברך אף בתוך ל' יום¹⁶.

ט. דנו האחרונים, בגוונא שראה דבר המחייב ברכה, ובירך עליו, ושוב ראה דבר אחר מאותו המין בתוך ל' יום, אי חוזר ומברך, וע' באריכות בהערה¹⁷. והלכה למעשה, יש לברך שוב בכהא"ג¹⁸.

(וה"ה חכם) דכ"א שונה מחבירו, והלכך מברך על ההתפעלות החדשה שיש לו מכ"א, משא"כ בראיית ע"ז או ביה"ק דכולם שוים, דאינו חוזר ומברך בכהא"ג. [אך ילה"ק על תי' זה, דהא הרדב"ז הנ"ל הוכיח לשיטתו מברקים ורעמים, דחוזר ומברך אף בתוך ל' יום כיון שזהו דבר אחר, והתם כל הברקים שוים. ובמחצה"ש (רכד, ג) כבר עמד בזה וכ' דיש לחלק, ולא פירש. ובעמודי אור (ס"ד) ובפתה"ד (רכד, ב) יישבו, דבברקים ורעמים הברכה היא על הפעולה המחודשת מאת הבורא, והיינו 'דבר חדש', והלכך שפיר חוזר ומברך. אך לענ"ד אכתי צ"ע, היאך הוכיח הרדב"ז מברקים ורעמים דאיכא בהו סברא זו, למלכים וחכמים. וצ"ע]. והמ"ב (רכד, ז) הביא המח' בזה לענין ביה"ק אחר, ולא הכריע. ויעו' שעה"ע (עיונים סי"א) שהאריך בכ"ז. וע' בהערה הבאה. 18. יעו' באריכות בהערה הקודמת. ותמצית הדברים, דלענין ראיית חכם או מלך אחר, שכ"א שונה מחבירו, לכאור' הסכמת כל הפוסקים דיש לברך שוב. ורוב הפוסקים ס"ל דיש לברך שוב אף על ראיית ים או ביה"ק אחר, (אע"פ שאינו שונה מביה"ק הראשון שראה), וכ"כ הרדב"ז (הנ"ל הערה קודמת), ובהלק"ט ובכאה"ט ובברכ"י (הנ"ל הערה קודמת), ובשו"ת נבחר מכסף (ס"ב, אך כ' שם דבביה"ק אחר באותה העיר לא יברך שוב, וצ"ע הטעם, וכבר תמה עליו בבצה"ח ה, פד, ג), ובערוה"ש (רכד, ח), ועוד; אך י"א דאין לברך שוב בכהא"ג, וכן למדו האחרונים בדע' המג"א, וכ"ד פתה"ד (רכד, יב) ושו"ת יד אליהו (לובלין, סל"א) ושו"ת עמודי אור (ס"ד, יעו"ש באורך); והמ"ב (הנ"ל הערה קודמת) לא הכריע בזה. אך למעשה, בדברי הראשונים נזכר להדי' דמברך שוב בכהא"ג, והוא בספר אהל מועד (שער הברכות דרך ג' נתיב ח'), וז"ל, 'וכן הרואה קברי ישראל וקברי אוה"ע אינו מברך עליהם אלא פעם ראשונה, אבל אומר הוא על אחרים, וכע"ז כ' נמי הראב"ן (ברכות סי' קצו), ומבו' דמברך שוב בראיית קברים אחרים אף בתוך ל' יום. וכ"כ להדי' בלקט יושר

רמב"ם שם משום שמבטל הברכה. וע' אריכות לנידוד' בס' שעה"ע (פ"א הע' ח' ט'). 12. שו"ע (רכד, יג). 13. כמשנ"ל לעיל (הע' 1). 14. מ"ב (ריח, יא) ע"ש. 15. כן צידד בבאה"ל (ריח ד"ה במקום), וכן הכריעו בנימוקי או"ח (רכד, ה) ובאהלך באמיתך (פי"ג הע' טו). וכ"ד הגרש"ו (וזאת הברכה פי"ז), הגריי"פ, הגריש"א, הגרמ"ש (שעה"ע פ"א הע' לא). וע' שו"ת מנח"ש (ח"א סוסע"ג) שכ' דמסתבר שיש לברך בכהא"ג, וצ"ע שלא זכר דברי הביאה"ל הנ"ל. ומש"כ במ"ב (רכו, ה) גבי ברכת האילנות דאם לא בירך ברא' ראשונה מברך אף ברא' שני', שאני ברכת האילנות [וברכת הלבנה] משאר ברכות הראי' שאינם על ההתפעלות אלא על חידוש הבריאה, ובזה שפיר יכול לברך אף ברא' שני', והארכנו בזה במקו"א בס"ד. 16. מ"ב (ריח, יג), כיון שכ"א מהם הוא דבר חדש. 17. בשו"ת הרדב"ז (א, רצו) הביא דע' הר"א אב"ד, דאם ראה מלך או חכם או כושי או נהר וכדו' ובירך עליהם כדין, ואח"כ ראה דבר וסף מאותו המין, מברך שוב, אפי' ראה ביום א' מאה חכמים או מאה מלכים. ובכאה"ט (רכד, ט) כ', דה"ה לענין כל ברכות הראי', וכגון כשראה ביה"ק א', ובירך, ואח"כ ראה ביה"ק אחר, דמברך שוב. וכ"כ בהלק"ט (א, ריב) ובברכ"י (רכד, ו), וציין נמי לדברי הרדב"ז הנ"ל, דעל קברים אחרים יברך שוב אף בתוך ל' יום. ואף במג"א (סו"ס רכד) העתיק דברי הרדב"ז גבי ראיית מלכים. אך מאידך, במג"א (רכד, ב) והביאו המ"ב (רכד, ג) כ' גבי ראיית ע"ז, דאפי' אם רואה ע"ז אחרת אינו חוזר ומברך. ומזה נקט בשו"ת יד אליהו (לובלין, סי' לא) דאין לברך אף על ראיית ביה"ק אחר, כיון שכבר ראה ובירך. ולכאור' דברי המג"א סתרי אהדדי. וע' מג"א (רכה, יט), והביאו המ"ב (רכה, לא) גבי ברכת המשונים, דמשמע נמי דאם ראה אחר כיוצא בו בתוך ל' יום אינו חוזר ומברך. וכבר עמד בזה בא"ר (סו"ס רכה) דסותר זה למש"כ לעיל בשם הרדב"ז. והרבה אחרונים תירצו (נהר שלום סו"ס רכה, ועוד), דיש לחלק בין מלך ומשונים

י. הדר סמוך לדבר המחייב ברכה בראייתו, אם רוב אנשי המקום רואים את הדבר כל ל' יום, אף אם לדידי' עברו ל' יום שלא ראה, אינו מברך עליו¹⁹.

יא. אף אם רואה הדבר ממקום רחוק טובא, חייב לברך, כל שרואהו בבירור²⁰.

יב. אך אם רואה את הדבר בצורה שאינה מביאה לידי התפעלות, כגון כשרואה פס קטן בקצה האופק והוא חלק קטן מן הים, נחלקו הפוסקים האם מברכים בכהא"ג או לא²¹, וספק ברכות להקל. ומכ"מ אם ראה את הים באופן זה, ואח"כ בתוך ל' יום ראה את הים מקרוב, לא יברך עליו, דיש לחוש שהראי' הראשונה חשיבא ראי' וכבר הפסיד הברכה²².

יג. הרואה את הדבר בתמונה אינו מברך, ואף הרואה אותו בסרט או בשידור חי, אינו מברך. ואם רואהו אח"כ במציאות בתוך ל' יום, יכול לברך, וא"צ לחוש²³.

יד. אף אם רואה הדבר דרך חלון או משקפיים צריך לברך²⁴. ולכתחילה יש לראות הדבר ללא הפסק זכויות כדי לברך עליו²⁵, ולענין משקפיים יש להקל יותר²⁶.

(סי' יג) הביא בשם הגר"ש דבליצקי, דהוא שיעור 2 ק"מ בקו אירי. אך למעשה מסתימת הגמ' והפוסקים נראה דיש לברך אף על ראי' מרחוק טובא, כל שרואה הדבר בבירור, וכן יש להוכיח מדברי הפוסקים שכתבו לברך על ראי' דרך משקפת, (ונביא דבריהם להלן בסמוך). וכ"כ בערוה"ש (רכדו, ד) דיש לברך על ראי' מרחוק, וכ"כ בשו"ת בצה"ח (ב,טז), וכ"ד הגריש"א (שעה"ע פ"ב הע' ג'). 21. דע' הגריש"א והגר"ח (שעה"ע פ"ב הע' ז) שמברכים אף בכהא"ג, דהא הברכה היא אף בכהא"ג שאינו מתפעל מהראי'; אך דע' הגרש"ו (שם הע' ח' ע"ש) דאפשר דאין מברכים על ראי' זו מכיון שאינה יכולה להביא לידי התפעלות, וכ"ד הגר"ח (שו"ת ברכות הודאה עמ' קפה). 22. פשוט, דיש לחוש לדע' הפוסקים הנ"ל, וכ"כ להדי' בחו"ש (שם). 23. אף שיש לו התפעלות מראי' זו, שרואה את הדבר באופן מוחשי, מכ"מ הכרעת הפוסקים דראי' בסרט או בשידור חי ל"ח ראי', ויכול לברך אח"כ בתוך ל' יום כשרואה את הדבר במציאות, וכ"כ בשו"ת בצה"ח (ב,יח; ה,ח), ובשו"ת באר משה (ב,ט), ובשו"ת מנח"י (ב,פד,י). וע' פתה"ד (רכד,י). 24. כן מבר' ברשב"א (ברכות נג:), וכ"כ בשו"ת קול גדול למהר"ם בן חביב (סי' נ'), ובשו"ת הלק"ט (א,צט; עדר), ובשו"ת שבו"י (א,קכו), ובתפא"י (נגעים ב,ד ב'בוט'), ובברכי"י (רכד,א), ובשע"ת (רכד,ג) בשמו, ובפתה"ד (רכד,י), ובחסד לאלפים (רכד,יד), ובשו"ת קול אליהו (ח"ב או"ח סי' יז), ובערוה"ש (רכד,ו), ובשו"ת בצה"ח (ב,טז), ועוד. 25. הנה מצינו גבי כמה דינים דלכתחילה ראי' ע"י זכויות ל"ח ראי'. דיעוי' במג"א (תכו,יד) גבי ברכת הלבנה, דמהרש"ל ישב בביתו ובירך ברכת הלבנה על ראייתה דרך

(סוף חלק יו"ד, עמ' 99). וכן הכריעו פוסקי זמנינו, בשו"ת בצה"ח (ה,פד), יעו"ש באורך, ויעו"ש שעה"ע עינים סי"א הע' א' מה שהעיר בכל דבריו), וכ"ד הגרש"א (הליכו"ש תפלה כג,כו) והגר"ח (שו"ת ברכות הודאה סוף עמ' קפה, וע"ע חו"ש או"ח ח"א עמ' שצג). אכן, בשו"ת רבבו"א (ח,קעד,ב) כ' דלדעתו נראה דאין לברך שוב, ולכן הנמנע מלברך יש לו על מי לסמוך. 19. מ"ב (רכד,ג) גבי ברכה על ראיית מרקוליס. 20. כ' השו"ע (עט,א) גבי קר"ש כנגד צואה, דצריך להרחיק כמלא עינו, ויליף לה מקרא ד'לא יראה כן ערות דבר', ומשמע לכאור' דכל 'מלא עינו' חשיב ראי'. וכן גבי מגילה מבו' בב"י (תרפח ד"ה וכן) ובמג"א (שם סק"ג), ד'נראה' היינו אף רחוק טובא. וכן מצינו בב"מ (לג, ו) וע"ע ירושלמי ב"מ ב' (י), דראי' מרחוק שמה ראי', ע"ש. ובאמת לכאור' יש להוכיח כן מהא דמברכים ברכת הלבנה אע"ג דהוי ראי' מרחוק, אך יש לדחות דשאני ברכת הלבנה שאינה על ההתפעלות אלא על חידוש הבריאה, וכמשנ"ת לעיל (הע' 15). וכן אין להוכיח מהא דמברכים על ברכים ורעמים, דאפשר דהברכה היא על האור ועל הרעש, ולגב"ז ל"ה ראי' מרחוק. אך מ"מ יש להוכיח כן מהא דמברכים על הקשת, אע"פ דהוי ראי' מרחוק. אכן בשו"ת פלא יועץ (סי' יז) ובקצוה"ש (סו,א) כ', דלכתחילה אין לברך אלא ממרחק שיעור 'צופים', וכמו שמצינו גבי קריעה בראיית מקום המקדש דאינו קורע אלא מן הצופים ולפנים, והיינו משום דאם הוא רחוק יותר משיעור צופים ל"ח ראי', ויש מן הראשונים שפירשו דהיינו ממקום הנקרא 'צופים', (ונאריך בזה בס"ד לק' לענין קריעה על המקדש), ואשר ע"כ י"ל דה"ה גבי ברכות הראי' דאין לברך ברחוק טובא. ובס' מעשה חמד

טו. אם רואה הדבר דרך משקפת [או טלסקופ], ע' בהערה²⁷.

טז. יברך תיכף בתחילת ראייתו, משום דוריזין מקדימין למצוות. ואם לא בירך בתחילת ראייתו צריך לברך כל זמן שרואה²⁸. ויכול לברך תוכ"ד לראייתו אף שעתה אינו רואה²⁹.

יז. אם באמצע ראייתו הוסיף לו הדבר למעט זמן, ועדיין לא הסיח דעתו מהראי, יכול לברך כשחוזר ורואה³⁰.

יח. מדינא אין חיוב לעמוד בברכות הראי, והמחמיר תע"ב³¹.

לברר את סוג המשקפת. ודב"ז נפק"מ למעשה במקרים רבים, וכגון בכנסים גדולים שרואים את גדולי ישראל ע"י המשקפת, ועוד. 28. כן משמע בביאה"ל (ריח ד"ה במקום), דכ' בזה"ל, דאין יכול לברך רק כל זמן שרואהו להמקום אבל אם עבר כבר ואינו רואה אותו הפסיד ברכתו. 29. שו"ע (רכז,ג) גבי ברוקים ורעמים, ומקורו בירושלמי (ברכות ט,ב) ובראשונים (פסחים ז:), וע' ביאה"ל (ריח ד"ה במקום), וכ"ד הגריש"א גבי כל ברכות הראי' (שעה"ע פ"ג הע' ה'). 30. בס' שעה"ע (ג,ה) הביא דע' הגריש"א והגרש"ו והגרש"ק, דדי"ז שהפסיד הברכה כשכבר סיים ראייתו, היינו דווקא כשעבר מן המקום והסיח דעתו מלראות, אמנם אם הוסיף לו הדבר לזמן מועט באמצע ראייתו, כשחוזר ורואהו יכול לברך. ומצוי הדבר בנסיעה בכביש הסמוך לחוף, שרואים במשך הנסיעה את הים, ופעמים שהים מוסתר מעט ע"י בניינים או ע"י משאית החולפת וכדו', וכן מצוי בנסיעה בכביש הכניסה לירושלים העובר סמוך להר המנוחות, דבכהא"ג אכתי יכול לברך. וכע"ז כ' נמי בחו"ש (או"ח ח"א עמ' שצג) דתלי' בהרגשתו אי חשיב כחדא ראי'. ואולי יש להוסיף לפ"ז, דה"ה אם הלך למקו"א לזמן מועט ודעתו לחזור מיד, (ומעשה שהי' בא' שנכנס לביהכ"ס ע"י קבר ר"מ בעל הנס מול ים הכנרת, ואח"כ נסתפק אי חשיבא אותה ראי'), די"ל דלא הפסיד הברכה, ובכל מקום צריך שיקול דעת בזה, וע"ע מש"כ שם (ס"ו ובהערות) ראיות לזה. 31. בסנהד' (מב.) אי' גבי ברכת הלבנה, דבעי' עמידה משום דהוי' קבלת פני שכינה, ומשמע דאי לאו האי טעמא לא בעי עמידה. ומבאו' דליכא דין עמידה בברכות השבח. ומש"כ הרמב"ם (ברכות יח) גבי ברכת הגומל דבעי עמידה, יעוי' כס"מ שם שכ' לא ידעתי מנא ליה, וע' ב"ח וא"ר (ריש ס' ריט) ושו"ת חת"ס (או"ח נא) מש"כ הטעמים בזה, והם אינם שייכים בשאר ברכות השבח. וכן משמע בפמ"ג (תלב מ"ז סק"ג), וכ"כ להדי' באפיקי מגינים (ריש ס"ח). אך לכתחילה ראוי להחמיר ולעמוד, וכמבוי' בתשב"ץ קטן (סי' רס) שמהר"ם

החלון, וע' פמ"ג (שם א"א סק"ד) דהיינו היכא דאי אפשר לצאת לחוץ או לפתוח החלון, (ובתפא"י שם כ' דמהרש"ל עשה כן לחומרא בעלמא ולא מעיה"ד). ובמג"א (תלג,ד) כ' גבי בדיקת חמץ, דאע"פ דאפשר לבדוק האכסדרה לאור השמש, היינו דווקא כשאין זכויות החלון מפסקת. ובביאה"ל (רחצ,טו ד"ה או) כ', דלכתחילה אין לברך ברכת בורא מאורי האש על נר הנמצא בתוך העששית. ומבואר מכ"ז, דלכתחילה ראי' ע"י זכויות ל"ח ראי', והזכויות חשיבא הפסק. ובאמת, כבר מבוי' ברש"י (תהלים ו,ח) דראי' ע"י זכויות היא ראי' פחות טובה. ולגבי ברכת הלבנה וברכת הנר י"ל דצריך לברך כשרואה כעיקר ברייתו, וכמשנ"ת בשו"ת מהרש"ל (סי' עז) גבי ברכת הלבנה, אך לכאוי' אכתי צ"ע מבדיקת חמץ. ולכן נראה דלכתחילה יש לברך ברכות הראי' כשאין חלון מפסיק בינו ובין הדבר, אך אם א"א שפיר יכול לברך אף בכהא"ג וכמו שהבאנו מדברי הפוסקים. 26. כ"כ בקצוה"ש (סי' צט הע' ו'), דאף א"ג דצריך לראות הנר כשאינו דרך העששית, מכ"מ א"צ להוריד המשקפיים, דשאני משקפיים שמשפרים את הראי', ושאני מכל זכויות שעושה את הראי' גרועה יותר, (ומש"כ שם עוד לחלק בין עששית למשקפיים, צ"ב). אכן, יעוי' בס' מאורי אש להגרש"א (ח"א פ"ה סוף ענף א', וע' הערה שם), דהעלה סברא להחמיר במשקפיים יותר מבזכויות רגילה, כיון שהם משפיעים על צורת הראי', ושאני מכל זכויות שרואים את הדבר כמו שהוא. 27. הנה בראי' דרך משקפת או דרך טלסקופ, תלוי הדבר היאך הם פועלים; דאם הם פועלים ע"י זכויות מגדלת יש לברך, (פתה"ד רכז,י, בצה"ח ב,טז, שעה"ע פ"ב הע' יז בשם הגריש"א, חו"ש ברכות הודאה עמ' קפה), ואם הם פועלים בעזרת מראות (וכך פועלות רוב המשקפות המצויות כיום), אין לברך, [כיון שאין מברכים על ראי' ע"י מראה, כמבוי' בפתה"ד ובבצה"ח שם, ובשו"ת באר משה (ב,ט,ג), ובשו"ת מנח"י (ב,פד,י); ויל"ה"ס במשקפת הבנויה על בסיס מנסרות השוכרות את קרני האור. ובכל משקפת יש

יט. ב' אנשים שנתחייבו בברכות הראי', יכול אחד להוציא את חברו בברכה³².

כ. כל ברכות הראי' נאמרו במי שראה דבר המחייב ברכה, אך קודם לכן אין להשתדל לראות כדי להתחייב בברכה³³.

ברכת הימים והנהרות

א. על ימים¹ ונהרות מברך 'עושה מעשה בראשית'². ועל הים הגדול מברך 'שעשה את הים הגדול'³.

ב. דעת השו"ע, שהים הגדול זהו הים התיכון⁴, אך דע' הרא"ש והרבה אחרונים דהיינו האוקיינוס שמקיף את כל העולם, והוא הגדול מכל הימים בעולם⁵. ולמעשה מפני הספק יש לברך על הים התיכון עמ"ב⁶, ואם רוצה לצאת גם דעת השו"ע יברך בזה"ל, 'בא"י אמ"ה עמ"ב שעשה את הים הגדול'⁷.

ג. על ים הכינרת, מברכים עמ"ב⁸.

ד. על ים המלח, י"א שאין מברכים⁹, וי"א שמברכים¹⁰.

וע' ערוה"ש שם, ואכמ"ל. אך בשו"ת בצה"ח (ב, יב-יג) האריך דיש לברך על הים התיכון 'שעשה את הים הגדול', והביא כן גם בשם הגר"פ עפשטיין (ראב"ד ירושלים) שכך דעתו. 7. כ"כ בשו"ת מנח"י (א, קי), וכ"ד הגרשז"א (הליכו"ש תפלה כג, כט), דהא יכול לתקן הברכה בתוכ"ד, [אך בשו"ת נהרות איתן (סי' יב) כ' שאין טעם בהוספה זו, ע"ש]. וכבר מצינו כע"ז בפרישה (יו"ד שכח, ג) בשם מהרש"ל גבי תרומה וחלה, יעו"ש. 8. מו"ק להיעב"ץ (סי' רכח). וכ"כ בס' שע"ע (פי"ח הע' כ') בשם הגריי"פ, הגריש"א, הגרב"צ אבא שאול, הגרנ"פ"ש והגרמ"ש, וכ"ד הגרנ"ק (חור"ש ברכות הודאה עמ' קפה). והנה בס' וזאת הברכה (פי"ז) כ' שאין לברך על הכינרת מחמת שאינה משונה בגודלה, וזה אינו, דהא רק בהרים כ' המחבר (שם ס"ג) דבעינן שיהיו משונים בגודלם. וציין שם לשו"ת שבה"ל (ט, מז), אך שם לא איירי אלא לגבי ים המלח ולא לגבי הכינרת. וכתב כן גם בשם הגריש"א והגרנ"פ"ש, אך בס' שע"ע הנ"ל כ' ששמע מפיהם איפכא, וכן הגר"ע אוירבך אמר לו בדע' הגריש"א איפכא. [אכן הובא שם בשע"ע, דדע' הגריש"א דצריך לראות כל הכינרת, דאם רואה רק חלקה יש לחוש שחלק זה אינו מו' ימי בראשית. ולענ"ד צ"ע, דהא רק גבי נהרות והרים כ' המחבר לחוש לכך, ולא לגבי ימים. והלכך נראה דשפיר יש לסמוך על אותם הפוסקים ולברך אף באינו רואה כולה]. 9. ע' רש"י (בראשית יד, ג) שכ' דלאחר זמן נמשך הים לתוכו ונעשה ים המלח, ומשמע שלא הי' מששת ימי בראשית, וא"כ אין לברך עליו. וכ"כ להדי' המלבי"ם (בראשית יג, י), דים המלח לא הי' שם בתחלה, רק אחר שנהפכו ערי הכנרת פתחה הארץ את פיה ויהי שם עמק גדול ונמשכו מי הים

מרוטנבורג הי' אומר ברכת המפיל בעמידה, וכ' בחשו"ק חמד (ברכות ס:) דמשמע דסבר דברכות השבח יש לאומרם בעמידה. וד' היעב"ץ (בסידורו, לפני ברכת ענט"י בשחרית) דכל ברכות השבח יש לאומרם בעמידה. וע"ע מה שכתבנו לעיל גבי תפיה"ד. 32. פשוט, מדין ערבות. ואם המברך כבר יצא יד"ח, יעו"י בס' שע"ע (א, כא) מש"כ בזה. 33. דדווקא גבי מלכים אמרו (ברכות נז:) לעולם ישתדל אדם לרוץ לקראת מלכי וכו', וכמב' במהרש"א (שם). וע"ע קצש"ע (צז, ז) גבי ברכת הלבנה, דמשמע דחייב לברך אותה, ואפשר דיש לחלק בין ברכת הלבנה לשאר ברכות הראי', וכמו שבארנו בכמה מקומות, דהיא נתקנה על חידוש הבריאה ולא על ההתפעלות.

1. ואם רואה כעין פס בקצה האופק, והוא חלק קטן מן הים, יעו"י מש"כ לעיל (דינים כלליים בברכות הראי'). 2. שו"ע (רכח, א). ואין לחוש שנוצרו לאחר ששת ימי בראשית, דדווקא גבי נהרות והרים מבו' בשו"ע (שם ס"ב וס"ג) דחוששים. 3. שו"ע (שם). ובשו"ע שם א' שמברך 'עושה הים הגדול', אך המשנ"ב (סק"ג) הביא בשם כמה אחרונים דיש לברך 'שעשה את הים הגדול' בל' עבר, וע' בא"ר (סק"ה) שהביא כן בשם כמה ראשונים, וכן הגירסא לפנינו בברכות (נד,). וכן גרסו רוב הראשונים שם. 4. ונקרא גדול מחמת חשיבותה של א"י. 5. כ"ה דעת הרא"ש (שו"ת, כלל ד' ס"ד), והובא בביהגר"א (רכח, א) ובעוד אחרונים. וכן הביא המשנ"ב (סק"ב) בשם הרבה אחרונים, וקצת משמע דכן נוטה המשנ"ב לפסוק. 6. ערוה"ש (סו"ס רכח), וכ"כ בס' שע"ע (פ"ח הע' ט') בשם הגרשז"א והגריש"א והגרש"ו והגר"צ אבא שאול והגרמ"ק. [ויש לזון אם רואה את האוקיינוס, מה יברך,

ו. הרואה נהרות, מברך עמ"ב, והוא שלא נשתנו מששת ימי בראשית¹⁰. ודווקא נהרות גדולים, כגון חידקל ופרת¹¹. וראה בהערה¹² לגבי ברכה זו בזמנינו.

ברכת הקברות

א. הרואה קברי ישראל מברך 'בא"י אמ"ה, אשר יצר אתכם בדין וזן אתכם בדין וכלכל אתכם בדין והמית אתכם בדין ויודע מספר כולכם ועתיד להחיותכם ולהקימכם בדין לחיי העולם הבא, בא"י מחיה המתים' וכו'.¹ ובזה סגי מדינא, ונוהגין להוסיף ולומר מ'אתה גבור לעולם ה'" עד 'ונאמן אתה להחיות מתים'².

ב. נחלקו האחרונים, אי מברכים אף על ראיית קבר אחד בלבד, או רק על ראיית ב' קברים ויותר.³

ג. מברכים גם על ראיית קברים מרחוק, וכשאר ברכות הראי'.⁴

(א,קסא), ובקצש"ע (קצח,ג), ובאהלך באמיתך (פי"ח ס"א), ועוד. ובגשר החיים (ח"ב סי' כח אות ו') כ', ששמע שיש מהדרין לומר גם בחורף 'מוריד הטל' בזה ולא 'משיב הרוח' כדי להזכיר טל של תחיה, אך סיים שהאומר בחורף 'משיב הרוח' לא הפסיד. 3. מסתימת הפוסקים נראה דמברכים אף על קבר אחד. ואין להוכיח מל' הגמ' (ברכות נח:) הרואה קברי ישראל, דנקט בל' רבים דווקא, דהא גם לגבי חכם אי' שם (נח.) 'הרואה חכמי ישראל' בל' רבים, וז"ל דמברכים אף על חכם א', וא"כ לכאור' ה"ה דמברכים אף על קבר א'. ובתשו' הרדב"ז (ג,תקסט) משמע דמברכים אף על קבר א', ובהלק"ט (א,ריב) הביא דבריו, והקשה עליו דהיאך יאמר עליו 'אשר יצר אתכם בדין' בל' רבים, ונראה דההלק"ט נוטה שאין לברך על קבר אחד. וכן במ"ב (סקט"ז) הביא דעת ההלק"ט דאין לברך על קבר א'. 4. ואע"פ שבירושלמי (ברכות טב) הלש' 'העובר בין הקברות', ומשמע דוקא כשנמצא בתוך ביה"ק מברך ברכה זו, מכ"מ הלש' בבבלי (נח:) 'הרואה קברי ישראל', והיינו אף אם אינו עומד בביה"ק. [ובגוונא דאית לן סתימת הבבלי ופירוש הירושלמי, לא נקטי' כפירוש הירושלמי, אלא כסתימת הבבלי, דאם איתא דס"ל לבבלי הכי הו"ל לפרושי, וכמב' בתוס' (ברכות יא: ד"ה שכבר)]. וכ"כ בכה"ח (רכד,לז) ע"ש, ובבצה"ח (ג,מ), וכ"ד הגריש"א והגרנ"ק (שעה"ע פט"ז הע' י'), וכ"כ בשו"ת רבבו"א (ו,קיא) ע"ש. ובבצה"ח שם הוסיף, דמכ"מ המורה שלא לברך בכה"ג יש לו על מי לסמוך, ולפ"ז נפק"מ שאם רואה עתה הקברות מרחוק ועתיד להכנס אל תוך הביה"ק, עדיף שימתין מלברך עד שיכנס לתוך הביה"ק כדי שיצא ידי חובת הברכה לכו"ע. אכן יש מן הפוסקים שנקטו דאין לברך ברכת הקברות אלא כשנמצא על ידם, משום שכשאנו סמוך להם א"י לומר

לתוכו, יעו"ש. וכן הכריעו לדינא עפ"ז באהלך באמיתך (טז,טז) ובשו"ת שבה"ל (ט,מז), דאין לברך על ים המלח, וכ"כ בשו"ת שבט הקהתי (ג,שלה). וע' נמוקי או"ח (רכה,ב) שכ', דאין לברך על ים המלח כיון דהוי מין קללה, וע' אהלך באמיתך (שם בהערה) מש"כ על דבריו. 10. כן משמע קצת באבן עזרא (בראשית יד,ג), שכבר בתחילה היו שם מים, אלא שלאחר זמן נמשכו לשם עוד מים. וכ"כ במו"ק להיעב"ץ (סי' רכח) שמברכים אף על ים המלח, וכ"כ באול"צ (ביד,מ בהערה), וכ"ד הגריי"פ (שערי הברכה פכ"א הע' יא, וזאת הברכה פי"ז) והגרנ"ק (חו"ש ברכות הודאה עמ' קפה), וכ"ד הגר"י שפירא (דעת יהודה עמ' סג). ובאילת השחר (בראשית שם) כ' בשם הגריש"א, דאם רואה כל ים המלח יכול לברך, כיון שחלקו ודאי מששת ימי בראשית. וע"ע תפא"י (פרה פ"ח 'בועז' אות ד') ודו"ק. 11. שו"ע (רכה, א-ב). 12. שו"ע (שם) ומ"ב (סק"ד). 13. הנה לכאור' אין לברך ברכה זו זמנינו על נהרות, כיון שאין אנו יודעים האם הם קיימים מו' ימי בראשית. ואכן בערוה"ש (ס"ב) כ', שעל נהרות גדולים מאד מברכים עמ"ב אף שאינם מו' ימי בראשית, וכגון נהר הדנובה ונהר האמזונס, אך באר"י לכאור' אין נהרות שניתן לברך עליהם. [ובפרט לפמ"ש כ' בס' שעה"ע (פ"ט הע' ב'), ע"ש] ד'גדולים' היינו גדולים ברוחבם, ולפ"ז בעינן שיהו רחבים מאות מטרים כרוחבם של נהר פרת ונהר חידקל, ורוחב נהר הירדן הוא כ-15 מטרים, וודאי שאין לברך ע"ז].

1. שו"ע (רכד,יב). 2. מנהג זה הוזכר בלבוש (יו"ד שעוד,ד) ובש"ך (יו"ד שם סק"ו), שכשיוצאים מביה"ק לאחר קבורת המת, אומרים אתה גבור' וכו'. אך בכמה מספרי האחרונים הוזכר לומר זה בכל פעם שמגיעים לביה"ק, וכ"כ בסי' דה"ח, ובשו"ת תשובה מאהבה

ד. י"א, שכל שרואה שזוהי מציבה ולא גל אבנים בסתמא, מברך ע"ז ברכת הקברות⁵. אך י"א, שאין מברכים אלא אם רואה הקרקע שתחתיו קבור המת, או שרואה המצבה שמונחת ממש על הקבר, אבל על ראיית אחורי המצבה וכ"ש על ראיית אהל וכדו' אין מברכים⁶.

ה. חייב לברך ברכה זו בראיית הקברים אף בשבת, דאי"ז צידוק הדין⁷.

ו. אם נתחדש קבר בביה"ק, חוזר ומברך אף בתוך ל' יום⁸. וצריך שידע בכירור שהקבר החדש נמצא בין הקברות שרואה⁹, ואפשר דאף צריך שידע מהו הקבר החדש¹⁰.

ז. הרואה קברי עכו"ם אומר, בושא אמכם מאד, חפרה יולדתכם, הנה אחרית גויים מדבר ציה וערבה¹¹.

דיני כמה מברכות הראיה

א. הרואה הרים וגבעות, מברך עמ"ב¹. ודווקא שמשונים וניכרת גבורת הבורא בהם². וילה"ס אי בעינן שיבחין בגובהו של ההר, או דסגי שידוע שהוא משונה בגובהו³.

אזולאי, ובשו"ת עמודי אור (סוס"ד). וכ"כ בשו"ת שרגא המאיר (ו,קכא,א). ולכאור' ה' נראה לתלות נידון זה במח' האחרונים אי מברכים שוב על ראיית ביה"ק אחר או לא, דא"נ דמברכים על ראיית ביה"ק אחר אף בתוך ל' יום, א"כ לכאור' ה"ה כשנתחדש קבר, דשפיר יש לברך שוב כיון שעליו לא בירך, אך א"נ דאין מברכים על ביה"ק אחר, לכאור' ה"ה כשנתחדש קבר דאין לברך שוב. אך א"כ קשה טובא, דשו"ת עמודי אור פסק דאם נתחדש קבר מברכים שוב, ומאידך פסק (בסי' זה) דאין מברכים שוב על ראיית ביה"ק אחר, וצע"ג. 9. שו"ת קרן לדוד (סי' נח), שו"ת בצצה"ח (ה,פד). 10. ילה"ס אי צריך שיבחין בקבר החדש עצמו, או דסגי כמה שידוע שבין הקברים שרואה עתה ישנו קבר א' חדש, דלכאור' דומה לרואה אנשים רבים אשר יודע שא' מהם חכם הוא אך אינו יודע מיהו החכם, דלכאור' בכהא"ג לא יברך עליו, (וע' בזה בשעה"ע עיונים סי' טז). אלא דיש לחלק, דשאני התם דהברכה אינה שייכת על שאר האנשים, אך הכא הברכה שייכת גם על שאר הקברים אלא דקיי"ל דאינו חוזר ומברך בתוך ל' יום על אותם קברים. 11. שו"ע (רכד,יב). ומש"כ בזה בנימוקי או"ח (רכד,ג) בטעם הדבר שלא נהגו לומר כן, דבריו תמוהים, וע' בשעה"ע (פ"ט"ז הע' כט).

1. שו"ע (רכח,א). 2. שם (ס"ג). ובחיי"א (סג,ג) הגדיר 'הרים המפורסמים בעולם מחמת גובהם'. ובשעה"ע (פ"י הע' ד', ע"ש) הביא דע' הגר"ח, דאם מתפעל מהר זה יכול לברך עליו אף אם שאר העולם אינו מתפעל ממנו. 3. דילה"ס, אי רא' כשאנו מבחין בגובהו של ההר נחשבת כרא' שאינה יכולה להביא לידי התפעלות, דא"כ יש לדון אי מברכים ע"ז, וכמשנ"ת

'אתכם', וכן לגבי ברכת 'שעשה לי נס במקום הזה' שא"י לומר כן אא"כ נמצא סמוך לאותו המקום, וכ"כ בשו"ת באר משה (ב,יג), [וכבר העלו סברא זו בשו"ת פלא יועץ (סי' יז) ועוד], אך ע' שעה"ע (עיונים סי' יט) שתמה על דבריהם. 5. הנה בעיר מודיעין עילית מצויים כמה וכמה מבנים גדולים אשר בתוכם קבורים מתים רבים, ובס' שעה"ע (פ"ט"ז הע' כה) הביא דע' הגר"ש לגבי מצבות קבורה אלו, דאם נראה כמצבה ולא כגל אבנים בסתמא, מברכים עליהם. וכן הביא שם דע' הגר"ש"א, שיש לברך על אותם מצבות כיון שידועים שיש בתוכם מתים. ולפ"ז נראה לכאור', כשנוסע בכביש הסמוך לביה"ק, ורואה את צידיהם של הקברים, אע"פ שאינו רואה את המצבה המונחת על הקבר ממש, חייב לברך, מכיון שלמעשה ניכר שהם מצבות ולא גל אבנים וידועים שיש בתוכם מתים. אכן בעיקר נידון זה אי יש לברך ברכת הקברות כשנוסעים על יד ביה"ק, יש לדון בגוונא שיסיים הברכה אחר שכבר יעבור מן המקום, דבכהא"ג י"ל דא"י לברך כיון שא"י לומר 'אתכם', וצ"ע למעשה, [וע' שו"ת שבט הקהתי (ג,קמט) גבי ברכת הלכנה, דיכול לברך אף אם יודע שבאמצע הברכה תתכסה הלכנה, אך אין להוכיח לנידוד"ד דצ"ל 'אתכם']. 6. אך בשו"ת אג"מ (או"ח ה,לז), כ', שאין מברכים על ראיית אחורי המצבות, אלא צריך לראות עכ"פ את המצבה המונחת ממש על הקבר, יעו"ש. ולפ"ז אין לברך בראיית ביה"ק תוך כדי הנסיעה. 7. שו"ת מהר"י אסאד (יו"ד סי' שעא), פתה"ד (רכד,יד), דע"ת (רכד,יב), כה"ח (רכד,מח), אהלך באמיתך (יח,ג), ועוד. 8. שו"ת הרדב"ז (ג,תקסט), ואף אם נתחדש רק קבר א', (וע' לעיל הע' 3). וכ"כ הברכ"י (רכד,ו) בשם זקנו מוהר"א

ב. 'גבעה', היינו, תל זקוף ותלול, דהיינו צוק⁴, וי"מ שהוא הר נמוך קצת שראשו אינו מחודד אלא שטוח⁵. ונראה שבשניהם יש לברך, אם משונים לרוב העולם. ולכן נראה שיש לברך על צוק הארבל, שהוא צוק גדול ומתפעלים ממנו ומפורסם בשינויו.

ג. על הר חרמון, מברכים עמ"ב⁶.

ד. הרואה בתי ישראל בישובן, מברך מציב גבול אלמנה⁷. ודעת הרי"ף דהיינו דווקא בתי כנסיות, ולא בבתי רגילים⁸. ובזמנינו, יש לברך ברכה זו בלא שו"מ⁹.

ה. הרואה בתי ישראל בחורבנן מברך דיין האמת, וגם בזה יש לברך בזמנינו בלא שו"מ¹⁰.

ו. הרואה בתי עובדי כוכבים בישובן, אומר בית גאים יסח ה', ובחורבנן אומר ק-ל נקמות ה'¹¹.

ז. הרואה בתי ע"ז, לדע' המג"א דינו כרואה ע"ז עצמה, וצריך לברך 'שנתן אך אפים לעובדי רצונו'^{11א}, ולדע' הב"ח אינו מברך אא"כ ראה הע"ז עצמה^{11ב}.

ח. הרואה מקום שנעשו בו ניסים לישראל, כגון מקום שעברו ישראל את הירדן, מברך שעשה ניסים לאבותינו במקום הזה¹². והרואה את הירדן בזמנינו, לא יברך ברכה זו בשו"מ, כיון שאין ידוע היכן המקום שעברו בו¹³.

ט. הרואה אשת לוט כשהיא נציב מלח, מברך 'דיין האמת' ו'זוכר את הצדיקים'¹⁴. הדמות המצויה באזור הר סדום שאומרים שהיא אשת לוט, יש לדון האם לברך עליה, וספק ברכות להקל¹⁵.

(או"ח ס"ז) דיש לברך בלא שו"מ, (ונאריך בזה לק' בס"ד). ואשר ע"כ, לשי' המג"א יש לברך על ראיית כיפת הזהב (הנמצאת במקום המקדש בעו"ה) ברכה זו, אך בלא שו"מ (כיון שזהו מסגד של מוסלמים), ואף בני ירושלים החדשה, נראה דלא חשיבי כמי שדר סמוך לע"ז דמבו' ברמ"א (רכד, א) דאינו מברך. 11ב. ריש סי' רכד. 12. שו"ע (ריח, א). 13. כמבו' בביאה"ל (שם ד"ה כגון) בשם כפתור ופרח, אך כ' הביאה"ל דמכ"מ כשיראה חלק מן הים או מן הירדן, ראוי לו להזכיר חסדי ה' והשגחתו עלינו ויודה וישבח כפי כחו, ויכול לברך ברכה זו בלא שו"מ. 14. שו"ע (ריח, ח) ומ"ב (סקכ"ו). 15. בסביבות הר סדום על ראש אחד ההרים ניצב גוש סלע, ומסומן עליו בשלט גדול של שמורת הטבע שהוא אשת לוט. ויש שטענו מחמ"ז לברך עליה כנ"ל, ומסתמכים על הא דמבו' בחז"ל שתעמוד לעולם, כמבו' בילקו"ש (בשלח רמז רנו, אסתר רמז תתרנו) שתעמוד זכרון לעולם, ובתרגום ירושלמי (וירא יט, כו) אי' 'והא היא קיימא עמוד דמלח עד כו' דיחיון מתיא', וע"ע פדר"א (פכ"ה) 'ועדיין היא עומדת, כל היום לוחכים אותה השוורים עד רגליה, ובבוקר צומחת'; ואף בתקופות מאוחרות יותר מצינו בספרי הקדמונים דעדיין היא עומדת, וכ"ה בתוס' השלם (בראשית שם עמ' קסה) דכ' 'ועדיין היא נראית בארץ ההיא', וכן בפ' הרא"ם עה"ת (וירא שם) כ' דעומדת עד

במקו"א גבי ראיית קטע קטן מן הים דהוי ראי' שאינה יכולה להביא לידי התפעלות. 4. כ"מ מפ' הרוקח לסידור התפילה (בסדר ההלל, אקרא ד'ההרים רקדו' כו'), וכ"כ במו"ק להיעב"ץ (סי' רכח), וכן הביא בס' שעה"ע (פ"י הע' ז') בשם הגר"ק. 5. אמרי נועם להגר"א (ריש פ"ט דברכות). 6. אול"צ (ב, מו, ב). וכדמשמע בתהילים (פט, יג) תבור וחרמון בשמך יוננו, ומבו' דהרים אלו חשובים מחמת גודלם וגובהם, וכמבו' ברד"ק שם. 7. שו"ע (רכד, י). 8. במ"ב (סקי"ד) הביא, דדע' רש"י דאיירי בבתי עשירי ישראל שמושבים בתוקף ובגבורה כגון בישוב בית שני, אך דעת הרי"ף דאיירי בבתי כנסיות שמתפללין בתוכן, וכתב המ"ב ע"ז דכן נהגו, דאין מברכין על סתם בתים אלא על בתי כנסיות. 9. כן הכריע במ"ב (שם), כיון שיש לחשוש לדעת רש"י, דלפי דבריו י"ל דהיינו דווקא בימי בית שני, וכמש"כ הב"י, ואשר ע"כ יש לברך בלא שו"מ. עו"כ המ"ב (שם), דאין חילוק בזה בין אר"י לחו"ל. 10. שו"ע (שם). וכמו דלגבי ברכת בתי ישראל בישובן פסק המ"ב דאין לברך בשו"מ, לכאו' ה"ה גבי בתי ישראל בחורבנן, דהלא גם בזה פליגי רש"י והרי"ף וכמבו' במ"ב (סקט"ו). 11. שו"ע (שם סי"א). 11א. מג"א (רכד, ב), וכן משמע ברמב"ם (ברכות יט, ט), שכ' בזה"ל, הרואה מקום שעובדין בו עכו"ם מברך כו'. ולענין מסגד של ישמעאלים (מוסלמים), כ' בשו"ת דברי יציב

ז. הרואה מדבר, מברך עמ"ב¹⁶. וכן הרואה את מדבר יהודה חייב לברך¹⁷.

י. הרואה פיל וקוף וקיפוף, מברך 'משנה הבריות'¹⁸. והרבה פירשו, ש'קיפוף' הוא ינשוף¹⁹.

יא. י"א שיש לברך אף על שאר בע"ח המשוניים, כגון קנגרו וג'ירפה, אך י"א שאין לברך אלא על מה הבע"ח שנזכרו בחז"ל²⁰. וסב"ל.

יב. דעת השו"ע שאינו מברך אלא בפעם הא' שרואה אותם בחייו, ושאינו משאר ברכות הראי' שמברך אחת לל' יום²¹. ודעת הרמ"א והגר"א שמברכים גם ברכה זו אחת לל' יום²². ולמעשה יש לברך בלא שו"מ²³.

יג. הרואה ברי' משונה, כגון כושי וג'יחור ולווקן וננס, ולא"ד אלו אלא כל ברי' משונה, מברך משנה הבריות. וכן אם רואה 'בעלי מומין הרבה' שנולדו כך, כגון סומא בב' עיניו מלידה, מברך משנה הבריות²⁴.

יד. שאר תופעות טבע המעוררות פליאה והתפעלות, כגון, מפלי מים, ליקוי חמה או לבנה, מערת נטיפים, וכיוצא באלו, י"א שיש לברך עליהם, ומה שנקטו חז"ל אי"ז אלא דוגמא בעלמא²⁵, וי"א שאין לנו אלא מה שתקנו חז"ל²⁶, וסב"ל.

אך מכ"מ הורו הפוסקים (שעה"ע פט"ו הע' טז בשם הגריש"א והגרש"ו), דיש לברך על כל סוגי הקופים, ודלא כהטוענים שיש לברך רק על סוג מסוים של קופים הדומים מאד לבנ"א. 19. אבודרהם, וכ"ה בתרגום אונקלוס ובתרגום יונתן (ויקרא יא, יז) שתיגרמו 'ינשוף' - קיפופא, וע' רש"י נדה כג. ומאידך רש"י בכורות ח. וחולין סג. 20. בשעה"ע (פט"ו ס"ו ובהערות) הביא דעת הגרשז"א והגרנ"ק והגרמ"ש, שמברכים אף על שאר חיות המשוניות, ונקטו חז"ל דוגמא בעלמא, (וע' לק' הע' 24), אלא דיל"ע מה נכלל בגדר משונה, די"ל ד'קנגרו' חשיב בגדר משונה כיון שב' רגליו הקדמיות קצרות, וי"ל דג'ירפה חשיבא בגדר משונה מחמת צווארה הארוך, ויש לדון בזה. [ולענ"ד צ"ע בדעה זו מדברי המאירי הנ"ל בסמוך, דמבו' דדווקא על בע"ח אלו קבעו ברכה זו משום שדומים לבנ"א]. אך מאידך הביא שם דעת הגריש"א והגרנ"ק, דאין לברך כי אם על אותם בע"ח שנזכרו בחז"ל. ולמעשה אמרי' דסב"ל. וראה עוד שם (עיונים ס"י כח) במה שביאר ביסוד פלוגתתם. 21. שם ס"ט. ואם ראה פעם אחת בחייו ולא בירך, הפסיד הברכה וא"י לברך שוב. 22. שם. 23. כן הכריע המ"ב (סק"ל). אך החזו"א הכריע (שעה"ע פט"ו ס"ז) כד' הרמ"א והגר"א דיש לברך בשו"מ כל ל' יום. 24. שו"ע (שם), וגם בזה כ' דאינו מברך אלא בפעם הא' שרואה, וכמשנ"ת. ומה שהבאנו דה"ה בשאר משוונים, יעוי' מו"ק ומקו"ח (ס"י רכה), ושו"ת שבוי"י (ס"י ד'), שהביאו דוגמאות נוספות שמברכים עליהם ברכה זו ואע"פ שלא הוזכרו בגמ'. 25. כן הביא בשעה"ע (פט"ו ס"ו

היום; ובס' סדר היום (ימות עולם, ב' אלפים מז) כ' בזה"ל, 'אשת לוט שמה עידית כו', רחוק מנחל קדרון, שם אשת לוט הנעשית נציב מלח, וראיתי אחר חצות לילה שהיא בשלימות, ושתי שעות קודם שיאור היום לא נשאר רק כמו שני טפחים, כי העיזים לכמה מאות באים מכפר החורבה ומצוצור ולוקקין אותה, אך ב' טפחים נשאר תמיד, וקודם חצות לילה תתגדל כמקדם', (ולכאור' דבריו סתרו זל"ז, וצ"ע). אך בפ"י הרד"ל לפדרי"א (שם) כ', דהרמב"ם השמיט הדין שיש לברך על אשת לוט, משום שהי' בסביבה ההיא רעש אדמה, ויצא ים המלח מגבולו ושטף כבדת ארץ סביבו, וכן שטף הים גם את נציב המלח. ובס' שעה"ע (פכ"ג הע' מד) האריך שסלע זה אינו אשת לוט שנעשית נציב מלח, ואין השוורים לוחכים אותה בכל לילה, ויעו"ש שהביא ששאל להגרנ"ק בזה, ושאלו הגרנ"ק האם השוורים לוחכים אותה כל לילה (וכמבו' בפדרי"א הנ"ל), והשיב הרב השואל שלא, והשיב הגרנ"ק דא"כ אי"ז אשת לוט וודאי דאין לברך עליה. עוד בענין אשת לוט בזמנינו, ראה בס' ושלל לא יחסר (בראשית עמ' רו ואילך). ולמעשה צ"ע, וספק ברכות להקל. 16. שו"ע (רכח, א). 17. בגדר מדבר, וכן לגבי מש"כ בא"א בוטשאטש (ס"י רכח) גבי יערות, ראה מש"כ בשעה"ע (פי"א ס"ב ובהערות). וכ' בשעה"ע (שם ס"ג), דהרואה מדבר יהודה חייב ג"כ לברך. 18. ברכות (נח:), וכ"ה בשו"ע (רכח, ח) אלא שלא הזכיר קיפוף, ובתו"ח (סופר, סקט"ז) כ' שנשמטה תיבה זו מלשון השו"ע. והמאירי (ברכות שם) פי', שמברכים עליהם משום שדומים לבנ"א,

הליכה לים ולבריכה (וענייני צניעות)

א. אסור לרחוץ בים או בבריכה יחד עם אביו או אחיו או בעל אחותו או בעל אמו, ואם אותו אדם ערוותו מכוסה מותר.¹

ב. ענין גילוי האברים המכוסים שבגוף, נמדד לפי המקום והזמן.² והאברים שרגילים להיות מכוסים, י"א שזהו איסור לגלותם,³ וי"א שזהו רק מדת חסידות.⁴ וכשחם מאד ומצטער בכיסוי גופו, י"א שיכול להקל לגלות מקומות נוספים בגופו אף שבדרך"כ אין דרכם לגלותו.⁵

ג. גילוי כפות הרגליים בזמנינו, שרי, כיון שכך הדרך.⁶ אך ללכת בביתו עם גופי, יש לאסור.⁷

שברחוב העיר לא ילך אדם כמו בביתו, ומה שדרך האדם להשאיר מכוסה אף בביתו, צריך לזהר שלא לגלותו, וע"ע לק' הע' 5. [ובענין גילוי זרועות, יעוי' בפלא יועץ (ערך אכילה) מה שהביא מעשה על מוהר"י נג' ארה]. 3. שו"ת אנ"ד (ו,מ), שו"ת משנ"ה (ו,ב), ויש להוכיח כן מהא דכ' הטושו"ע דינים אלו בפשיטות, (וכן בסי' רלב"ט, ב), ולא כ' דהוא רק ממדת חסידות. ויעו"ש במשנ"ה באורך. 4. שו"ת אג"מ (שם), דאי"ז אלא מעלה וזהירות ומדת חסידות. 5. שו"ת אג"מ שם, ולשיטתו אזיל, דכיון דאי"ז אלא מדת חסידות, יש להקל כשמצטער בכך. וביאר טעמו, דנמדד לפי האדם היושב בחדרו לפני אנשים שאין עליו לכבדם אך אינו רוצה להתבזות בפניהם, וא"כ כשמצטער בכך, הרי אם אותם אנשים היו יודעים צערו הי' יושב כך בפניהם, א"כ יש להתיר, שהרי הקב"ה יודע שכעת הוא מצטער. ולפי טעם זה, אפשר דשרי אף לדע' האנ"ד והמשנ"ה דזהו איסור גמור ולא רק מדת חסידות, דאף איסור זה אינו נמדד אלא כמשנ"ת, וממילא כשמצטער בכך שרי. וצ"ע. וראה עוד הערה 7. 6. אף לפמש"כ מ"ב (ב,א) ושו"ע"ר (ב,ב) דיש קפידא לא לגלות הרגליים, היינו דווקא במקומות שלא היו הולכים כלל יחפים, אך כיום פעמים רבות אדם מסתובב בביתו כשהוא יחף, ושפיר שרי לגלות כפות רגליו. וכ"כ בס' בית ברוך לבעל שו"ת אנ"ד (על חיי"א, ח"א עמ' כח בהערה). ואפשר דאף מדת חסידות ליכא בזה, ועי'. 7. בבית ברוך שם נסתפק לענין ללכת בביתו עם גופיה, דכ' דשאני מדין רגליים מגולים, דבזה תלוי במנהג המקום, משא"כ גבי גילוי בשר ממש אין מועיל מנהג משום דמנהג פריצות הוא וכמו לענין גילוי מקום מכוסה באשה, (ועי' לעיל שהבאנו מדברי אג"מ שגבי כל הגוף תלי' במנהג המקום ולא רק גבי הרגליים), אלא דנסתפק בבית ברוך שם בגוונא שרוצה ללכת בביתו עם גופי מחמת החום, אי חשיב מקום הכרח דמבו' במשנ"ב דשרי, או לא; ונשאר בספק, אך בשו"ת אנ"ד (ו,מ) כ' דדעתו נוטה להקל

ובהערות) בשם הגר"ק, דמה שנקטו חז"ל דברים אלו אי"ז אלא דוגמאות בעלמא, אבל באמת מברכים עמ"ב על כל דבר המעורר פליאה והתפעלות, וציין לדוגמאות הנ"ל. וכן הביא שם דעת הגרש"ו הכי, ואף הביא מעשה רב דהגרש"ו עצמו בירך עמ"ב כשראה מפל. וכן באול"צ (ב,מו,סג) כ' דיש לברך על ראיית מערת הנטיפים עמ"ב, כיון שניכר שם גבורת הבורא, ולכן להנהיגים תמיד לברך בשו"מ יברכו גם ע"ז בשו"מ. 26. מאידך, בשעה"ע (שם) הביא דע' הגר"ק דאין לנו אלא מה שתקנו לנו חז"ל, ואין מברכים על שאר תופעות הטבע אף שיש בהם פליאה והתפעלות. ובס' מסורת משה (ח"ב עמ' נא) כ' בשם הגר"מ פ, דאין לברך על ליקוי לבנה, כיון שחז"ל לא תקנו ע"ז ברכה, ולכא"ו ס"ל נמי כהגר"ק. עוד יש להוסיף, דעל ליקוי חמה או לבנה אפשר דאין לברך, משום שאין מברכים על הפורענות, (וכמו שהביא בביהגר"א ח,א).

1. רמ"א (אהע"ז כג,ו). ואשר ע"כ, בזמנינו שלובשים בגדי ים על אותו המקום, א"צ לחשוש. 2. אי' בתוספתא (ברכות ב,יד) דאי"ז שבחו של אדם להיות יושב ערום, משום שכשברא הקב"ה את האדם לא בראו ערום. ולכא"ו מזה הי' נראה לומר, דאף אם מנהג המקום לגלות מקומות מסויימים בגוף, מכ"מ אין לגלותם. וע"ע קובץ אגרות חזו"א (ח"א תורה ד'), וז"ל, ולמעלה מפרק הזרוע של יד בכלל מקום מכוסה, אף שרבו מגולי כל היד בטלה דעתם, עכ"ל, ובס' שלהי דקייטא (ס"ט) הובא בשם הגר"ק ביאור דברי החזו"א, ד'כיון שעושין שלא כדין בטלה דעתן, וגם מזה מבו' לכא"ו דין הוא שמקומות אלו צריכים להיות מכוסים ולא תלי' במנהג המקום. אך במ"ב (ב,א) מבו' דב"ז תלי' במנהג המקום, דאם מנהג המקום לילך יחפים שרי לילך יחפים, וכן כל מקום בגופו של אדם דמנהג המקום והזמן לגלותו, דשרי לגלותו. וכבר קדמו במו"ק (ס"י צב), יעו"ש אריכות לשונו. וכן ביאר באריכות בשו"ת אג"מ (יו"ד ח"ג ס"י מז וס"י סח), והוסיף שהדבר נמדד לפי מה שדרך בנ"א לגלות בבתייהם, שהרי ז"ו

ד. כשהולך לים ולבריכה, יפשוט מלבושיו סמוך להם ככל האפשר.⁸

ה. כששוהים על שפת הים, מן הראוי שיכסו גופם, דאי"ז מן הראוי שיהא מגולה בשרו ללא תועלת וסיבה.
ו. כשהוא בשפת הים או הבריכה, ללא בגדים, כל שערוותו מכוסה ואין לבו רואה את הערוה, מותר לברך ולומר דברים שבקדושה, ולכתחילה יש להמנע מהזכרת השם אף כשערוותו מכוסה עד שיהא גם לבו מכוסה.⁹ ויש להחמיר ולהמנע אף מלדבר ד"ת כשאין לבו מכוסה¹⁰, [ולכן ראוי לשהות בים עם בגד ים כנגד לבו, שיהא לבו מכוסה, משום שפעמים רבות רוצים לדבר ד"ת].

ז. כשלוכש הטלית קטן לאחר הרחצה בים, יש לדון האם יברך עליו שוב¹¹. וראוי שבבוקר בעת הברכה על הט"ק יכוין שלא תפסור ברכה זו רק עד שיפשטנה בים או בבריכה¹².

ח. השוכר כסא נוח על שפת הים, צריך ליהזר שלא יתן לאחר לשבת עליו אפי' לזמן מועט, כיון שאין השוכר רשאי להשכיר ולא ולהשאל.

גילוי הראש בים ובבריכה

א. אסור להוציא שם שמים מפיו כשראשו מגולה¹. וה"ה שאסור ללמוד כשראשו מגולה, אף שאינו מוציא ש"ש מפיו². אך מותר ללמוד בהרהור בגילוי הראש³. [ולענין אמירת דברים שבקדושה כשגופו אינו מכוסה, ע' מה שכתבנו לעיל].

דאחר רחצה בים ודאי דיש לברך שנית על הט"ק, דמסתבר דחשיב שהי' גמורה, ע"ש עוד. 12. יעוי' ביאה"ל (שם), דראוי לכוין בברכת הטלית קטן בבוקר, שברכה זו לא תפסור אלא עד אחר הרחיצה, ואז יוכל לברך כשלוכשו שוב אחר הרחיצה לכו"ע. [עו"כ שם, דאפשר דיכול לכוין נמי דהברכה תפסור גם הליבשה שאחר הרחיצה, אך פקפק שם בהיתר זה, דהא למעשה הוי הפסק].

1. בשו"ע (צא, ג), כ', די"א דאין להוציא אזכרה מפיו בראש מגולה, וכן במ"ב (ביב, נקט כן. 2. בשו"ת זכרון יהודה (לר"י בן הרא"ש, ס"כ), כ', דטוב שלא ילמד בגילוי הראש, וראה באוצר הכיפה (ח"א עמ' תפו ואילך) שיש בזה שינויים בין כתה"י של ספר זה. ובשו"ת נחלת בנימין (פאקס תקמ"ט, ס"ל) ובשו"ת קרני ראם (ירושלים תר"ע, או"ח סי' רכב) ובשו"ת קרית חנה דוד (ח"ב או"ח סל"ד), כתבו, שאסור ללמוד תורה בגילוי הראש. וע"ע פלא יועץ (ערך הכנה), וז"ל, וה"ה כשעוסק בתורה ששכינה כנגדו יהי' הדור בלבושו וישב בדרך כבוד כיושב לפני המלך. ומאידך, בשו"ת מהרש"ל (סי' עב) כ' דאין איסור ללמוד תורה בראש מגולה, ואף לא מדת חסידות, ומכ"מ לת"ח יש ליהזר בזה. והגר"ח כ' (דעת נוטה ח"א עמ' פ') דיש ליהזר בזה. וע"ע בכ"ז באורך בס' אוצר הכיפה (ח"א ש"ד פ"י). 3. ע' ט"ז (עד, ב) שכ' דהאיסור הוא להוציא מפיו

במקומות שמזיעים (וכגון בערים הסמוכים לחוף הים); וכן בשו"ת שלמת חיים (מהדו' חדשה ס"ה) כ' דאפשר דאין קפידא לגלות זרועותיו מחמת החום. ומכ"מ הוסיף שם בהערה, דת"ח ובני תורה ודאי צריכים להחמיר בזה אף א"נ דשרי ע"פ דין, וכעין מש"כ הרמב"ם (דעות ה, א) דכשם שהחכם ניכר משאר בני"א בחכמתו ובדעותיו, כמו כן צריך להיות מובדל מהם במעשיו ובמלבושיו וכו'. 8. פמ"ג (ס"ב א"א סק"ד). 9. מ"ב (עד, כב). 10. כ"ה פשוט ע"פ מש"כ המ"ב (עו, ב). וכ"כ, שו"ת דבר יהושע אהרנבערג (ב, ב), שו"ת אנ"ד (בגה), אום אני חומה (ח"א 'עדות משמיעות' סי' לו). 11. ע' שו"ע (ח, יד), דאם פשט טליתו, אפי' אם הי' דעתו לחזור וללבושו מיד, צריך לברך כשיחזור וילבשנו. והרמ"א פליג, שאין מברכין אם הי' דעתו לחזור וללבושו, יעושה ובמ"ב. ובביאה"ל (שם ד"ה ויש) כ', דבגוונא דאיכא הפסק גדול י"ל דאף לרע' הרמ"א יחזור ויברך. והביא בשם ארצות החיים, דהיוצא מבית המרחץ צריך לברך שנית על הט"ק, כיון דאיכא הפסק גדול, (והיינו דווקא במרחצאות שבזמנם שהיו נמצאים שם זמן רב). ויש לדון מהו שיעור הפסק גדול המחייב ברכה שנית על הט"ק. ובשו"ע הרב (שם סכ"ד) מבו', שהשיעור הוא כמה שעות; וכע"ז מטו משמ"י דהחזו"א (ע' תשו"ה א, לב, ועוד). ובתשו"ה (שם) הכריע,

ב. מותר לאדם הנמצא בגילוי הראש לצאת ידי חובת ברכה מחבירו מדין שומע כעונה, ורק בברכהמ"ז יש להחמיר בזה⁴. ודעת הב"ח דאף בשאר ברכות צריך השומע לכסות את ראשו⁵.

ג. אין לענות אמן בגילוי הראש⁶.

ד. נקטו הפוסקים, דשרי לומר 'שלום' בגילוי הראש⁷.

ה. לא מועיל לכסות ראשו ע"י ידו⁸, אך יכול לכסות ראשו ע"י ידו של אדם אחר⁹, או לכסות עם ידו וגם עם חלק מהבגד¹⁰.

ו. אם עבר ובירך בגילוי הראש, י"א דל"ח ברכה, ולאחר מכן אם ירצה להמשיך לאכול צריך לברך שוב בכיסוי הראש¹¹. אך דע' רוב הפוסקים דמכ"מ יצא יד"ח בדיעבד¹².

פעילויות ואתרים שונים

א. קוסם: אסור להזמין קוסם שיעשה קסמים, ואפי' שעושה כן רק ע"י זריזות ידיים¹. ויש מן האחרונים שהתירו כשעושה ע"י זריזות ידיים². אך אם יראה להם הקוסם חלק ממה שעושה ויבינו הקהל שאי"ז כישוף אלא זריזות ידיים, שרי, ובלבד שיראה להם כן קודם עשייתו ולא סגי במה שמראה להם אח"כ, [וצריך שיראה להם כן, אע"פ שכולם יודעים שאי"ז דברים אמיתיים אלא רק זריזות ידיים], ויש שאסרו אף בכהא"ג³.

דאין להוכיח מגמ' שבת (קכ:) דהוי כיסוי, ע"ש. וכ"פ שו"ע (עד, ב; צא, ד). ואמנם, דע' מהרש"ל (שו"ת סי' עב) דסגי בכיסוי הראש ע"י היד כדי שיוכל לברך, והמג"א (צא, ד) הביא דבריו אך כ' שאין לסמוך ע"ז להלכה. 9. שו"ע (צא, ד). 10. מ"ב (ב, יב), וכע"ז כ' המ"ב (קלא, ג) גבי נפילת אפים. 11. שו"ת אג"מ (או"ח ד, מ, יד) גבי תפלה, שאם התפלל בגילוי הראש לא יצא יד"ח וצריך לחזור ולהתפלל. ולכאור' ה"ה לברכות, דמא"ש, וכ"כ בשו"ת רבבו"א (ח, תקסד, ב), אך כ' שאולי יש להקל בברכות יותר מברכות, וצ"ע אמאי. 12. כ"ד הגרשז"א (הליכו"ש ב, טז), וכ"כ בשו"ת ישועת משה (ג, טו), ובאול"צ (ב, ז, יג בהערה), ובשו"ת אנ"ד (ג, ה), ועוד.

1. בסנהד' (זו:) אי', דהמכשף חייב סקילה, והאוחז את העיניים פטור אבל אסור. וז"ל הרמב"ם (ע"ז יא, טו), המכשף חייב סקילה והוא שעשה מעשה כשפים, אבל האוחז את העיניים והוא שיראה שעשה והוא לא עשה לוקה מכת מרדות, עכ"ל, וע"ש המשך לשונו, ומבו' מדבריו דאף אחיזת עיניים איסור דאור' הוא, אלא שאין לוקין עליו משום דהוי לאו שניתן לאזהרת מיתת ב"ד. ובש"ך (יו"ד קעט, יז) כ' בדע' הרמב"ם, 'דגם אחיזת עיניים שאינו ע"י כישוף רק ע"י מראה ותחבולות וע"י קלות התנועה ביד, אסור'. וכ"פ בחכמ"א (פטו, ו) ובקצש"ע (קסו, ד), ועוד, דאף מעשים שאינם ע"י כישוף

דברי קדושה, ומשמע דבהרהור לחוד שרי. והגר"ח ק"כ (דעת נוטה שם) דיתכן שמותר. 4. כ"ד הרמ"א (דרכ"מ קפג, ב). 5. קפג, ה. וע' אריכות בזה בס' אוצר הכיפה (שם פ"ח). 6. בס' צרור המור עה"ת (לר' אברהם סבע, חמיו של הב"י, במדבר ה, לא) כ' אקרא דיהאשה ההיא תשא את עוונה' דהיינו שענתה אמן בגילוי הראש, ומבואר דס"ל דאסור לענות אמן בגילוי הראש. וכ"כ מהר"ח פלאגי' בשו"ת לב חיים (ג, לב), ובס' כתר מלוכה (פ"ב סי"ד) כ' נמי בשם הגריש"א, דאין לענות אמן בגילוי הראש. אכן, בשו"ת רבבו"א (ו, לד) העלה להתיר עניית אמן בגילוי הראש, אך מכ"מ אי"ז ברור, וראוי לכסות הראש. ובגוונא דספק אי חייב לענות אמן, ע' ביאה"ל (רטו, ד"ה ואסור) דאינו מחויב לענות אמן, אך אם עונה אין בכך איסור. 7. בשו"ת מור ואהלות (ס"ז בהערה) העלה דשרי מטעם ס"ס, שמא 'שלום' ל"ח אזכרה, ואף אי חשיב אזכרה מי יימר דאסור לומר אזכרה בגילוי הראש, (ואפשר דכוונתו מהא דרוב הראשונים לא נקטו די"ז דאסור לומר אזכרה בגילוי הראש), וכ"כ בשו"ת ממעמקים (ה, ז) בשמו, וע"ע שד"ח (מערכת א' כלל שיג). ויש פוסקים שנקטו להקל מחמת שהיום אין האנשים מתכוונים בכך לשמו של הקב"ה, אלא כמילת נימוס בעלמא, וכ"ד הגרשז"א (הליכו"ש תפלה פ"ב סקכ"ו), וכן העלה להתיר בתשו"ה (א, יב). 8. תרוה"ד (סי' י'), וכ'

ב. ביקור בגן חיות: יש שאסרו ללכת לגן חיות, משום שאסור להסתכל בדיוקנאות⁴. אך למעשה נקטו רוב הפוסקים להיתר, וע' בהערה⁵.

ג. אם נגע בבע"ח טמא, וכגון בפינת ליטוף, י"א שצריך ליטול ידיו⁶.

ד. ביקור בבתי כנסיות עתיקים: אין להכנס לשם רק למטרת טיול, אלא יכנס ויאמר תחילה פסוק או משנה, או שישב שם מעט⁷.

ה. בתי ע"ז: אסור להכנס לכנסיה נוצרית⁸, ונחלקו הראשונים גבי מסגד מוסלמי⁹, וראה בהערה כיצד יש לנהוג למעשה¹⁰.

סה"מ להרמב"ם (ל"ת לב), ואשר ע"כ אין להתיר א"כ מראה אח"כ שאי"ז אלא זריזות ידיים וכדו', (ולדע' השבה"ל הנ"ל אף בכהא"ג יש לאסור). 4. אי' בשבת (קמט). דאסור להסתכל בדיוקנאות, משום 'אל תפנו אל האלילים'. ועפ"ז כ' בשו"ת ערוגת הבושם (או"ח סי' לט) ובשו"ת פרי השדה (ח"ג סי' קעג), דאסור ללכת לגן החיות. 5. אך למעשה דב"ז לכאור' שנוי במח' הראשונים, שנחלקו האם אסור להסתכל בדיוקנאות דווקא כשנעשו לע"ז או אף כשלא נעשו לע"ז. והאחרונים הנ"ל חששו לדעת מיעוט הראשונים [כן למד הפר"ח (הובא בס' הליקוטים על הרמב"ם ע"ז ב,ב) בדע' רש"י (שבת שם), וכן מב' מדברי המאירי (שבת שם)] דאסור אף כשלא נעשה לשם ע"ז אלא לשם נוי, ולכן אסור ללכת לבקר בגן החיות. אך דעת רוב הראשונים [תוס' ורא"ש שבת שם, רמב"ם ע"ז ב,ב, רמב"ן ויקרא יט,ד, סמ"ג לאוין יד, חינוך ריג, יראים סי' סה, רבינו ירוחם נתיב יז ח"א], דאסור רק כשנעשה לשם ע"ז, ולפ"ז אין טעם לאסור ההליכה לגן החיות. וכן מצינו בספר לקט יושר (או"ח עמ' 66), שרבו בעל תרוה"ד הלך בשבת כבדת ארץ לחזות בזוג אריות שהובאו לעירו. וכן הגר"חיד"א (מדבר קדמות מערכת ב' אות כב) העיד על עצמו שהלך לגן החיות, וכן בנימוקי או"ח (רכה,ה) כ' שהגה"ק בעל מנחת אלעזר הלך לגן החיות. וע' להורו"ג (ד,סח) שכ', דלא אסרו הערוגה"ב והפה"ש אלא כשעושים אתם קרקס וכיו"ב, ומשום מושב לצים, אבל בעלמא לא, ויעו"ש. 6. שו"ע הרב (צ,ג) כ' שא"צ ליטול ידיו כשנוגע בבע"ח טמא, אף ביפה ללב (א,כד) כ' שצריך ליטול ידיו. 7. כמב' בשו"ע (קנא,א) גבי הנכנס לביהכ"ס לצרכו, ע"ש. וה"ה בבתי כנסיות שחרבו, שהרי אע"פ שחרבו בקדושתן הן עומדין, (כמב' בשו"ע שם ס"י). 8. יעו" פיה"מ להרמב"ם (ע"ז פ"א מ"ד) שכ' דאסור לדור בעיר שיש בה בית ע"ז, אך מה נעשה שבעונותינו אנו אנוסים בעל כרחנו לשכון בארצותם של עובדי ע"ז, ואם העיר כולה דינה כן שאסור

אלא ע"י מהירות וזריזות הידיים, אסורים באיסור דאו'. ובחכמ"א (שם) כ' בזה"ל, 'ומזה תראה שאותן הברדחנים שעושין כדברים אלו על החתונות, עוברים בלאו דאו', והמצווה לעשותן עובר משום לפנ"ע, ולכן מי שבדיו למחות צריך למחות, וכש"כ שאסור להסתכל ולראותם', עכ"ל. 2. בשו"ת הרמ"א (סי' סז, והובאו הדברים בקיצור בשולי גליון השו"ע יור קעט,טו) הביא דע' מהר"ם לנדא, דרק אחיזת עיניים שע"י כישוף אסורה, אך אחיזת עיניים שע"י זריזות ומהירות הידיים אין בכך איסור כלל. והרמ"א הביא שם דעת מהרש"ל שחלק על מהר"ם לנדא, דהא לא מצינו בש"ס דאיכא ב' גווני אחיזת עיניים, והרמ"א שם הסכים לדע' מהר"י לנדא. 3. ביבין דעת (יו"ד דף קיט ע"ג) כ' להתיר לעשות אחיזת עיניים שאינה ע"י כישוף אלא ע"י זריזות ידיים, כשמראה לאחרים איך עושה מעשים אלו ושא"ז אלא זריזות ידיים בעלמא. וכ"כ להתיר בשו"ת דברי יציב (יו"ד סי' נז). וכ"כ בשו"ת אבני ישפה (ג,עח), והרחיב בזה הדיבור, וכ' שצריך להסביר להם איך הדבר נעשה, ולא סגי שאומר להם שא"ז אלא זריזות ידיים, וכן לא מהני מה שידעו שדברים אלו אינם אלא זריזות ידיים, וכן הוכיח משו"ת הרדב"ז (ה, תקפה) ע"ש. עו"כ שם בשם הגריש"א, שא"צ להסביר להם את כל מה שעושה, היאך דברים אלו נעשים, אלא סגי שמראה להם ג' או ד' דוגמאות מתוכם. ובשו"ת שבה"ל (ה,קכט) אוסר אף בכהא"ג שמראה לציבור שדברים אלו אינם אלא זריזות ידיים, כיון שזוהי דרך המביאה לידי איסור דאו', (וע"ע שו"ת ודרשת וחקרת ח"א יו"ד סכ"ג שהעלה לאסור); והמחמיר תע"ב, ובפרט דאירינגן באיסור דאו'. ואגב דאירינגן בהכי, יש להעיר על דבר המצוי מאד, שעושים לילדים קטנים אחיזת עיניים פשוטה, אשר כל אדם בר דעת מבין שא"ז אלא זריזות ידיים וכדו', ולכאור' הי' נראה להתיר מהא"ט שכולם יודעים שא"ז אלא זריזות ידיים; אך בשו"ת אבני ישפה (שם) כ' לאסור, כיון שלמעשה בעיני הקטן הדבר תמוה, וכן דייק שם מל'

ו. כשעובר ליד כנסייה, צריך להתרחק מפתחה ד"א¹¹. ואסור להסתכל בנוי שלה¹². וי"א כשעובר לידה יאמר 'שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא'¹³.

ז. תערוכות כלי המקדש: אסור לסייר בתערוכות של כלי המקדש אם הם כמדתם וכצורתם¹⁴, (וכגון המנורה העומדת בסמוך לכותל המערבי). וראוי להחמיר אף כשאינם כמדתם וכצורתם משום מראית העין¹⁵.

ח. מוזיאון השעוה וכיו"ב: אסור ללכת למוזיאון השעוה, כיון שאסור לעשות צורת אדם¹⁶.

ט. וכמו"כ אין ללכת לתערוכות שיש בהם אומנות של חמה, לבנה, כוכבים ומזלות¹⁷. ובזה קיי"ל להחמיר אף כשהצורות אינם בולטות¹⁸. ואף בחלק מהשמש ומהירח נמי אסור¹⁹. ויש שאסרו אף כשאינו בר קיימא²⁰, (ולפ"ז אסור אף להסתכל בהקרנות שמראים בהם כוכבים וכדו', אף שאי"ז בר קיימא).

י. קרקסים: אסור להסתכל בקרקסים ומקומות שעושים בהם שחוק עם בע"ח וכיו"ב, דהוי מושב לצים²¹.

ידי עוברי עבירה ומשום חילול ה'. 15. וכמש"כ בשו"ת מהרי"ק (סי' עה), ע"ש באריכות. 16. כמב' בר"ה (כד). ובע"ז (מג): מקרא ד'לא תעשון אתי'. וע' ברמב"ם (סה"מ ל"ת ד') דטעם האיסור הוא כדי להרחיק הע"ז. והשו"ע (יו"ד קמא, ז) הביא דיש המתירים לעשות צורת הראש לבד, דלא נאסר אלא בצורת כל הגוף, וכן פסק הרמ"א שם, אך הט"ז (סקט"ו) הביא דע' מהרש"ל דאסור אף בכהא"ג, וכ' הש"ך (שם סקל"ב) והחכמ"א (פה, ד) דיש להחמיר בזה, וכ"כ הפת"ש (שם סק"א) בשם של"ה. ומכיון שאסור לעשות דברים אלו אסור גם ליהנות מהם, ואף פעמים שיש בזה משום סיוע לעוברי עבירה ומשום חילול ה'. וכ"פ להדי' לנידו"ד דאסור ללכת למוזיאון השעוה, בשו"ת תשו"ה (ג. תקד) ובשו"ת רבבו"א (ג, רסג, יעושה) ובשו"ת אבני ישפה (א, קנא, ג). 17. כמב' בר"ה ובע"ז (שם). אכן בצורות של בהמות וחיות וכיו"ב, שרי, (שו"ע יו"ד קמא, ו, וע' תוס' יומא נד. ד"ה כרובים ושו"ת אג"מ יו"ד בנה). 18. כמדויק מדברי הרמב"ם (ע"ז ג, י-יא), וכ"כ הש"ך להדי' (קמא, כה). 19. כ"מ לכא' מסוגיית הגמ' שם, דקא מקשי על ר"ג היאך ה' עושה דמות צורות לבנה, וא"נ דאינו אסור אלא בלבנה שלימה ולא בחצאי לבנה אמאי לא משני הכי. ובשו"ת מהרי"ט (ב, לה) אסר גם חצי לבנה, וכן נקט בפנ"י (ר"ה כד). ובשו"ת שואל ומשיב (מהדו"ק ח"ג סי' עא) הביא רא' לדע' המהרי"ט להחמיר, והביא שבשו"ת מהר"ם אלשיך (סי' עז) כ' להתיר לעשות דמות חצי לבנה. ובשו"ת להורו"י (ג, מד, א) כ', דאין כוונת מהר"ם אלשיך להתיר. וע' שו"ת אבני ישפה (שם אות ב') דהיינו דווקא לענין חצי לבנה, אך לענין חמה דינה כאדם, וכמשנ"ל לעיל הע' 16. 20. כן נקט בשו"ת מנח"י (י, עב). 21. ב"ח (סי' רכד) בשם ספר האשכול, קצש"ע (כד, ד), מ"ב (שז, גט). וע"ע

לדור בתוכה, ק"ו לבית ע"ז עצמו שאסור לנו כמעט אפי' לראותו, ומכ"ש שאסור בודאי להכנס לתוכו, עכתו"ד. וכ"כ הריטב"א (ע"ז יא: ע"ש). וע' בספר חסידים (סי' תלה) שהביא מעשה בא' שנכשל ונכנס לבית ע"ז, ושאל לחכם להורות לו דרך תשובה, והשיבו שבכל שנה באותו היום שנכנס לבית ע"ז יתענה, וכן נהג כל ימיו, ע"ש. וע"ע שו"ע (יו"ד קנא) דמצוה להתרחק מדרך ע"ז, וא"כ כש"כ דאסור להכנס לבית תיפלתם. וכ"כ להדי' בחכמ"א (פד, טז). ואף להכנס לחצרה של בית הע"ז, אסור, וכן הוכיח בשו"ת צי"א (יד, צא) מדברי הרמ"א (קמט, ב). וע' מה שהאריך בשו"ת חיים ביד (למוהר"ח פלאג'י, סכ"ו). 9. דדע' הרמב"ם (מאכ"א יא, ז), וכן בשו"ת סי' סט) דל"ח בית ע"ז, אך מדברי הר"ן (סנהד' סא:) ועוד ראשונים מב' דג"ז חשיב בית ע"ז, וראה באורך בשו"ת חיים ביד שם. 10. בשו"ת דברי יציב (או"ח ס"צ) האריך לאסור להכנס אף למסגד מוסלמי, ולכן אסר להכנס ל'אולם יצחק' במערת המכפלה, המשמש כבית תיפלתם של המוסלמים בעו"ה. מאידך, הגרשז"א נהג להכנס אף ל'אולם יצחק, (חכו ממתקים א, נח), וכן בשו"ת אבני ישפה (א, קנג) הביא דדע' הגריש"א להקל בזה למעשה. 11. שו"ע (יו"ד קנא), דמצוה להתרחק מבית ע"ז ד"א, וכע"ז שם (קמב, י), וברמ"א (קמט, ב). 12. שו"ע (קמב, טו), כיון שאסור ליהנות מע"ז, וכן אסור ליהנות משירים המושמעים מבית ע"ז וכל כיו"ב, וע' חכמ"א (פד, טז). 13. יעו"י בשלחן הטהור (רכד, א) ובנמוקי או"ח (רכד, ג) שהזכירו מנהג זה. 14. כיון שאסור לבנות כלי המקדש כמדתם וכצורתם, כמב' בר"ה (כד). ובע"ז (מג). מקרא ד'לא תעשון אתי'. וכ"פ הרמב"ם (ביה"ב ז, י) ושו"ע (יו"ד קמא, ח). וכיון שאסור לעשות כן, אסור נמי ליהנות מהם, כיון שנהנה מדבר שנעשה באיסור, וגם פעמים שיש בזה משום מסייע

יא. מחללי שבת: אסור ללכת לאתרים מחללי שבת²².

יב. מערת הנטיפים: המבקרים במערת הנטיפים, יש ליזהר שלא לשמוע את ההסברים וההדרכות המושמעים שם, כיון שיש בהם כפירה²³.

הליכה לקברי צדיקים

א. ענין גדול ללכת להתפלל בקברי צדיקים, והתפילה שם מקובלת יותר¹.

ב. כשהולך לביה"ק יכניס כנפי ציציותיו, משום לועג לרש². וכן לא ידבר שם ד"ת³. ונחלקו האחרונים, אי איכא דיני לועג לרש באותו חדר אף חוץ לד"א⁴. ודין לועג לרש שייך אף בקבר יחידי⁵.

ג. נוהגים שלא להקפיד בדיני לועג לרש כשהנפטר קבור במערה, כגון בקבר רשב"י ור"ע⁶.

ד. נהגו להקל באמירת תהלים סמוך לקבר, משום דיש בזה משום כבודו של מת⁷.

ה. אסור לאכול ולשתות בביה"ק⁸, וכן אסור לעשן שם⁹, וכן אסור לנהוג שם קלות ראש¹⁰.

ו. מותר לדרוך על קברים כדי להגיע לקברים אחרים, אם אין דרך אחרת להגיע אליהם¹¹.

בד"א של מת בכל גווי. 5. העמק שאלה (שם). וכ"נ פשוט, דמא"ש מת א' מכמה מתים, דדווקא לענין דינים הנובעים מצד כבוד ביה"ק, אפשר דיש לחלק בין קבר א' לביה"ק. 6. וכ"כ בהעמק שאלה (שם). 7. ע' שו"ע (יו"ד שדמ, יז) דלכבוד המת שרי וליכא בזה משום לועג לרש, וא"כ כיון שאמירת התהלים היא לכבוד המת י"ל דשרי, ובברכ"י (יו"ד שדמ, ז) התיר אף ללמוד על יד הקבר לעילוי נשמתו, משום שגם בזה איכא כבוד המת. ודע' הצ"ח (ברכות יח.) דליכא לועג לרש אלא בדברים המחוייבים מן הדין, כגון ציצית ותפילין, וקר"ש ותפילה, ולפ"ז ודאי דיש להקל בלימוד תורה (ויעו"ש שלימוד תורה ל"ח מדברים המחוייבים) ובאמירת תהלים. וע' מש"כ בארחות רבינו (ח"א עמ' שה), דהקה"י החמיר לא לומר תהלים בד"א של הקבר. 8. רמב"ם (אבל יד, ג), שו"ע (יו"ד שסח, א). וע' לעיל הע' 5, דאפשר דינים אלו לא שייכים בקבר יחידי אלא בביה"ק דרבים. 9. מצינו בפוסקים לענין קדושת ביהכ"נ, דכשם שאסור לאכול ולשתות שם משום דהוי קלו"ר, ה"נ אסור לעשן שם, דג"ז הוי קלו"ר, וכ"כ בספר חיים (למוהר"ח פלאגי, סי' מה אות ה', וכ' שכ"מ בשו"ת שאילת יעב"ץ ב, ט), ובערוה"ש (קנא, ה), וכ"מ בשע"ת (קנא, כ), וכ"כ באו"צ (ב, מה, נו), ובמשנת יוסף (הל' ביהכ"נ כו, ד). 10. רמב"ם ושו"ע (שם). 11. כ' הש"ך (יו"ד שסד, ג), דאסור לדרוך על הקברים, משום שהקברים אסורין בהנאה. ובט"ז (שם סק"א) כ' להוכיח מדברי הראשונים, דאין איסור כשדורכין ע"ג הקברים לפי שעה בהליכתם למקום

מש"כ לעיל לענין ביקור בגן חיות. 22. אי משום שיש בזה משום לפנ"ע שהאתר צריך להעסיק עובדים רבים מחמת המטיילים בו, וממילא הם עובדים גם בשבת, ואי משום שהכניסה היא בתשלום ויש בזה משום מסייע ידי עוברי עבירה ומשום חילול ה'. ולאחרונה ב"ה עוררו על כך הרבה. 23. במערת הנטיפים שהוא מקום הסמוך לעיר בית שמש, ורואים בו פלאי הבריאה שהמים הנוטפים נהפכים להיות לאבן, יש ליזהר שלא לשמוע את ההקלטות המושמעות שם, וכן שלא להיות שם באותו הזמן, כיון שיש בהם כפירה.

1. ע' סוטה (לד:) דכלב הלך ונשתטח על קברי האבות בחברון כדי שינצל מעצת מרגלים, וע' תענית (כג:) עוד בענין השתטחות על הקברים; ובב"מ (פה:) אמרו דריש לקיש הוה מציין מערתא, וכן בב"ב (נח.) אי' דר' בנאה ה' מציין מערתא, ופי' היעב"ץ (ב"מ שם) דלידעו אינשו ואתו לצלויי על קבריהו, וכ"פ הרש"ש (שם). וע' זוה"ק (שמות טז. אחרי מות ע:). וע' דרשות הר"ן (דרוש ח'), וז"ל, 'ומפנ"ז אמרו רז"ל שראוי להשתטח על קברי הצדיקים ולהתפלל שם, כי התפילה במקום ההוא תהי' רצויה יותר', ע"ש. וע' אעלה בתמר (עמ' לח) בשם החזו"א, שענין ההליכה לקבר"צ הוא משום שיש שם השראת השכינה. 2. שו"ע (או"ח כג, א). 3. שו"ע (יו"ד שסד, ג). 4. במ"ב (מה, ב) הביא מח' אחרונים אי באותו חדר איכא לועג לרש אף חוץ לד"א של מת, או דליכא לועג לרש אלא בד' אמותיו ולא בכל החדר. ובהעמק שאלה (בראשית יד, נקט דליכא לועג לרש אלא

ז. יטול ידי קודם הליכתו לביה"ק¹².

ח. ע"פ צוואת ר"י החסיד, אין ללכת על אותו קבר ב"פ ביום אחד, וראה בהערה¹³ כמה פרטי דינים בזה.

ט. יתן צדקה קודם תפילתו על הקברים¹⁴. ויש הנוהגים לומר קודם התפילה שם, דבר תורה מתורתו של הנפטר.

י. נהגו להדליק נרות סמוך לציון¹⁵.

יא. אסור להשען על המצבה, משום כבודו של מת ואיסור הנאה ממנו¹⁶.

יב. יש נוהגים להקיף הציון¹⁷.

יג. אל יתפלל אל המתים שיעזרו לו, אלא יתפלל להקב"ה שיעזור לו בזכות המתים¹⁸. וי"א דשרי לבקש מהם שימליצו עליו לטובה¹⁹.

יד. כשיוצא מביה"ק יטול ידי²⁰, ונוהגים להקפיד ליטול ידיים לאחר הליכה לביה"ק מחוץ לבנין²¹. ויש נוהגים לא לנגב הידיים אחר נטילה זו, ובשעה"ד אין להקפיד בזה²².

טו. נקטי' להלכה, דכהנים אסורים ללכת אף לקברי צדיקים, ודלא כאותם שרצו להתיר להם ללכת לקברי צדיקים מחמת שקברי צדיקים אינם מטמאים²³.

ובחכמ"א (פ"ט, ז), ובקצש"ע (קכח, ג), ועוד. וכבר נזכר דב"ז בראשונים, יעוי תשו' הר"ח פלטיאל בשו"ת מהר"ם בר ברוך (סי' קסד), ובשו"ת מהר"ם מינץ (סי' עט). 19. שו"ת מהר"ם שיק (או"ח סי' רצג), בן איש חי (א' נצבים ב'), דרכי תשובה (יו"ד קעט, לו), חדרי דעה (יו"ד סי' קעט), שו"ת מנחת אלעזר (א, סח), שו"ת בצנה"ח (ד, לז), ועוד. וע"ע שו"ת מנח"י (ח, ג). 20. שו"ע (ד, יח), ובמ"ב (שם סקמ"ב) כ' דיש נוהגים לרחוץ גם הפנים. 21. חכמ"א (קנח, כט). 22. בן איש חי (א' תולדות טז), וכ' שאי"ז מעיקה"ד, אלא נוהגים כן כדי שיזכרו יום המיתה. ולכן כ', דבימות החורף שמחמת הצנינה קשה להשאיר המים על ידי ולא לנגבם, יש להקל ולנגבם. 23. ע' כתובות (קג:) גבי מיתת רבי, ובירושלמי (ברכות ג, א), ובילקו"ש משלי (רמז תתקמד) גבי מיתת ר"ע, דמבו' דצדיקים אינם מטמאים במיתתם. וע' בס' החינוך (מצוה רסג) שכ' 'כי הצדיקים גמורים אינם מטמאים'. וברמב"ן (במדבר יט, ב) כ', 'והוא שאמרו צדיקים אינם מטמאים'. וכן מצינו בעוד מקומות רבים בזה"ק ובראשונים, דלכא' נראה מהם דאין טומאה בצדיקים. ולפ"ז היו שרצו להתיר לכהנים ללכת לקברי צדיקים, כיון שאינם מטמאים, (ע' פני דוד להחיד"א ריש פר' בשלח, ועוד). אך הסכמת רוב רובם של הפוסקים לאסור. וגם לזה יש להוכיח מברכות (כח:) דמבו' גבי ריו"ח דשייך בי' טומאה, (אך יש לדחות דהתם ריו"ח אמר כן על עצמו מפני ענוותנותו), וכן מסוכה (כה.) גבי ארונו של יוסף, ובב"ב (נח.) אי' דר'

שרוצים לילך שם. וכ"ה במסגה"ש (יו"ד שם). וע"ע שו"ת יד אליהו (לובלין, סי' צד) דלצורך מצוה (וכגון להגיע לקבר אחר) שרי לדרוך ע"ג הקברים. וע"ע קונט' אבן יעקב (הנדפס בסוף שו"ת צי"א ח"ה, ס"ל) שהאריך בזה. (והדבר מצוי בביה"ח העתיק בצפת, ועוד). 12. מהרי"ל (סי' כג), והוב"ד במג"א (ד, כ) ובמ"ב (ד, מב). 13. צוואת ריה"ח (אות יב), וכ"כ המג"א (תקפא, טז) בשם האריז"ל, והוב"ד במ"ב (תקפא, כז). ובפ"י שבעים תמרים (על צוואת ריה"ח) כ', דכל שעדיין נמצא בד"א של הקבר, יכול לחזור. וי"א, שאם עדיין נמצא אצל הקבר, אף שאינו בד"א הסמוכים לו, יכול לחזור, (ליקוטי הלכות על צוואת ריה"ח עמ' לז). ואיסור זה היינו דווקא כשחזור ומבקש אותה בקשה שביקש כבר, אך אם נזכר לבקש בקשה נוספת, או שנזכר ששכח שם דבר מה, יכול לחזור, (יד אפרים על צוואת ריה"ח, ובס' ע"פ התורה בראשית עמ' שפט). 14. רמ"א (תקפא, ד), וכמו שביאר דבריו במג"א (שם סקי"ז). 15. שו"ת תורה לשמה (סי' תקכ), שו"ת בצנה"ח (ד, כט). וסמך לדבר, נר ה' נשמת אדם, (משלי כ, כז). 16. כ"כ הש"ך (יו"ד שסד, ג), וכמו שהבאנו לעיל הע' 11. 17. מטה משה (סי' תשפט), מג"א (תקפא, טז) ומ"ב (תקפא, כז). וכ"כ במגיד מישרים להב"י (פר' אמור). וכ"כ בשו"ת תורה לשמה (שם), ויעו"ש באריכות שביאר טעם המנהג. 18. מ"ב (תקפא, כז), והוא ממנהי"ל (הל' תענית), וכן מבואר בלבוש (תקעט, ג), והובא גם בבאה"ט (סקי"ז), ובא"ר (סקל"ט) ובמט"א (ס"ג), ובח"א (קלח, ה),

טז. מותר ללכת לקברי צדיקים אף לעיר אחרת, אע"פ שיש ביה"ק אחר בעירו²⁴.

הליכה לכותל המערבי, ודיני קריעה בראיית מקום המקדש

א. הרואה ערי יהודה בחורבנה, אומר 'ערי קדשך היו מדבר', וקורע. הרואה ירושלים בחורבנה, אומר 'ציון מדבר היתה ירושלים שממה', וקורע. הרואה מקום המקדש בחורבנה, אומר 'בית קדשנו ותפארתנו אשר הללך אבותינו היה לשריפת אש וכל מחמדינו היו לחרבה', וקורע¹, ואומר 'מזמור לאסף' וכו', 'ברוך דיין האמת' בלא שו"מ, 'הצור תמים פעלו' וכו'².

ב. בזמנינו לא נהגו לקרוע על ראיית ערי יהודה, עיין בהערה³.

ג. וכן על ראיית ערי ירושלים לא נהגו לקרוע, ועיין בהערה⁴. וי"א שחייבים לקרוע עליהם אף בזמנינו⁵.

ד. לענין קריעה על ראיית ערי ירושלים, א"צ לדאות העיר עצמה כדי להתחייב בקריעה, וסגי כשרואה החומה⁶. והיינו דווקא כשרואה החומה במקום שהי' מקודש בזמן בית ראשון ולא בחלקים שנבנו אח"כ.

על ערי יהודה, (ס' אר"י שם). אך טעם זה לא שייך להמתגוררים בירושלים החדשה וכיו"ב. ב. משום שערי יהודה אינם ידועות כיום בגבולותיהן, וגם אותם הערים הידועות כערי יהודה לא ידוע אם הן במקומן. ג. כיון שמקומות אלו אינם תחת שליטת הישמעאלים, ל"ח 'ערי יהודה בחורבנה', ואין קורעים ע"ז, (שבה"ל ז, עח, זכרון בצלאל עמ' קמג ע"ש). אכן, יש שנקטו בפשיטות, דאף בזה"ז יש לקרוע על ראיית ערי יהודה, וכ"כ בשו"ת באר משה (ח"ז עמ' שי). 4. ואף על ראיית ערי ירושלים לא נהגו לקרוע, (תשו"ה שם, אך בס' אר"י שם משמע דעל ראיית ערי ירושלים כן נהגו לקרוע). והטעם, מכיון שסוף סוף אינה נמצאת תחת שלטון נכרים והיא בנוי' לתפארת, ואין חשש שיגורשו היהודים ממקומם, הר"ז ל"ח 'בחורבנה', (אג"מ או"ח ד, ע"א; ה, לז, א, וכן בשו"ת שבה"ל ז, עח כ' דהנח להם לישראל שאינם קורעים מהא"ט), [דאם היתה בשליטת נכרים הי' צריך לקרוע עליה, כיון דחשיב בחורבנה, כמב' בב"י ובב"ח ובמג"א ס' תקסא]. וע"ע בס' זכרון בצלאל (עמ' קמג-ד) עוד טעמים להקל בזה. 5. שו"ת מנח"ש (א, עג), משום דחשיב בחורבנה, כיון שיש בתי כנסיות של נכרים וגם קברי עכו"ם ואין אנו יכולים למעיקר פולחנה נוכראה מארעא, ואף בשו"ת באר משה (שם) נקט להחמיר בזה. ואף בשבה"ל ובזכרון בצלאל (הנ"ל הערה קודמת) נטו בתחילה להחמיר, אך כתבו דיש לסמוך ע"ז להקל וכמש"נ. וע"ע טעמים נוספים להחמיר בזה, בספר הר הקודש (עמ' כה 'פנים מסבירות' אות ו') ובקונט' שריד בית מקדשנו (עמ' טו). וע"ע לק' אות ט'. 6. כה"ח

בנאה הי' מציין מערות קבורת הקדמונים, ופרשב"ם שהוא כדי להכיר מקום הטומאה שלא יבואו כהנים דרך שם. וכן פסקו בפת"ש (יו"ד שעב, ב) בשם בתי כהונה (ס' כג), ובשו"ת הלק"ט (א, קעז), ובקצש"ע (רב, יד), ובשו"ת טוב טעם ודעת (למהר"ש קלוגר, מהדו' ג' ח"ב סי' רלא, ע"ש שכ' דאפי' למאן דס"ל דצדיקים אין מטמאין היינו דווקא קודם קבורתם), ובשו"ת זית רענן (להגרמ"ל זילברברג מקוטנא, ח"ב סי' כו), ובשו"ת דברי יציב (יו"ד רלא), ובשו"ת בצה"ח (ב, פב), ובשו"ת שבה"ל (ז, קצב, ד), ועוד רבים. ויעו' בשו"ת שערי ציון (רבינוביץ, סי' טז) שהאריך בזה והביא הרבה מ"מ בענין זה. ולא יהא אלא ספק, הלא ספק דאו' לחומרא. 24. אע"פ שבאזהרות נוספות לצוואת ר' יהודה החסיד (אות ה') כ', דאין ללכת לביה"ק בעיר אחרת אם יש לו ביה"ק בעירו, מכ"מ כ' בשו"ת בצה"ח (ד, ל) דלקבר של רבו או אביו או צדיק מפורסם שרי ללכת אף לעיר אחרת.

1. מו"ק (כו). ונפסק ברמב"ם (תעניות ה, טז) ושו"ע (או"ח סי' תקסא, יו"ד שם, לח). 2. מ"ב (שם סק"ו), שיבכה ויתאבל על חורבן ביהמ"ק, ויאמר פרק עט בתהילים, ויברך ברוך דיין האמת בלא שו"מ, ואח"כ יאמר 'הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט, ק-ל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא'. 3. לענין קריעה על ראיית ערי יהודה, דהיינו שטח הערים אשר הי' שייך לשבט יהודה, בזמנינו לא נהגו לקרוע עליהם, (ספר אר"י כב, א, תשו"ה ה, קסה). וכמה טעמים יש בדבר: א. שכיון שאין באים לירושלים מצד דרום אלא מצד מערב, הרי תחילה פוגעים בערי ירושלים וקורעים עליהם, ואח"כ שוב א"צ לקרוע

ה. נחלקו הפוסקים גבי ראיית מקום המקדש, ממתי מתחייב בקריעה⁷. י"א שאין חייב אלא כשרואה רצפת העזרה⁸, אך פוסקים רבים נקטו דסגי במה שרואה כיפת המסגד ומתחייב בכך בקריעה⁹, אך למעשה נהגו כשי' הפוסקים שיש לקרוע אף על ראיית הכותל המערבי דהיינו רק חומת הר הבית, וכן יש לנהוג¹⁰.

ו. ואם עתיד לראות גם את רצפת העזרה, לא יקרע מיד בראיית הכיפה או הכותל המערבי, אלא ימתין עד לראיית רצפת העזרה ואז יקרע, כדי לצאת ידי כל הדעות¹¹.

ז. נחלקו הראשונים האם הרואה מקום המקדש ממקום הרחוק טובא, אי חייב לקרוע¹². ומדברי המ"ב נראה שיש להחמיר בזה ולקרוע אפי' כשרואה ממקום רחוק¹³. ואם כעת רואה מקום המקדש ממרחק, ועתיד לראותו מקרוב, ימתין מלקרוע עד שיראהו מקרוב ויתחייב בקריעה לכו"ע¹⁴, ואם שכח וקרע אי"צ לקרוע אח"כ שוב¹⁵.

ח. א"צ לקרוע אא"כ עברו ל' יום מהפעם הקודמת בה ראה את מקום המקדש¹⁶. וראה לקמן פרטי דינים בזה.

ט. כשרואה את ירושלים תחילה, ואח"כ רואה מקום המקדש, צריך לקרוע בתחילה על ראיית ירושלים ואח"כ יקרע שוב בראיית מקום המקדש במקום אחר בבגד¹⁷. ורבים נוהגים לעצום עיניהם עד שיגיעו למקום שרואים מקום המקדש כדי לצאת בקריעה אחת גם על ראיית ירושלים¹⁸.

(כו). אי', דמשהגיע לצופים חייב לקרוע. ונחלקו הראשונים בביאור הסוגי', דשי' רש"י (פסחים מט. ד"ה אם עבר) דהיינו שם כפר, ואם רואה את ירושלים ממקום רחוק יותר אינו מחויב לקרוע, אך התוס' (פסחים שם) פירשו, ד'צופים' היינו כל מקום שיכולים לראות משם את ירושלים, ואף ברחוק טובא. [וע' אג"מ או"ח ג, פה וזכרון בצלאל עמ' קמו דאף א"נ דמרחוק אינו קורע, מכ"מ אם ראה משם ולא קרע ואח"כ ראה תוך ל' יום ממקום קרוב, אין חייב לקרוע]. 13. שם (סק"ג, וע"ש סק"ז). 14. מ"ב (סק"ז). 15. מ"ב (שם). 16. שו"ע (תקסא, ה). 17. כך הוא בדר"כ, [אם לא שמגיע בשידה תיבה ומגדל שיכול לראות תחילה מקום המקדש קודם שרואה את ירושלים]. וכ"ה בגמ' מו"ק (כו). ובשו"ע (תקסא, ב). וירחיק הקריעה השני' מן הראשונה, לכה"פ טפח, (מ"ב סק"ח). אכן בס' ארחו"ר (א, שכז), כ', דאפשר דזהו רק לכתחילה, אך יכול למנוע עצמו מלקרוע עד שיראה גם מקום המקדש, ולא לקרוע מיד בראיית ירושלים. 18. ארחו"ר (א, שכב) שכן נהג בעל קה"י, זכרון בצלאל (עמ' קמו), וכן נהג הגאון בעל דברי יציב (פניה"מ פ"ז הע' נט). ואע"ג דכ' המ"ב (סק"ז) דמן הצופים ולפנים חייב לקרוע אפי' אם אינו רואה המקום, מכ"מ לא נהגו כדבריו, (ע' זכרון בצלאל שם באורך). אך בחו"ש (או"ח ח"א עמ' שעד) כ' דלא מהני לעצום עיניו, כיון שבמ"ב מב' שמתחייב לקרוע אף

(תקסא, יד), ספר אר"י (כב, ב), ועוד. 7. די"ל דרק ברואה רצפת העזרה, וי"ל דאף ברואה כיפת המסגד, וי"ל דאף ברואה רק את חומת הר הבית דהיינו הכותל המערבי, ואולי י"ל ג"כ דדווקא ברואה צדה הפנימי של החומה אך לא צדה החיצוני כיון שהצד החיצוני לא נתקדש. ובראשונים אין רמז מזה, דכולם סתמו כלשו' הגמ' 'מקדש בחורבנו'. 8. כ"כ בס' אר"י (כב, ה), ולפ"ז א"צ לקרוע על הכותל המערבי, ובשביל להתחייב בקריעה יש לעלות על א' הגגות בעיר העתיקה שמשם רואים את רצפת העזרה. ובתשו"ה (א, שלא) כ' דמרן רי"ז הלוי אמר שכדאי לנהוג כן לצאת ידי כל הדעות. וע"ע בס' שאלת רב (פל"ג אות 10). 9. כ"כ הב"ח (ד"ה מצאתי) ופאת השולחן (הלכות אר"י ס"ג או"ב), דאף בראיית כיפת המסגד מתחייב בקריעה, וא"צ לראות רצפת העזרה. 10. כ"כ הב"ח (ד"ה ואם ראה המקדש, ואי"ז סותר לדברי הב"ח הנ"ל הערה קודמת, דתרוייהו מחייבי בקריעה), וכ"כ עיקר בס' זכרון בצלאל (עמ' קמה, יעו"ש שהביא כן בשם כמה גדולים והביא הוכחות לדעה זו), וכ"כ בשו"ת ר' עקיבה יוסף (שלוניגר, סי' קעה) ובשו"ת משנ"י (יא, צ), וכן נראה בשו"ת אג"מ (או"ח ד, ע, יא). ולמעשה, המיקל ואינו קורע בראיית הכותל המערבי כי אם בראיית הכיפה יש לו על מי לסמוך, אך בדר"כ רואים את הכיפה עוד קודם שרואים את הכותל המערבי. 11. קונ' אחר כתלנו (ס"ב). 12. במו"ק

י. הגר בירושלים, אם לא ראה מקום המקדש ל' יום, צריך לקרוע בראייתו¹⁹. ויש שנהגו שאינו קורע²⁰. ואפשר דכ"ז היינו דוקא בירושלים העתיקה, אך הגר בירושלים החדשה לכו"ע צריך לקרוע²¹.

יא. למעשה, אף המתגוררים בירושלים החדשה לא נהגו לקרוע בהגיעם לכותל המערבי וטענותיהם בפייהם, אך אין לנהוג כן למעשה, וחייבים אף הם לקרוע. וראה בהערה²² שהארכנו בזה. ועכ"פ אותם המקילים שלא לקרוע, ישתדלו ככל היותר שלא לראות רצפת העזרה, ואם יכולים ישתדלו שלא לראות גם כיפת המסגד, די שפוסקים הסבורים דבכהא"ג אין חיוב לקרוע.

יב. בן גדול הסמוך על שולחן אביו, [דהיינו שאביו מספק לו כל צרכיו], חייב לקרוע²³, [וי"א שאינו חייב אא"כ אביו נתן לו רשות²⁴].

יג. יש הרוצים לפטור עצמם מחיוב קריעה ע"י שמפקירים בגדיהם, ואי"ז מועיל²⁵. וי"א שמועיל²⁶. ולדע' הפוסקים שמועיל, צריך להפקיר בפני שלשה²⁷.

בהרגשת הצער בחורבן הבית, וכיון שכך אין טעם שיקרע; וכן הביאו בשם הגרשז"א (חכו ממתקים א, נח, מעדני שלמה מהדר' חדשה עמ' קעו, קונט' שריד בית מקדשנו עמ' טו בשם הגר"א נבנצאל, ועוד), וכע"ז כ' נמי בשו"ת משנה (ו, קי) ובשו"ת משנ"י (י, צד; יא, צא) ובמוע"ז (ז, רנז), וע' מש"כ בתשו"ה (ה, קסה). ולענ"ד ג"ז אינו, חדא דכיום לרבים מבני ירושלים החדשה המתגוררים בשכונות המרוחקות, קשה מאד להגיע לכותל המערבי ומחמ"ז אינם מגיעים לשם בכל חודש, ואף א"נ כדבריו, מכ"מ צל"ע, דהא גבי ברכות הרא"י נקטינן (וכמשנ"ת במקומו) דאע"פ שנתקנו בשביל ההתפעלות מכ"מ צריך לברך אף לא מתפעל למעשה, וא"כ לכא' ה"ה להכא אף אם אינו מצטער. שוב מצאתי שכ"ד הגר"ק (חו"ש או"ח ח"א עמ' שעה), דחייב לקרוע אף אינו מרגיש צער ואבילות על חורבן הבית, וכן נראה בשו"ת פאת שדך (א, נז), וע"ע בשו"ת רבבו"א (ח, קעד) בשם הגר"ק, ובס' מועדי הגר"ח (עמ' קעב) בשם הגר"ק, שמי שמגיע לכותל המערבי ואינו קורע, מוטב שלא יגיע, וכ"ה בחו"ש (או"ח שם). 23. להורו"נ (ב, לט, ג), דודאי רצון אביו שיעשה קריעה ויקיים חובתו, ועוד, דחשיב שהאב נתן לבן הבגד והבגד שייך לגמרי לבן, ולכן מחויב לקרוע, וכ"כ בשו"ת שרגא המאיר (ה, עד), אא"כ אביו אמר לו בפירוש שאינו מרשה לו לקרוע. וכ"כ בס' הליכות אבן ישראל (א, שצג, ג) בשם הגריי"פ, ובתשו"ה (ה, קסה). ובס' מועדי הגר"ח (עמ' קע) כ' הגר"ח בזה"ל, אם יודע אבין שהולך יקרע. והגר"ק (חו"ש שם עמ' שעד) הסתפק בזה, וכ' דלכן יש לו לבקש רשות מאביו. 24. קונט' שריד בית מקדשנו (עמ' יא) בשם הגר"ע אורבך, שכיון שאין לו רשות מאביו לקרוע אין על הבן לקרוע. ולפי"ז אם אביו מצוה עליו לקרוע חייב לעשות כך. 25. שו"ת אבן ישראל

ללא ראי'. 19. שו"ת הרב"ז (ב, תרמו) יעו"ש באורך, וציין לדבריו בפת"ש (יו"ד שם, כב), וכן נקט באג"מ (או"ח ה, לז, ג), ובהליכות אבן ישראל (א, שצג, יא) בשם הגריי"פ. 20. בתשו"ה הרב"ז הנ"ל כ' דאין העם נזהרין בזה, ובברכ"י (תקסא, ב) מעיד שלא נהגו לקרוע, וכ"כ בס' אר"י (כב, ט) שמקילים שלא לקרוע ולא ביאר טעם הדבר, ובס' מעדני שלמה (מהדר' חדשה עמ' קעו) מביא בשם הגרשז"א שראה גדולים וטובים שלא נהגו לקרוע. 21. כ"כ בס' איש על העדה (עמ' קפד הע' לז) בשם הגריי"א. אכן, בשו"ת משנ"י (י, צד) כ' דאף תושבי ירושלים החדשה בכלל מנהג זה. 22. א. בדברי יציב (או"ח סוספ"ט) כ', שכיון שרוב אנשי ירושלים רואים מקום המקדש בכל ל' יום, אף מי שלא ראה פטור מלקרוע. והוכיח כן ממש"כ המ"ב (רכד, ג, בשם הא"ר) שאם גר על יד הע"ז אינו מברך אף אם עברו ל' יום שלא ראה אותה, משום שרוב אנשי המקום רואים אותה בכל ל' יום, וא"כ ה"ה לדין קריעה. אך לענ"ד פשוט דזה לא שייך בזמנינו, (והדברים נכתבו על ידו בשנת תשכ"ט), דהרי מסתמא רוב אנשי ירושלים אינם רואים את הכותל המערבי בכל ל' יום, וצ"ע. ב. עו"כ בדברי יציב שם, שהי' בכח חכמי הדור לפטור את אנשי ירושלים מקריעה, מכיון שהעם היו עניים ולא היתה פרנסתם מצויה, וחששו חכמי הדור שלא יעמוד הציבור בכך שבכל פעם שרואים את מקום המקדש יצטרכו לאבד בגד אחד וקיי"ל דאינו מאחה לעולם, ולכן פטרו הציבור מקריעה. אך לענ"ד אי משום הא לא איריא, דהא יכול להקצות בגד ישן אחד ואותו ילבש בכל פעם שרואה את מקום המקדש, ובכל פעם יקרע בו קריעה נוספת, שהרי אפשר לקרוע כמה קריעות בבגד א'. ג. כמה מן הגדולים נקטו, שמי שגר בירושלים ובכ"ז נמנע מלהיות בכותל המערבי כל ל' יום, הר"ז מראה שחסר לו

י"ד. יש הרוצים לפטור עצמם מחיוב קריעה ע"י הקנאת הבגדים לאחר, ואי"ז מועיל²⁸. וי"א שמועיל²⁹. ואף א"נ דמועיל, מכ"מ מן הראוי שלא לנהוג כן, כיון דהוי הערמה³⁰.

טו. אורך הקריעה צריך להיות טפח³¹. ואם קרע פחות משיעור זה לא יצא יד"ח³².

טז. אם קרע לאחוריו או בשולי הבגד, לא יצא³³.

יז. צריך לעשות הקריעה לאורך הבגד ולא לרחבו³⁴.

יח. צריך לקרוע גם שפת הבגד, וע' בהערה³⁵.

יט. צריך לקרוע דווקא ביד ולא ע"י כלי³⁶. וי"א שיכול להתחיל הקריעה בכלי ואח"כ לקרוע טפח בידו³⁷. ומכ"מ רבים מקילים לקרוע בכלי ויש להם על מי שיסמוכו³⁸.

כ. כשעושה הקריעה, צריך לעמוד³⁹.

(ח,מג), חדא משום דלא מסתבר כלל דבעינן קריעה דווקא בבגדים ידיה ולא של הפקר, אלא דחייב לקרוע בבגדים שלבוש בהם, ועוד, דהרי מחויב לחזור ולזכות בהם כדי לקיים מצות קריעה. 26. שו"ת אבני ישפה (ג,נט), וכ' דאין חשש למראית העין כיון שיחשבו שהי' בתוך ל' יום ולכן אינו קורע, וכ' שהסכים עמו בזה הגריש"א. 27. אבני ישפה הנ"ל, וע' תוס (ב"מ ל: ד"ה אפקריה) ומש"כ עפ"ז בשו"ת אבן ישראל (שם). 28. יש המתחכמים ופוטרים את עצמם מחיוב קריעה ע"י הקנאת הבגדים לאחר בקנין סודר כדין, וקונה הבגד נותן לו רשות ללבוש הבגד בהשאלה, ועושה עמו תנאי שאינו רשאי לקרוע הבגד. ובמועדים וזמנים (ז,נז), ועוד לו בשו"ת תשו"ה (ה,קסא ע"ש) כ' דאי"ז מועיל, כיון דאומדנא דמוכח שכל מה שהקנה היינו כדי להפטר מקריעה ואינו נעשה לגמרי של הקונה, והקונה א"י לתתו במתנה או להקדישו, ובנדרים (מח). אמרי' דכל מתנה שאינה שאם הקדישה תהא מקודשת אינה מתנה. וכ"ד רוב הפוסקים, וכמו שכתבו בשו"ת פאת שדך (א,נז), ובשו"ת רבב"א (ח,תפא,כט). וכן נוטה דע' הגרש"א (מעדני שלמה מהד' חדשה עמ' קעט, יעושה"ה), וכן נראה באול"צ (ג,ל,ה, בהערה), וכ"ד הגר"ח ק (קונט' שריד בית מקדשנו עמ' יא). וכן נראה בשו"ת אול"צ (ג,ל,ה, בהערה). וע"ע לק' בסמוך, דלפ"ז אפשר דאין לסמוך על הקנאה זו כיון דהוי הערמה, ובאמת כ"כ בשו"ת פאת שדך ובתשו"ה (הנ"ל) בטעם די"ז שאין מועיל להפקיר הבגדים לאחר. 29. שו"ת אבני ישפה (ג,נט) כ' דשפיר מועיל לעשות כן ובלבד שיתנה עמו כנ"ל, וכ"כ בשלחן הלוי (א,טז,ד). ובס' הליכות אבן ישראל (א,שצג,ח) כ' דרק במתנה ע"מ להחזיר נפטרים מקריעה, אבל מתנה סתם הר"ז הערמה בעלמא ואי"ז מועיל לפטור מקריעה. וע' כע"ז בחו"ש

(או"ח ח"א עמ' שעד), דהקנאה זו אינה מועילה כיון דהוי הערמה, ומכ"מ אם יקנה לו בהקנאה גמורה הר"ז מועיל לפוטרו מקריעה. 30. דאי"ז מכבוד המצוה. ואף בדברי הפוסקים הנ"ל שכ' דמהני לעשות כן, הוסיפו נמי דמכ"מ אין ראוי לעשות תחבולות ולהפטר מהמצוה, וע"ע בשב"ח"ל (ז,עח) שכ' ע"ז דאי"ז 'מנהג ותיקין' לעשות תחבולות אלו להיפטר מן החיוב. ובמקומות רבים בש"ס ופוסקים מצינו שהתירו לעשות הערמה, וכגון בהיתר עיסקא גבי ריבית, ובהיתר מכירה גבי שביעית, ובמכירת חמץ, ועוד, ומאידך במקומות רבים מצינו שכ' שאין להערים. ונראה הכלל בזה, דבמקום שמערים כדי לא לעבור על איסור שפיר דמי ויכול להערים, אך במקום שמערים כדי להפטר מחיוב מ"ע, אין להערים, כי אם במקום אונס ובשעה"ד. ואכמ"ל בזה. ואשר ע"כ, בנידו"ד לכאו' אין להקל בזה, כיון דל"ח שעה"ד. 31. מו"ק (כו:), שו"ע (תקסא,א). 32. פשוט, וכ"מ בביאה"ל (או"ח שמ"ד ד"ה וחייב). 33. שו"ע (י"ד שמ"ב). 34. שאם יעשה לרחבו, ה"ז נראה כמי שנקרע בגדו, ואין נראה שהקריעה נעשתה במכוון. חכמ"א (קנב"ב) בשם רדב"ז, וכ"כ בערך לחם (י"ד שמ"ב) ובפתי"ש (י"ד שמ"ב). 35. שו"ע (שמ"ב). וע"ע פניה"מ (ז,סב). 36. שו"ע (תקסא,ד) ומ"ב (סקי"ב), ולכן אין לקרוע ע"י מספריים, וכ"ה בתשו"ה (א,שלא). 37. כן נהג הגריש"א (איש על העדה עמ' קפה הע' מא), וכן נהג הגאון בעל דברי יציב (פניה"מ פ"ז הע' קב). 38. למעשה, רבים נקטו להקל כשי' רוב הראשונים, דבקריעה זו א"צ לקרוע דווקא בידו, ודלא כשי' השו"ע הנ"ל. וכן נקטו בס' ארי"י (כב"ד) ובשו"ת אבן ישראל (ח,מג) ובזכרון בצלאל (עמ' קמח). 39. שו"ע (תקסא,ד). ובס' זכרון בצלאל (עמ' ב' ועמ' קמט) כ' ע"פ השו"ע (י"ד שמ"א) דאם קרע קריעות אלו מיושב לא

כא. יכול לקרוע בעצמו וא"צ לקרוע דווקא ע"י אחר⁴⁰.

כב. לדע' השו"ע צריך לקרוע כל בגדיו עד שיגלה את לבו⁴¹, אך נהגו להקל כשי' רוב הראשונים דסגי בקריעת הבגד העליון⁴². וראה בהערה איזה בגדים חייבים בקריעה⁴³.

כג. הרוצה לצאת גם דע' השו"ע יכול להוריד החליפה קודם⁴⁴ שיראה מקום המקדש, והחולצה נחשבת הבגד העליון ויקרע אותה, ואח"כ יכול לחזור וללבוש החליפה⁴⁵. וצריך להוריד לגמרי החליפה ולא סגי שמניחה על כתפיו בלי להכניס השרוולים⁴⁶.

כד. צריך לקרוע בצד שמאל של גופו כדי שיגלה את לבו⁴⁷. ולדידן שנוהגים לקרוע רק הבגד העליון והלב אינו מתגלה, י"א שיכול לקרוע בצד ימין⁴⁸.

כה. יכול להחליף קודם שיתחייב בקריעה לבגד אחר ישן, ולקרוע בו⁴⁹.

כו. לאחר שקרע, י"א שאף שנמצא עדיין במקום המחייב קריעה יכול להוריד הבגד הקרוע וללבוש בגד אחר במקומו⁵⁰, וי"א שלא יוריד הבגד הקרוע עד שילך משם⁵¹.

אך שוב חזר בו). בבני ספרד יש הנוהגים לא לקרוע החליפה אלא הבגד שתחתיה, ובזכרון בצלאל (עמ' לט) האריך לתמוה על מנהג זה, וכ' דספרדים הנוהגים כן אין לבטל מנהגם, אך אשכנזים הנוהגים כן יש למחות בידם. ובשו"ת וישב הים (ב,יח) העלה לבני ספרד, שאם הולכים עם החליפה במשך היום צריך לקרועה, אך אם לא הולכים עמה אלא בתפילה וברחוב העיר וכדו' משום כבוד או משום צניעות, יקרעו את הבגד שתחתיה. 44. ודע' הגר"ק (חו"ש שם עמ' שעד) דלא מהני, אך בקונט' משוש כל הארץ (עמ' 36 אות כג) כ' דמהני, ומ"מ טוב יותר שיפשוט קודם הראי'. 45. תשו"ה (א,שלא) וכדלק' בסמוך. והטלית קטן והגופי' אינם חייבים בקריעה כמש"נ לעיל הע' 43. 46. פניה"מ (ז,סט והע' קכא) בשם הגרפ"א פאלק, ע"ש עוד. 47. מ"ב (סקי"ג) בשם מג"א (סקי"ד), שכיון שצריך שיגלה לבו, יש לקרוע בצד שמאל של גופו ששם הוא הלב. 48. זכרון בצלאל (עמ' קמח), שיכול לקרוע אף בצד ימין. אך בס' פניה"מ (ז,סט) כ' בשם הגרפ"א פאלק דמ"מ יש לקרוע לכתחילה בצד שמאל אף שאין מגלים הלב. 49. גליון מהרש"א (יו"ד שט,ט, בשם כנה"ג) לענין מת אביו, אול"צ (ג,לה בהערה), ארחור"ר (א,שכב), קונט' משוש כל הארץ (עמ' 36 אות כג). 50. ארחור"ר (א,שיח), חו"ש (שם), קונט' משוש כל הארץ (שם), פניה"מ (פ"ז הע' קסא) בשם הגרפ"א פאלק, דמיד אחר הקריעה מותר להחליפו בבגד אחר כיון שכבר נגמר חיובו, ויעו"ש בפניה"מ מה שהאריך בזה בטעם ההיתר. 51. קונט' הליכות והנהגות ביהמ"צ (עמ' כו) בשם הגר"ש א.

יצא, וע"ע שו"ת ר' עקיבה יוסף (שלזינגר, או"ח סי' קעז). ולכן הנוסע ברכב לא יקרע תוך כדי הנסיעה כשיושב, אלא צריך לעמוד. 40. כן פשט המנהג, אע"פ שלענין קריעה על פטירת א' מהקרובים נחלקו האחרונים אי בעינן שיקרע דווקא ע"י אחר. ויעו"ש בפניה"מ (ז,סה ובהערות) שסידר דעות הפוסקים בזה. 41. תקס"ד. 42. ספר אר"י (כב,ד), שו"ת אבן ישראל (ח,מג), שו"ת מנח"ש (ח"א ריש סע"ג), זכרון בצלאל (עמ' קכא, אך כ' שם דיר"ש יחמיר). 43. גופיה – א"צ לקרוע, כיון דהוי בגד העשוי לזיעה, (ע"פ שו"ע יו"ד שמי, י. ואף כאשר אדם לבוש בגופיה עבה יותר כדי להתחמם א"צ לקרוע, זכרון בצלאל עמ' לח). טלית גדול – א"צ לקרוע, (שאינו מלבוש אלא בגד של כבוד, זכרון בצלאל שם, ארחור"ר א,שיט). טלית קטן – י"א שא"צ לקרוע, (שו"ת משיב דבר להנצי"ב סוף ח"ב סק"ב, חו"ש או"ח ח"א עמ' שצא, ועוד), וי"א שצריך לקרוע, (שע"ת יו"ד שמי, יעו"ש, זכרון בצלאל שם). מעיל גשם ומעיל חורף – א"צ לקרוע, (חו"ש שם, זכרון בצלאל עמ' לט, יעו"ש דתלי' במח' אחרונים ונקטי' להקל, ועוד. ובקונט' משוש כל הארץ עמ' 36 אות כ' כתב הגהמ"ח דמכ"מ אם קרע אותו יצא יד"ח). סודר – י"א שפטור מקריעה, (ארחור"ר א,שיט בשם הקה"י, ובס' ציוני הלכה אבלות עמ' סז בשם הגרי"ש א, דאי"ז בגד חשוב ודינו כמטפחת שעל הצוואר וא"צ קריעה) וי"א שחייב בקריעה (חו"ש או"ח ח"א עמ' שצא, וכ"כ בקונט' משוש כל הארץ עמ' 36 אות יג, וכ"כ פניה"מ ז,עז בשם הגרפ"א פאלק). חולצה – חייבת בקריעה, (פשוט, ובארחור"ר ד,צט, ד, כ' דבתחילה סבר הקה"י דחשיב בגד העשוי לזיעה ופטור,

כז. אם התחייב לקרוע ושכח ולא קרע, י"א שא"צ לקרוע, וי"א שאם נזכר באותו היום עדיין צריך לקרוע, ועי' בהערה⁵².

כח. אם ראה מקום המקדש ואח"כ ראה שוב בתוך ל' יום, א"צ לקרוע⁵³. ואף אם בפעם הראשונה שכח לקרוע, א"צ לקרוע עכשיו⁵⁴. ואם בפעם הראשונה שראה לא קרע מחמת שהי' שבת או יו"ט, י"א שחייב לקרוע⁵⁵, אך נהגו להקל בזה⁵⁶.

כט. אם ראה מקום המקדש ביום שפטור מלקרוע בו, א"צ לקרוע אח"כ כשיעבור אותו יום⁵⁷. ויש להקל בזה אף אם עדיין נמצא במקום המחייב בקריעה⁵⁸.

ל. זמנים שאין חייב לקרוע בהם: שבת ויו"ט – פטור מלקרוע. ער"ש אחר חצות – חייב לקרוע⁵⁹, וי"א שפטור⁶⁰, אא"כ כבר לבוש בבגדי שבת ואם יקרע יצטרך להשאר עם בגדים אלו אף בשבת דיש להקל בכהא"ג⁶¹. מוצ"ש – חייב לקרוע אף אם לבוש בבגדי שבת⁶², וי"א שאם לבוש בבגדי שבת פטור מלקרוע⁶³. ר"ח – חייב לקרוע⁶⁴. חנוכה – חייב לקרוע⁶⁵. פורים – חייב לקרוע, וי"א שפטור⁶⁶. אסרו חג – חייב לקרוע⁶⁷. חוה"מ – נהגו שלא לקרוע⁶⁸.

בכהא"ג. 59. אג"מ (יו"ד ג, נב, ד, או"ח ה, לז, ב), ארחור"ר (א, שיט) בשם החזו"א, ובס' פניה"מ (פ"ז הע' קעז) ששמע מהגר"ב אלישיב בשם אביו, וכן שמע מהגר"ק, וכ"כ בס' מועדי הגר"ח (עמ' קעד) בשמו, וכ"ד הגריי"פ (הליכות אבן ישראל א, שצד, יד) והגר"ק (חור"ש או"ח ח"א עמ' שעו). 60. ומאידך, בס' ארי" (כב, יא) כ' שנחלקו בזה גדולי ירושלים והעלה להקל, וכ"כ בשו"ת בצה"ח (ה, יב, א), וכ"כ בשו"ת משנ"י (יא, צא, ז; ובח"י סי' צד הביא ב' הדעות) ובשלחן הלוי (א, טז, ד), וכ"ד הגריי"ט וייס (פניה"מ שם הע' קעח). וע"ע חכו ממתקים (א, גז בהערה). 61. אג"מ (יו"ד שם), תשו"ה (א, שלד). וראוי שבכהא"ג יקנה הבגדים לאחר, דיש לסמוך על שי' הפוסקים דמהני. 62. הליכות אבן ישראל (א, שצד, יד), קונט' שריד בית מקדשנו (עמ' יז) בשם הגריש"א, שו"ת משנ"י (י, צד). 63. קונט' הנ"ל בשם הגרש"א יודלביץ', וע"ע מנח"ש (א, עג ד"ה ומ"מ בדעת) שנוטה להקל בזה. 64. ארחור"ר (א, שיט), הליכות אבן ישראל (א, שצד, יד), סה"ז דרור יקרא (עמ' שעד) בשם הגריש"א, חור"ש (שם), מועדי הגר"ח (עמ' קעב) ופניה"מ (פ"ז הע' קפה) בשם הגר"ק, שו"ת משנ"י (י, צד). 65. שו"ת בצה"ח (ה, יב), דרור יקרא (שם), קונט' שריד בית מקדשנו (עמ' טז) בשם הגר"ע אורבך. 66. מועדי הגר"ח (עמ' קעב) בשם הגר"ק, דרור יקרא (שם), קונט' שריד בית מקדשנו (שם). ובשו"ת בצה"ח (שם) כ' שנהגו שלא לקרוע בבי' ימי הפורים. וכ"כ בקונט' שריד בית מקדשנו (שם) בשם הגרש"א שטרן. 67. וכמו כל יום שא"א בו תחנון שחייב לקרוע. ובהליכות אבן ישראל (א, שצד, יג) כ' דבאסרו חג

52. בזכרון בצלאל (עמ' קכא) האריך בזה, וכתב דבתוך חצי שעה מזמן שעזב את המקום ודאי חייב לקרוע, ואם עברה חצי שעה יקרע מספק, ולאחר שקיעה"ח ודאי אי"צ לקרוע. וי"א שאינו חייב לקרוע אלא באותו המקום ולא לאחר שכבר הלך משם, וכ"כ שו"ת אג"מ (או"ח ה, לז, ד), שו"ת מנח"ש (א, עג ד"ה שם בפנים חדשות או"ג), וע"ע שהאריך בזה בפניה"מ (פ"ז הע' קסד). 53. שו"ע תקס"ה. 54. כן העלה בשו"ת מנח"ש (א, עג ד"ה אך נתעוררתי), ובס' הליכות אבן ישראל (א, שצד, טז), ובזכרון בצלאל (עמ' קכב). 55. שו"ת אג"מ (יו"ד ג, נב, ד), והוסיף שאף אם נהגו שלא לקרוע אין לסמוך בזה על המנהג וחייב לקרוע. וכ"כ בשלחן הלוי (א, טז, ד). והגר"ק (חור"ש או"ח ח"א עמ' שעח) נסתפק בזה. וע' הערה הבאה. 56. שו"ת מנח"ש (שם ריש הסי' ד"ה והנה), ובס' פניה"מ (פ"ז הע' קעא) הביא בשם הגרש"א והגר"ש"א, דאף שמסבירא הי' נראה כדברי האג"מ הנ"ל, מכ"מ כיון שנהגו להקל בזה יש לסמוך בזה על המנהג. 57. ומצוי הדבר להחליט לכותל המערבי בשבת, אם צריכים לקרוע אח"כ במוצ"ש. ובמנח"ש (ד"ה שם בפנים חדשות או"ג) כ' שפטור, וכ"כ בחו"ש (שם) ובזכרון בצלאל (עמ' קכב, ע"ש שהוכיח כן מדברי המג"א) ובס' מועדי הגר"ק (עמ' קעג), אכן יש שנסתפקו בזה, (שו"ת מהרי"ל דיסקין קונט"א אות קפה, ויעוי' באורך בס' הר הקודש עמוד י' פנים חדשות' אותיות טו-יח, וע' בס' הרב מבריסק ח"ב עמ' 21 שכ' בשם מרן רי"ז הלוי שצריך לקרוע במוצ"ש). 58. הליכות אבן ישראל (א, שצד, טו), משום שכבר פקע ממנו החיוב לקרוע, אך בחו"ש (שם) משמע שחייב לקרוע

ל^א. בשבת ויו"ט אין לומר הפסוקים של סדר הקריעה, אך יברך דיין האמת בלא שו"מ כמו בחול, ולא ימשיך 'הצור תמים פעלו'⁶⁹.

ל^ב. עוד דינים הנוגעים בכותל המערבי: כשמגיע לכותל המערבי צריך להשתחוות⁷⁰.

ל^ג. רחבת הכותל המערבי יש לה דין קדושת ביהכ"נ לכל פרטיו, ואסור לאכול ולשתות שם, ואסור לשוח שם שיחה בטלה⁷¹. ולענין רחבת הכותל העליונה, ראה בהערה⁷².

ל^ד. יש הנמנעים מלהתקרב לכותל המערבי, ויש שלא הקפידו בכך⁷³.

ל^ה. כשמתפלל בכותל המערבי, לא יתפלל כשפניו לכיוון הכותל ממש, אלא יצדד לשמאלו, כנגד בית קה"ק⁷⁴.

ל^ו. מצוי הדבר בכותל המערבי, שנתקלים במנין האוחז באמצע קריה"ת, ובכהא"ג אסור לעזוב את המקום עד שיסיים העולה לקרוא בתורה⁷⁵.

ל^ז. בכותל המערבי ובקברי צדיקים, פעמים רבות ישנם ס"ת שיש בהם צ' הפוכה⁷⁶, ולדע' החזו"א⁷⁷, המקפידים תמיד לכתוב צ' ישרה צריכים להקפיד ע"ז אף בדיעבד, ולפ"ז יש להקפיד לשמוע קריה"ת מס"ת עם צ' ישרה.

אבנים תחת הכותל הגלוי לפנינו כיום, הרי דצריך להתרחק מן הכותל שיעור י"א אגודלים כדי לא להכנס להר הבית. [ויש שהעיר עליו, דהא גגין ועליות לא נתקדשן]. והוא, לשי' החזו"א 26.4 ס"מ, ולשי' הגרא"ח נאה 22 ס"מ. ובארחו"ר (א, שיט) כ', דהחזו"א לא התקרב עד הכותל המערבי ממש, אך עמד ב"א הסמוכים לו; וכ' עוד שם, דהקה"י הי' נכנס עד הכותל ממש, אך הקפיד לא להכניס אצבעותיו לבין אבני הכותל, כיון דאפשר דביאה להר הבית במקצת הוי ביאה; וע"ע שם (עמ' שכא) בשם החזו"א והקה"י, דשרי לגעת באבני הכותל, ע"ש. וכ"ד הגרנ"ק (ח"ש או"ח ח"א עמ' שעה) דשרי להתקרב עד הכותל ממש. וכן נהג הגרשז"א (א, נח) להתקרב עד הכותל ממש, ואף התיר להכניס האצבעות לתוכו. וע"ע שו"ת צי"א (ח"י ס"א) באריכות רבה. 74. קונט' משוש כל הארץ להגר"ש דבליצקי (סי"ג ובהערה), יעו"ש שהאריך מאד בזה, וכ' שכנראה המנהג לא לצדד לשמאל נבע מכך שלא יהא חשד שמשתחוה למסגד הנמצא שם בעו"ה, אך מכ"מ הכריע שיש לצדד קצת לשמאל, יעו"ש. 75. שו"ע (קמא, א). וה"ז בכלל עוזבי ה' יכלו. ובביאה"ל (שם) הביא מח' אחרונים, אי צריך להמתין עד שיסיים העולה את ברכותיו, או דשרי לצאת מיד כשסיים הקורא לקרות. 76. והיינו, שחלקה הימני העליון של אות צ', הדומה לאות י', י"א דיש לעשותה כמו י' רגילה, וי"א שיש לעשותה כמו י' הפוכה. 77. או"ח (טו, ד"ה מיהו). ובדר"כ בני אשכנז מקפידים לעשות צ' ישרה.

דשבועות פטור מלקרוע, וצ"ע; ובס' מועדי הגר"ח (עמ' קעג) ובקונט' משוש כל הארץ (סי"ז) כ' דחייב לקרוע באסרו חג דשבועות. 68. ספר אר"י (כב, יא), שו"ת מנח"ש (א, עג ד"ה והנה), בצה"ח (ה, יב), ארחו"ר (א, שיט), הליכות אבן ישראל (שם אות יב), חו"ש או"ח ח"א עמ' שעו), קונט' משוש כל הארץ (שם), שו"ת תשו"ה (ה, קסו), שו"ת משנ"י (יא, צא ע"ש), ועוד. ובשו"ת לבושי מרדכי (או"ח תניינא סי' קעג) העלה שאם אין מנהג ידוע בזה אזי צריך לקרוע. אך למעשה המנהג שלא לקרוע. וע"ע שו"ת ר' עקיבה יוסף (שליזינגר, או"ח סי' קעה-ו) וצ"ע, ויעו"ב בהערות שם. 69. זכרון בצלאל (עמ' קמו). 70. מ"ב (תקסא, ו). 71. צי"א (ח"י ס"א סוף אות פה), משנת יוסף (הל' ביהכ"נ סי' לב), להורו"נ (א, ז), תשו"ה (ה, קסד), וע' בירורי חיים (ד, תצג). 72. בשו"ת שערי ציון (רבינוביץ, עמ' לג) הובאה תשו' הגר"י ליברמן, דיש לה קדושת ביהכ"נ, וע"ש עוד (עמ' מא בהערה) דדע' הגר"א נבנצאל דאין לזה קדושת ביהכ"נ, יעו"ש באורך. 73. אכמ"ל בזה, אך נביא הדברים בקצירת האומר. ידועה דע' מהרי"ל דיסקין, שחשש שהכותל המערבי אינו חומת הר הבית אלא חומת העזרה, וא"כ יש להתרחק ממנו י"א אמות ששם היתה עזרת ישראל, שהם 6.366 מטר לדע' החזו"א, ולדע' הגרא"ח נאה 5.28 מטר. ובס' אבן ישראל (ח"ג הל' ביה"ב פ"ו סוף ה"ז) כ', דהרי חזינן דהכותל המערבי בנוי בשיפוע, שכל שורת אבנים בולטת מהשורה שמעליה כשיעור אגודל, וא"כ כיון שישנם עוד י"א שורות

לח. אם באמצע תפילתו בכותל המערבי, שומע חזרת הש"צ ממנין אחר, וכל כיו"ב, יש מקום להקל ולא לענות אמן.⁷⁸

לז. מצוי מאד בכותל המערבי שצריכים לעבור לפני המתפלל, והמיקל יש לו על מי לסמוך, וע' בהרחבה בהערה⁷⁹.

איסור יציאה מאר"י לחו"ל

א. אסור לצאת מאר"י לחו"ל¹. והוא איסור מדרבנן². וללמוד תורה או לישא אשה, שרי לצאת³.

ב. נחלקו הפוסקים בטעם איסור זה, י"א דהוא משום שמפקיע עצמו ממצוות התלויות בארץ⁴, וי"א דהוא משום קדושת ומעלת אר"י והשכינה השרויה שם⁵. ויש שנקטו את ב' הטעמים^{א5}.

עצומות, די"ל דכל האיסור דווקא כשעיניו פתוחות או כשמסתכל בסידור, אבל כשעיניו עצומות אין לנו מקור להחמיר, ובדרבנן הבא להחמיר עליו הראיה. אך לכאור' היתר זה אינו אלא א"נ כשי' רוב הפוסקים דטעם האיסור הוא משום ביטול כוונתו, אך א"נ כהח"א דהוא משום ששכינה כנגדו, לכאור' אין להתיר כהח"א. ובדעת (סי' קב) כ', שאם מתפלל במקום המשמש כמעבר לרבים, שרי לעבור לפניו, דדמי לקבר המזיק את הרבים דשרי לפנותו ואינו תופס מקומו, (כמב' יו"ד ססד,ה), וכע"ז כ' בהליכו"ש (ח,לו) בשם הגרש"א; ואף היתר זה לכאור' לא שייך לשי' הח"א. עו"כ בדעת שם, דיש להקל לעבור לפני קטן המתפלל. ובצי"א (ט,ח,ב), יעו"ש באורך) כ' ללמד זכות על מה שאין העולם מקפיד באיסור זה, דאפשר דהיום אין שייך איסור זה כיון שאין העם מכוונים בתפילתם; אך גם היתר זה לא א"ש לשי' הח"א. עו"כ בדעת שם, דאם ברגע זה אינו מתפלל אלא שוהה, יש ללמד זכות דבכה"ג שרי לעבור לפניו, ואף ששוהה לצורך כוונתו, וכ' עוד, דא"כ יש להתיר לעבור לפני המתפלל כל שאינו רואה בבירור ששפתיו נעות ברגע זה, דאל"ה ה"ז ספק דרבנן לקולא. והיתר זה שייך אף לדע' הח"א. ומכ"מ ודאי דראוי להחמיר אם לא במקום הצורך, והמיקל יש לו על מי לסמוך.

1. כמב' בב"ב (צא). ע"ש. ונפסק ברמב"ם (מלכים ה,ט) ובשו"ע (תקלא,ד). 2. קרן אורה (מו"ק יד.), שד"ח (מערכת הא' אות רמו). ובשו"ת אג"מ (אהע"ז א,קב) כ' דאי"ז איסור ממש, יעו"ש. [ואולי תלי' האם מצות ישוב א"י דאר' היא או לא, וצ"ע, ואכמ"ל]. וע' באריכות בס' זכרון יעקב (ח"א ס"ג). 3. רמב"ם (שם), ויש לדון אי שרי לצאת לכל דבר מצוה, ואכמ"ל. 4. הנה בכתו' (קי:), תנן, דהכל מעלין לא", והיינו דכופה אדם את כל בני ביתו לעלות לאר"י. ודעת התשב"ץ (ח"ג סי' ר'), דטעם די"ז

78. הנה מצוי מאד בכותל המערבי, שמתפללים מניינים רבים זה לצד זה, וכשבמנין זה אוחזים בפסוד"ז במנין הב' אוחזים בחזרת הש"צ, ולכאור' איכא חיוב להפסיק באמצע פסוד"ז לענות אמן על כל ברכה ששומע, וכן כל כיו"ב. ויעו' שו"ת צי"א (יא,ג,ד) שכ', דאי באמת איכא חיוב לענות שם עם כאור"א, התפילה ממש נעשית קרעים קרעים בבלבול וטירוף, ויש להמנע מלהתפלל בצורה כזאת, וכן העתיק שם מש"כ באריכות מוהר"ח פלאגי' (נשמת כל חי ח"א סו"ס ד'), ע"ש. אך הי' מקום לומר דאין חיוב לענות באמצע תפילתו על כל ברכה ששומע, כיון שעוסק במצוה פטור מן המצוה, וכן העלו סברא זו בתו"ח (סופר, סו,ח) ובשו"ת יד אליהו (למהר"א רגולר, ס"ט). [ומש"כ בתו"ח (שם) דמכ"מ מחויב להפסיק ולענות אמן כדי שלא יהא נראה ככופר במה שהציבור עושים, כ' בצי"א (שם) שלנידו"ד אי"ז שייך, כיון שמתפלל עם הציבור שלו, וכו"ע ידעי שמשתייך אליהם]. ולענין עניית ב"ה וב"ש, יש להקל יותר, כיון שאי"ז חיוב אלא מנהג בעלמא; וכ"כ בשו"ת מים רבים (ח"א ס"ב), ועוד. וכן לגבי עניית י"ג מדות, כ' בצי"א (שם אות ו') דאינו חייב להפסיק ולענות עמם, כיון דאי"ז חיוב אלא מנהג בעלמא. ואף לגבי אמירת פסוק ראשון של קר"ש עם הציבור, צידד בצי"א (שם אות ז') להקל בזה, משום שגם בזה י"ל דשפיר דמי כיון שרואים שמשתייך לציבור שלו, וכנ"ל. 79. יש להקדים, דבמ"ב (קב,טו) כ' הטעם שאסור לעבור לפני המתפלל, הוא משום שמבטל כוונתו, וכן נקטו רוב הפוסקים, אך הביא המ"ב דע' החי"א דטעם האיסור הוא משום ששכינה כנגדו. והנה מצינו בדברי הפוסקים כמה וכמה היתרים לעבור לפני המתפלל. דבמ"ב (קב,יח) הביא מח' המג"א והא"ר, אי שרי לעבור לפני המתפלל בצדדים שלפניו, או לא. וכ' המ"ב, דבשעה"ד יש להקל כהח"א. ובא"א בוטשאטש (סי' קב) כ', דיש להקל כשעיניו

ג. יש לדון, אי שרי לצאת ממקום שכבשוהו עולי בבל למקום שכבשוהו עולי מצרים, ולכאור' תלי' במח' הנ"ל.⁶

ד. עוד יש לדון, אי שרי לצאת לעבר הירדן, ולכאור' תלי' נמי במח' הנ"ל.⁷

ה. אסור לצאת מאר"י לחו"ל אף כשבדעתו לחזור לא"י, ויש מקילים בזה.⁸

ו. אין להתיר לצאת לטיול לחו"ל אף כדי לחזות בפלאי הבריאה.⁹

היכי דאסור לצאת מן הארץ לחו"ל ה"נ אסור מכיבוש שני לכיבוש ראשון. וכן יש להוכיח מדברי התוס' והרשב"א והר"ן והמאירי (גיטין שם), שהוכיחו דעכו כבשוהו גם עו"ב מהא דרבנן כי הוּוּ מיפטרי מהדדי בעכו הוּוּ מיפטרי, והיינו משום דאסור לצאת מאר"י לחו"ל, ומבו' דאי עכו היתה רק בכיבוש עומ"צ הי' אסור לצאת אף לעכו, והיינו דאסור לצאת מכיבוש עו"ב לכיבוש עומ"צ. ולכאור' לפ"ז טעם האיסור כמש"ב התשב"ץ, שהוא משום שמפקיע עצמו ממצוות התלויות בארץ, ולא משום קדושתה של אר"י.⁷ דהנה בתשב"ץ (שם) כ', דשרי לצאת מאר"י לעבר הירדן, כיון דמצוות התלויות בארץ נוהגות אף בעבר הירדן, ואע"פ שאין שם קדושת ומעלת א"י. ומאידך, לפ"ד המהרי"ט וחת"ס, לכאור' יהא אסור לצאת לעבר הירדן, כיון שאין שם קדושת ומעלת אר"י וזהו טעם איסור היציאה.⁸ הנה בשו"ע (תקלא, ד) מבואר, דאסור לצאת מאר"י לחו"ל לטייל, ולכאור' פשוט לפ"ז דאסור לצאת אף כשבדעתו לחזור לא"י ולא להשתקע שם. וכן יש לדייק בל' הרמב"ם (שם), וז"ל, אסור לצאת כו' אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מיד הגויים ויחזור לארץ, עכ"ל, ומשמע מזה שאם אין לו א' מן הצרכים האלו, אסור לצאת אף ע"מ לחזור. אכן, בשלטה"ג (שבועות ח. מדפי הרי"ף) נקט בפשיטות דאין איסור לצאת ע"מ לחזור, וכן במהרי"ט (קידו' לא:): מבו' דנקט בפשיטות דליכא איסורא לצאת ע"מ לחזור, וכ"כ בשע"ת (תקסח, כ), וראה עוד במנחת אשר (במדבר סי' עא) שהאריך להתיר בזה, וע"ע לק ה' 10 שנביא בזה מקורות נוספים. וע"ע שבה"ל (ה, קעג). נאולי יש לחלק בין היכא שיוצא לדור שם ודעתו לחזור לא"י, לבין היכא דאינו יוצא לדור שם אלא לזמן מועט ולחזור לדירתו בא"י, אך אין הדברים מתיישבים כ"כ בדברי הרמב"ם ושו"ע.⁹ בשבה"ל (שם) נטה להתיר לצאת לטיול לחו"ל בשביל לחזות בפלאי הבריאה, וע' רמב"ם (יסוה"ת ב, ב). אך במנחת אשר (שם) חלק עליו, חדא, דהא רובא דאינשי אף בעמדם אצל נפלאות הבורא לא ישימו אל לבם אלא את תענוג החזיון ולא אהבת ה', ועוד, דא"כ לא נתיר

הוא משום המצוות התלויות בארץ שאינן נוהגות בחו"ל, ואין הטעם משום קדושת ומעלת אר"י; ולכאור' לפ"ז י"ל דה"נ גבי איסור יציאה מאר"י לחו"ל, דזהו טעם האיסור. וכן מבואר ברשב"ם (ב"ב צא), דאיסור יציאה מאר"י לחו"ל הוא משום שמפקיע עצמו עי"ז מן המצוות התלויות בארץ. וראה לקמן בסמוך, דנראה דכ"ד רוב הראשונים.⁵ מאידך, דעת מהרי"ט (ח"ב סי' כח) דדי"ז דהכל מעלין לא"י, הוא משום קדושת ומעלת אר"י, ולפ"ז לכאור' טעם איסור יציאה מא"י לחו"ל הוא משום הארץ טעמא, וכן נקטו בספר שערי צדק (לבעל חיי"א, שער משפטי הארץ יא, יד) ובשו"ת חת"ס (יו"ד סי' רלד ד"ה והנה לכאור'). ובכתור' (קיא). אמרי', דכשם שאסור לצאת מא"י לחו"ל כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות, ופירש"י, לפי שיש שם ישיבות המרביצות תורה תמיד, ולכאור' מבואר מזה דטעם האיסור הוא משום קדושת א"י. ואף מדברי התוספתא (ע"ז ה, ב) יש לדייק כן, דדי"ז דאסור לצאת מא"י לחו"ל נזכר שם יחד עם שאר מעלות א"י. כן נקט בשו"ת משנ"י (א, ג, ח) בדע' החזו"א (שביעית ג, יט) שכ' דדינא דהכל מעלין לא"י הוא אף בזה"ז, ואף מחו"ל גמור למקום שכבשו עומ"צ, ומיהו מעלין מכיבוש עומ"צ לכיבוש עו"ב, ומבו' לכאור' דסבר ב' הטעמים. ולפי מה שנכתוב בסמוך הנפק"מ בין הטעמים, הרי דלפי החזו"א יהא לחומרא בכל גווני.⁶ דלכאור' לדע' התשב"ץ יהא אסור לצאת ממקום שכבשוהו עו"ב למקום שכבשוהו רק עומ"צ, כיון שעכ"פ מפקיע עצמו ממצוות התלויות בארץ, דאינו חייב בהם מה"ת בכיבוש עומ"צ, נאוף שבוה"ז גם בא"י אין החיוב מה"ת אלא מדרבנן, כ' התשב"ץ שם דאין להקל מחמ"ז, חדאד בא"י חמיר כיון דעיקרו מה"ת, ועוד, דבחו"ל מיהא פטור מדמאי ובא"י חייב; ומאידך, לדע' מהרי"ט וחת"ס יהא שרי לצאת לשם, כיון דקדושת ומעלת א"י שייכת אף בכיבוש עומ"צ, וכמבו' באורך בכפתור ופרח (פ"י, וכ"כ הרדב"ז סנה"ד ד, ו). ואם כנים הדברים, יש להוכיח מדברי כמה ראשונים דס"ל כש" התשב"ץ, דהא בחי' רבינו קרשקש המיוחסים לריטב"א (גיטין ב. כ' בזה"ל, ידכי

ז. אסור לצאת לחו"ל לצורך תפילה בקברי צדיקים, [אא"כ נימא דאין איסור לצאת ע"מ לחזור], ויש מקילים¹⁰.

ח. לכהנים יש להחמיר יותר שלא לצאת מא"י לחו"ל משום טומאת ארץ העמים, והמיקל יש לו על מי לסמוך¹¹.

איסור לכהנים לצאת לחו"ל מחמת שמוזחרים לא להיטמא. אך למעשה, דע' הרמב"ם (נזירות ב, כא), דמי שנדר בזה"ז נזירות בחו"ל כופין אותו לעלות לא"י ולעשות נזירותו שם, ואף אם עשה נזירותו בחו"ל קונסין אותו לעשות נזירותו שוב בא"י; ורוב האחרונים נקטו בביאור שי' הרמב"ם דהוא משום טומאת ארץ העמים, (כ"נ שהבין הראב"ד בדברי הרמב"ם, דהא בזה פליג עלי' וכ' דבזה"ז ליכא חילוק בין א"י לחו"ל, ואי משום דזהו דין מדיני הנזירות מא"ש בזה"ז, וכ"כ במעשה רוקח שם, ובתווי"ט נזיר ג, ו, ובקרבן אורה נזיר יט:; ועוד, וע' מרכה"מ שם), ולפ"ז אפשר דיהא אסור לכהן לצאת מאר"י מהא"ט. אך הראב"ד שם פליג על הרמב"ם, וכ' דבזה"ז כיון שכולנו טמאי מתים אין חילוק בין א"י לחו"ל, ואף בדע' הרמב"ם כתבו כמה אחרונים (חי' הגר"י נזיר יד. יט:; ועוד) דאי"ז משום טומאת ארץ העמים, אלא הוא דין מדיני הנזירות דנוהג רק בא"י. ועכ"פ, בשו"ע (יו"ד שס"ב), פסק, דאסור לכהן ליטמא בארץ העמים, ובש"ך (סק"ב) ובט"ז (סק"ד) ובבאה"ג (אות ד', בשם מהרש"ל) פי', דהיינו דווקא בזמן שא"י בטהרה, אך דיי"ז אינו נוהג בזה"ז; ואף בהגהות רעק"א (שם) כ' דעכשיו אין נזהרין בזה, והטעם משום שכולנו טמאי מתים, וכמשנ"ת. אך לכאור' מהא דהמחבר העתיק דיי"ז מהו' דנוהג בזה"ז, דהא אין דרך המחבר לכתוב הלכתא למשיחא; שו"מ בשו"ת שבו"י (א, פה) שהאריך לחלוק ע"ד הש"ך וסייעתו מהא"ט, והוסיף לטעון דהא על א"י לא גזרו טומאה, ואנן אין בכוחנו לגזור עליה טומאה, וא"כ הדרן לקמייתא דחו"ל טמאה וא"י אינה טמאה, ויהא אסור לכהן לצאת לחו"ל מהא"ט. ושנה בהכרעה זו (בס"י צח). וכן הכריע החת"ס (יו"ד סי' שלז ד"ה והנה בשו"ע). ואשר ע"כ, יש להחמיר לכהנים שלא לצאת מא"י לחו"ל, וכדע' שבו"י וחת"ס דדבריהם מסתברים טפי, והמיקל ודאי דיש לו על מי לסמוך ואין למחות בידו. ואכ"מ להאריך בזה אי שרי להו לצאת לצורך מצוה.

אלא למי שכבר ראה את כל פלאי הבריאה באר"י, דאל"ה לא יהא שרי' לי' לצאת מחמ"ז לחו"ל. 10. בס' בתי כהונה (סי' כג) כ', שלא מצא היתר להתיר יציאה מא"י לחו"ל לצורך תפילה בקברי צדיקים, אך כ' דמהא דנהגו ללכת לקבר"צ ולא מיחה בידם אף א' מהגדולים, מוכח דשרי, והניח בצ"ע אמאי. ובשו"ת שדה הארץ (אהע"ז סי' יא) כ', דתפילה בקברי צדיקים ל"ח צורך מצוה, ואין להתיר משו"ה יציאה מאר"י לחו"ל, אך מ"מ יש להתיר משום דהוי יציאה ע"מ לחזור, ובהמשך הדברים כ' שם דאפשר דאף מצוה איכא בזה. ובשו"ת פרי הארץ (ח"ג יו"ד ס"ז) האריך בזה, והעלה נמי דיש להתיר רק משום דיוצא ע"מ לחזור, ולא משום דמצוה איכא בזה, דאע"פ דכן נהגו ישראל קדושים מכ"מ אי"ז מצוה המתירה לצאת לחו"ל. ובס' 'קובץ בירורים שביבי אש' (להגרש"א שטרן, סי' ע') האריך בזה, והביא דהגרש"ק כתב לו בזה"ל, 'אטו מי עדיף ביקור בקברי צדיקים מחליצה שאסור לצאת, וצרכי עצמו כגון פרנסה וקבלת פני חבירו (דשרי, כמב') במ"ב תקלא, יד) שאני, ולא מצוות שמצות ישיבת א"י גדולה מהם, עכ"ל, אך כ' ע"ז הגרש"א שטרן, דאפשר דברבים מן המקרים חשיב צרכי עצמו, כיון שנוסע לקבר"צ בשביל להתפלל לישועתו, ולא למטרת פקידת הקבר, וא"כ יהא שרי, והעלה בצ"ע. ובס' חכו ממתקים (א, גה) הביא בשם הגרש"א, שהיקל לצאת מא"י לחו"ל לקברי צדיקים. 11. אי' בשבת (יד:), דחו"ל גזרו טומאה על ארץ העמים דהיינו חו"ל, ויעו"ש ברש"י, ובתוס' (נזיר נד: ד"ה ארץ) הטעם שגזרו כן. ויל"ד גבי כהן שמוזחר מליטמא למתים, אי מוזחר ג"כ מלצאת לחו"ל מהא"ט, ואת"ל שאסור לו לצאת לחו"ל מהא"ט יל"ע אי שרי לי' לצורך מצוה כיון שכל עיקר טומאה זו אינה אלא מדרבנן, ובפרט בזה"ז שכולנו טמאי מתים. והנה במס' שמחות (ד, כא) אי', דטומאה שנוזר מגלח עליה (והיינו שאם נטמא בה סותר נזירותו ומגלח), ה"ז בלאו דכהנים וסופגין את הארבעים. ולפ"ז, מכיון שנוזר שיצא לארץ העמים א"צ לגלח, (כמב' בנזיר נד. וברמב"ם נזירות ז, ו), א"כ לא יהא

גבולות ארץ ישראל

רצועת עכו - כזיב: בגיטין (ז: א'), הי' מהלך מעכו לכזיב, מימינו למזרח הדרך טמאה משום ארץ העמים, משמאלו למערב הדרך טהורה משום ארץ העמים וכו', ולמסקנא אמרי' התם דרצועה נפקא מעכו ועד כזיב. ונחלקו הראשונים בביאור הסוגי': א. שי' רש"י ורוב הראשונים (רמב"ן, ריטב"א, ר"ן, ועוד), דארי' מגיעה עד עכו לכל רוחבה של אר"י, אלא שאף צפונית לעכו ישנה רצועה קטנה מעכו עד כזיב, שאף היא מא"י. ולכן המהלך בדרך על יד הרצועה (מזרחית לרצועה), מימינו למזרח הדרך וכו'. ב. הכפתור ופרח (פי"א עמ' מד) כ' שמצא בכת"י של הרמב"ם היפך מדברי רש"י, אלא שא"י הולכת לכל רוחבה עד כזיב, אלא דרצועה יוצאת מעכו ועד כזיב והיא חו"ל; ומוקפת אר"י מג' צדדיה, והיינו, דהרצועה שהיא חו"ל אינה סמוכה ממש לים, אלא בין הים להרצועה ישנו שטח קטן שהוא מא"י, ואח"כ לכיוון מזרח ישנה דרך דבהא מיירי הברייתא בגיטין, ואח"כ יש רצועה שהיא חו"ל, ואח"כ הוי אר"י עד גבול מזרח. וע"ע חזו"א (שביעית ג, לב). ג. האדמת קודש (קכח). פי' בדע' הרמב"ם, וכ"ה שי' הר"מ בן חסדאי (הובא ברמב"ן גיטין שם), כדברי הכפ"פ הנ"ל, אלא שהרצועה אינה מוקפת אר"י מג' צדדיה, אלא היא סמוכה לים, והדרך הולכת למזרחתה של הרצועה. ולפ"ז נצטרך לגרוס בדברי הגמ' איפכא, דמימינו למזרח הדרך טהורה משום ארץ העמים, כיון דא"י הולכת עד כזיב, ומשמאלו למערב הדרך טמאה משום ארץ העמים, ובאמת כן הגיה הגר"א (בהגהותיו לש"ס שם, והביא שכה"ג בתוספתא), וכנראה סבר כדעה זו. אכן דברי האדמ"ק תמוהים, דהא ברמב"ם נזכר להדי' כגירסתנו.

והנה יש לדון, אי סוגי' דגיטין איירי גבי כיבוש עומ"צ או כיבוש עו"ב. ובשו"ת הרי"ד (סי' קכג) כ' דאיירי לענין כיבוש עו"ב, (וכיבוש עומ"צ עולה עד טורי אמנון). וכ"כ הר"ש סירילאו (ריש פ"ו דשביעית). וכ"מ בתוס' (גיטין ב. ד"ה ואשקלון) בשם ר"ת. [אך בתוס' שם הביאו שי' ר"י דאיירי רק לענין אמירת בפנ"כ ובפנ"ח]. ולפי שיטתם, אף לשי' הרמב"ם דהרצועה היא חו"ל היינו דווקא גבי עו"ב, דהם לא כבשוה, אך עומ"צ כבשוה. אך בשו"ת מלבושי יו"ט (ח"ב קונט' חובת קרקע סי"ז) ובאדמת קודש (צב: קכז:), כ', דאיירי גבי גבולות עומ"צ, ולשי' הרמב"ם שטח הרצועה לא נכבש אף ע"י עומ"צ. [ודברי הרמב"ם בזה לכא' נסתרו אלו מאלו, ע' רמב"ם תרומות (א, ז), דמתחילת דבריו משמע דעכו הוא גבול כיבוש עומ"צ, ומהמ"ד נראה דטורי אמנון הוא הגבול, וכבר כ' בתבואות הארץ (עמ' נא) דט"ס נפל ברמב"ם, ואכמ"ל]. ולכא' נראה דמח' זו תלי' בהמח' אי איכא טומאת ארץ העמים במקום שכבשוהו עומ"צ ולא עו"ב (ונאריך בזה לק' בס"ד), דדע' התוס' והכפ"פ והגר"א דליכא טומאת ארץ העמים, ודע' הרע"ב והר"ש סירילאו והמהר"י קורקוס והמהרי"ט והחזו"א דאיכא טומאת ארץ העמים; והנה בסוגי' דגיטין שם נתבאר, דבשטח על יד הרצועה (לשי' רש"י) או בשטח הרצועה עצמה (לשי' הרמב"ם), איכא טומאת ארץ העמים, וא"נ כשי' התוס' דבכיבוש עומ"צ ליכא טומאת ארץ העמים, לכא' ע"כ צ"ל דאיירי גבי גבולות עומ"צ, וכדע' מלבושי יו"ט והאדמ"ק, ורק לשי' הרע"ב וסייעתו י"ל דאיירי בסוגי' דגיטין גבי גבולות כיבוש עו"ב. ופשוט.

רוחב הרצועה אינו ידוע כ"כ.

עבר הירדן: (הדברים מבוססים על מש"כ בשו"ת משנ"י ח"א ס"ג, ומשם תדרשנו). הנה עבר הירדן מחולקת לג' חלקים, החלק הדרומי דהיינו מואב שלא כבשה משה ולא נטהרה בסיחון, החלק האמצעי שזהו ארץ עמון ומואב שטהרה בסיחון ונכבשה ע"י משה, והחלק הצפוני שזהו ארץ סיחון ועוג ונכבשה אף היא ע"י משה. השטח של עבר הירדן המצוי כיום בגבולות מדינת ישראל, הוא רק מהחלק הצפוני, כמבו' במפה שבמשנ"י (שביעית ח"ב עמ' קיב) ע"ש.

חלקה הדרומי של עבר הירדן, לא נכבש אף ע"י עומ"צ. אך חלקה האמצעי וחלקה הצפוני נכבש ע"י עומ"צ. ונחלקו הראשונים אי נכבשו גם ע"י עו"ב: א. דע' הרמב"ם והראב"ד (כ"מ בדבריהם, שמיטה ד, כח)

דלא כבשו עו"ב בעבר הירדן כלל, וכ"כ במראה הפנים (על הירושלמי, שביעית רפ"ו ד"ה קשיתה) בדע' הרמב"ם. ב. דע' רש"י (יעו"ב היטב רש"י חגיגה ג: ויבמות טז.) דעו"ב כבשו רק את חלקה הצפוני של עבר הירדן, והיינו דחלקה האמצעי של עבר הירדן נכבש רק ע"י עומ"צ ולא ע"י עו"ב, וכ"כ התוס' (חגיגה ויבמות שם) בתי' אחד. ג. דע' התוס' (בתי' אחר שם) והסמ"ג (מ"ע קסא), דעו"ב כבשו גם את עבר הירדן האמצעית, והיינו שכל מה שכבשו עומ"צ בעבר הירדן כבשו נמי עו"ב. ובר"ש וברא"ש (ידים ד, ג) כ' בזה"ל, 'אפי' את"ל שלא כבשום עו"ב ע"כ שביעית נוהג בה', ומשמע דלעולם ס"ל דכבשו עו"ב את עבר הירדן.

לענין חיוב עבר הירדן במצוות התלויות בארץ, יעו"ב בס' תורת הארץ (לר"מ קאליערס זצ"ל, ח"ב פ"ב, במהדור' חדשה עמ' עט-פח) פסידר דעות הראשונים בזה, ויש בזה ב' שיטות עיקריות; י"א שעבה"י נתקדשה ע"י עומ"צ בקדושת א"י ונהגו שם בקדו' ראשונה כל המצוות התלויות בארץ כמו בא"י, ולפ"ז גם בזה"ז דינה כא"י לכל הדינים (והיינו דבמקום שכבשוהו עו"ב דינו כהמקומות בא"י שכבשום עו"ב, וכן גבי כיבוש עומ"צ), ואף להסוברים דעבה"י לא נכבשה כלל ע"י עו"ב מ"מ נוהגות שם המצוות התלויות בארץ מדרבנן. וי"א דעבה"י אף בכיבוש עומ"צ לא היתה א"י גמורה לענין חיוב מצוות התלויות בארץ מה"ת, אכן גם לשיטתם נוהגות שם מצוות אלו מדרבנן.

לענין קדושת ומעלת א"י, מבו' ברמב"ן (במדבר כא, כא) ובתשב"ץ (ח"ג סי' קצח וסי' ר') ובספורנו (במדבר לד, ב), דאינם שייכים בעבה"י.

ולענין טומאת ארץ העמים במקום כיבוש עומ"צ ולא עו"ב, יעו"ב משנ"י (שם אות ד') שסידר השיטות בזה, דדע' התוס' וכפו"פ והגר"א אין בזה משום טומאת ארץ העמים, ודעת הרע"ב והר"ש סירילאו והמהר"י קורקוס והמהרי"ט והחזו"א דאיכא בזה משום טומאת ארץ העמים.

ומעתה, לעבה"י הדרומית פשיטא שאסור לצאת, כיון שאינה מכיבוש עומ"צ. ואם בעינן להתיר לצאת מאר"י לעבר הירדן האמצעית, יש להניח ג' הנחות: א. דטעם האיסור הוא משום מצוות התלויות בארץ, (דא"נ דטעם האיסור הוא משום קדושת א"י, הלא בעבה"י ליכא קדושה), ב. דעו"ב כבשו את עבר הירדן האמצעית (ולעיל הבאנו בזה מח' ראשונים), ג. דהכיבוש שכבשו עומ"צ בעבה"י עשאה כא"י לכל דבר ואף לענין מצוות התלויות בארץ, (דאל"ה אכתי יהא אסור כיון שמפקיע עצמו מן המצוות). ואשר ע"כ קשה מאד להתיר יציאה לעבה"י האמצעית, כיון דרוב צדידים לחומרא, וכמשנ"ת. ואם בעינן להתיר לצאת לעבה"י הצפונית, יש להניח ג"כ ג' הנחות הנ"ל, אלא דקיל יותר מעבר הירדן האמצעית, כיון שבעבה"י הצפונית דעת רוב הראשונים דכבשוהו עו"ב, וא"כ יש רק ב' סיבות להחמיר, ואכתי קשה מאד להקל בזה. ולכן ראוי לכ"א להחמיר ולא לצאת לשטח עבה"י הצפונית.

אזור בית שאן: בחולין (ו:) א", דרבי התיר בית שאן, ולדע' רוב הפוסקים אזור בית שאן נכבש ע"י עומ"צ ולא ע"י עו"ב, אך דע' הר"ש סירילאו (ריש פ"ו דשביעית) דאף עומ"צ לא כבשוהו. וע' חזו"א (שביעית ג, ט) דרבי התיר רק תחום העיר בית שאן ולא יותר; ומאידך, ע' אדמת קודש (קיא.) שהרחיב את תחום בית שאן קרוב ל-213 קמ"ר. והמיקל לצאת לשם יש לו על מי לסמוך, דכבשוהו עומ"צ וי"ל דשרי לצאת לכיבוש עומ"צ, אך ראוי להחמיר.

הגבול המערבי: הגבול המערבי נמדד במתיחת קו מטורי אמנון לנחל מצרים; נחל מצרים הוא לרוב הדעות ואדי אל-עריש, ולענין טורי אמנון מצינו כמה וכמה דעות היכן הוא בדיוק, והנתונים הבאים הם ע"פ רוב הדעות (מלבד לשי' הכפו"פ דטורי אמנון הוא הרבה יותר צפונה): יעבור החוט קצת יותר מ-33 ק"מ מערבית לחופי ת"א והסביבה, וכ-17 ק"מ מערבית לחופי חיפה, וכ-18 ק"מ מערבית לחופי עכו, וכ-40 ק"מ מערבית לחופי אשדוד ואשקלון. ובס' משנ"י (שביעית פ"ו עמ' קיד-רטו הע' ז') כ', דיש מקום לומר שדווקא

לענין גבולות עומ"צ מותחים חוט מטורי אמנון עד נחל מצרים, אך לענין גבול עו"ב יש למתוח את החוט מכזיב לאשקלון, ולפ"ז יצא שאף היבשה באזור חיפה היא מחוץ לתחום החוט, ואף חופי עכו ואשדוד סמוכים מאד לחוט; אך יש שהביאו שהגר"י ליברמן בעל משנ"י חזר בו, ודעתו שלענין גבולות כיבוש עו"ב יש למתוח את החוט מכזיב (ולא מטורי אמנון) עד נחל מצרים, ולפ"ז כל היבשה באזור חיפה נמצאת בתחום החוט, אבל החוט עובר צמוד מאד לחופי חיפה, וכ- 3-4 ק"מ לחופי עכו, וכ- 24 ק"מ מערבית לחופי ת"א והסביבה, וכ- 27 ק"מ מערבית לחופי אשדוד ואשקלון; והמפליג אל תוך הים בחיפה, יתכן שיוצא מתחום החוט לפ"ד המשנ"י, ויש לזהר בזה.

פירוט המקומות המסופקים:

נהריה והסביבה: לש"י רש"י [ורוב הראשונים], הוי א"י ודאי (כיון דהוי חלק מהרצועה שהיא א"י), ולש"י הרמב"ם אלי' דכפ"פ, הוי א"י ודאי (כיון דל"ה חלק מהרצועה שהיא חו"ל), ולש"י הר"מ בן חסדאי [והרמב"ם אלי' דאדמ"ק], הר"ז חלק מהרצועה שהיא חו"ל, [ולדע' רה"פ כבשוה עומ"צ ולא עו"ב, ולדע' מלבושי יו"ט ואדמ"ק אף עומ"צ לא כבשוה]. והמחמיר כש"י הר"מ בן חסדאי, תע"ב.

השטח שבין עכו ל"ת-אכזיב שאינו סמוך ל"ם: (כגון הישוב לוחמי הגיטאות, והסביבה): לש"י רש"י [ורוב הראשונים] הר"ז חו"ל (כיון דהוי מחוץ לרצועה), [וכנ"ל דנחלקו אי עכ"פ כבשוה עומ"צ]. ואף לש"י הרמב"ם אלי' דכפ"פ הר"ז חו"ל (כיון דהוא חלק מהרצועה), [וכנ"ל דנחלקו אי עכ"פ כבשוה עומ"צ]. ולש"י הר"מ בן חסדאי [והרמב"ם אלי' דאדמ"ק], הוי אר"י ודאי. ויש להחמיר בזה, והמיקל יש לו על מי לסמוך.

צפת, מירון, עמוקה, ביריה, הצור הגלילית, ראש פינה, כרמיאל, וכ"ל סביבותיהם: לש"י רש"י [ורוב הראשונים] הר"ז חו"ל (כיון דהוי מחוץ לרצועה), [וכנ"ל דנחלקו אי עכ"פ כבשוה עומ"צ], [ולפ"ז ע"ג על מנהג כל ישראל ליסוע מכל חלקי הארץ למקומות אלו, והגרמ"מ לובין אמר לי שכנראה סמכו על ש"י הרמב"ם]. ולש"י הרמב"ם והר"מ בן חסדאי, הוי ודאי אר"י, בין אלי' דכפ"פ ובין אלי' דאדמ"ק, (משום שאי"ז חלק מהרצועה). והמחמיר תע"ב.

ראש הנקרה, קרית שמונה, מטולה, מנרה, וסביבותיהם: לש"י רש"י [ורוב הראשונים] הר"ז חו"ל (כיון דהוי מחוץ לרצועה), [וכנ"ל דנחלקו אי עכ"פ כבשוה עומ"צ]. ואף לש"י הרמב"ם והר"מ בן חסדאי, בין אלי' דכפ"פ ובין אלי' דאדמ"ק, הר"ז מעל הגבולות המבוארים בסוגי' דגיטין, [וכנ"ל, דלדע' רוב הפוסקים עכ"פ נכבש ע"י עומ"צ, ולדע' מלבושי יו"ט והאדמ"ק לא נכבש אף ע"י עומ"צ]. ולכן אין להקל לצאת לשם, אם לא לצורך גדול, דיש לסמוך דכבשוה עומ"צ ושרי לצאת מא"י לשטח כיבוש עומ"צ.

כ"ל המקומות הנמצאים מזרחית לכינרת, חיספין, קצרין, מפל הבניאס, מפל הגי'לבון, חמת גדר, וסביבותיהם: הרי הם מעבר לירדן, ונתבאר לעיל דקשה להתיר לצאת לשם, דיש בזה כמה וכמה ספיקות.

כביש הבקעה: הרי הוא חוצה את הירדן בקטע שבין 'אשדות יעקב' ל'קבוצת כנרת' [לערך]. דינו כדין שאר המקומות הנמאים מזרחית לירדן. וכן כביש הבקעה עובר באזור בית שאן, וראה בסמוך.

אזור בית שאן: נתבאר לעיל, דראוי להחמיר ולא לצאת לשם, והמיקל יש לו על מי לסמוך ואין למחות בידו.

מצפה רמון והסביבה: לרוב הפוסקים הוא חו"ל מלבד לדע' האדמ"ק, ואכמ"ל בזה.

הגבול המערבי: ע' משנ"ת לעיל.